

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS
COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME

© Рада Європи/Європейський суд з прав людини, 2015. Цей переклад було замовлено за підтримки Трастового фонду з прав людини Ради Європи (www.coe.int/humanrightstrustfund). Переклад не є обов'язковим для Суду. Для додаткової інформації дивіться повний текст копірайту наприкінці цього документа.

© Council of Europe/European Court of Human Rights, 2015. This translation was commissioned with the support of the Human Rights Trust Fund of the Council of Europe (www.coe.int/humanrightstrustfund). It does not bind the Court. For further information see the full copyright indication at the end of this document.

© Conseil de l'Europe/Cour européenne des droits de l'homme, 2015. La présente traduction a été effectuée avec le soutien du Fonds fiduciaire pour les droits de l'homme du Conseil de l'Europe (www.coe.int/humanrightstrustfund). Elle ne lie pas la Cour. Pour plus de renseignements veuillez lire l'indication de copyright/droits d'auteur à la fin du présent document.

ВЕЛИКА ПАЛАТА

СПРАВА “ЧІРАГОВ ТА ІНШІ ПРОТИ ВІРМЕНІЇ”

(Заява № 13216/05)

РІШЕННЯ
(Щодо суті)

СТРАСБУРГ

16 червня 2015 року

Це рішення є остаточним, але в його тексті можливі редакційні правки.

У справі “Чірагов та інші проти Вірменії”,

Європейський суд з прав людини, засідаючи Великою палатою, у такому складі:

Дін Шпільманн (Dean Spielmann), Голова,
Джосеп Касадевалл (Josep Casadevall),
Гідо Раймонді (Guido Raimondi),
Марк Віллігер (Mark Villiger),
Ізабелла Берро (Isabelle Berro),
Інета Зім’еле (Ineta Ziemele),
Бошт'ян М. Зупанчіч (Boštjan M. Zupančič),
Альвіна Гюлумян (Alvina Gyulumyan),
Ханлар Гаджієв (Khanlar Hajiyev),
Георг Ніколау (George Nicolaou),
Луїс Лопез Герра (Luis López Guerra),
Ганна Юдківська,
Пауло Пінто де Альбукерк (Paulo Pinto de Albuquerque),
Ксенія Турковіч (Ksenija Turković),
Егідіус Куріс (Egidijus Kūris),
Роберто Спано (Robert Spano),
Юлія Антонелла Моток (Iulia Antoanella Motoc), *судді,*
та Майкл О’Бойл (Michael O’Boyle), *заступник секретаря,*

після обговорення у закритому засіданні 22-23 січня 2014 року та 22 січня 2015 року,

виносить таке рішення, яке було прийнято в останній із зазначених днів:

ПРОЦЕДУРА

1. Справу було розпочато за заявою (№13216/05) проти Республіки Вірменія, поданою до Суду 6 квітня 2005 року згідно із статтею 34 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (“Конвенція”) шістьма громадянами Азербайджану - паном Ельханом Чіраговим (Elkhan Chiragov), паном Адиширіном Чіраговим (Adishirin Chiragov), паном Рамізом Джабраїловим (Ramiz Gebrayilov), паном Акіфом Гасановим (Akif Hasanof), паном Фахраддіном Пашаєвим (Fekhreiddin Pashayev) та паном Гараджею Джабраїловим (Qaraca Gabrayilov) (“заявники”). Шостий заявник помер у червні 2005 року. Від його імені заяву підтримав його син Сагател Джабраїлов (Sagatel Gabrayilov).

2. Заявників, яким було надано правову допомогу, представляли пан М. Мюллер (Muller QC), пані С. Вайн (C. Vine), пані М. Батлер (M. Butler), пан М. Айверз (M. Ivers), пані Б. Пойнор (B. Poynor) та пан С.

Сваруп (S. Swaroop), адвокати, які практикують у Лондоні, а також пан К. Їлдиз (K. Yıldız). Уряд Вірменії (“Уряд”) представляв його Уповноважений, пан Г. Костанян (G. Kostanyan), Представник Республіки Вірменія в Суді.

3. Заявники стверджували, зокрема, що вони були позбавлені можливості повернутися в Лачинський район на території, окупованій державою-відповідачем, що вони не могли користуватися своїм майном та житлом, які були там розташовані, і що вони не отримали жодної компенсації своїх втрат. Вони вважали, що це становило триваюче порушення статті 1 Протоколу № 1 до Конвенції та статті 8 Конвенції. Крім того, вони вважали, що мало місце порушення статті 13 Конвенції, оскільки були відсутні ефективні засоби юридичного захисту стосовно цих скарг. Нарешті, вони стверджували у зв’язку з усіма наведеним вище скаргами, що вони зазнали дискримінації через своє етнічне походження та релігійні переконання у порушення статті 14 Конвенції.

4. Заява була розподілена до Третьої секції Суду (пункт 1 правила 52 Регламенту Суду). Уряд Азербайджану використав своє право відповідно до пункту 1 статті 36 Конвенції взяти участь у справі в якості третьої сторони. Його представляв Уповноважений Уряду пан С. Асгаров (S. Asgarov).

5. Дев’ятого березня 2010 року Палата Третьої секції, яка складалася із суддів Джосепа Касадевалла, Елізабети Фура (Elisabet Fura), Корнеліу Бірсана (Corneliu Birsan), Боштіяна М. Зупанчіча, Альвіні Гюлумян, Егберта Майєра (Egbert Myjer) та Луїса Лопеза Герри, а також Стенлі Найсмита (Stanley Naismith), заступника секретаря секції, відмовилася від розгляду справи на користь Великої палати. Жодна із сторін не заперечила проти передачі справи на розгляд Великої палати (стаття 30 Конвенції та правило 72).

6. Склад Великої палати був визначений відповідно до положень пунктів 4 та 5 статті 26 Конвенції та правила 24 Регламенту Суду. Голова Суду вирішив, що в інтересах належного здійснення правосуддя ця справа та справа *Sargsyan v. Azerbaijan* (заява №40167/06) повинні бути розподілені до одного складу Великої палати (правило 24, пункт 2 правила 42 та правило 71).

7. Публічне слухання щодо прийнятності та суті заяви відбулося в Будівлі прав людини у Страсбурзі 15 вересня 2010 року (пункт 3 правила 59).

8. Чотирнадцятого грудня 2011 року заяву було визнано прийнятною Великою палатою, що складалася із суддів Ніколаса Братци (Nicolas Bratza), Жан-Поля Кости (Jean-Paul Costa), Христоса Розакіза (Christos Rozakis), Франсуази Тулкенс (Françoise Tulkens), Джосепа Касадевалла, Ніни Важіч (Nina Vajić), Корнеліу Бірсана, Пера Лорензена (Peer Lorenzen), Боштіяна М. Зупанчіча, Елізабети Фура,

Альвіні Гюлумян, Ханлара Гаджієва, Егберта Майера, Сверра Еріка Йебенса (Sverre Erik Jebens), Джоргіо Малінверні (Giorgio Malinverni), Георга Ніколау та Луїса Лопеза Герри, а також Майкла О’Бойла, заступника секретаря.

9. Заявники та Уряд-відповідач кожен подали додаткові письмові коментарі (пункт 1 правила 59) щодо суті справи. Крім того, від Уряду Азербайджану було отримані коментарі третьої сторони.

10. Публічне слухання щодо суті справи відбулося в Будівлі прав людини у Страсбурзі 22 січня 2014 року.

До Суду з’явилися:

(a) від Уряду-відповідача

Пан Г. КОСТАНЯН,	<i>Урядовий Уповноважений,</i>
Пан Г. РОБЕРТСОН (G. ROBERTSON, QC),	<i>Юрист,</i>
Пан Е. БАБАЯН (E. BABAYAN),	
Пан Т. КОЛЛІС (T. COLLIS),	<i>Радники;</i>

(b) від заявників

Пан М. МЮЛЛЕР,	
Пан М. АЙВЕРС,	
Пан С. СВАРУП,	
Пані М. БАТЛЕР,	<i>Юристи,</i>
Пані С. ВАЙН,	
Пані Б. ПОЙНОР,	
Пані С. КАРАКАШ (S. KARAKAŞ),	
Пані А. ЕВАНС (A. EVANS),	<i>Радники;</i>

(c) від Уряду Азербайджану

Пан С. АСґАРОВ,	<i>Урядовий Уповноважений,</i>
Пан М.Н. ШО (M.N. SHAW, QC),	
Пан Г. ЛЕНСКИ (G. LANSKY),	<i>Юристи,</i>
Пан О. ГВАЛАДЗЕ (O. GVALADZE),	
Пан Х. ТРЕТТЕР (H. TRETTER),	
Пані Т. УРДАНЕТА ВІТТЕК (T. URDANETA WITTEK),	
Пан О. ІСМАІЛОВ (O. ISMAYILOV),	<i>Радники.</i>

Були також присутні заявники А. Гасанов та Ф. Пашаєв.

Суд заслухав виступи пана Мюллера, пана Сварупа, пана Айверса, пані Батлер, пана Робертсона, пана Шо та пана Ленскі.

11. Після слухання Суд вирішив, що розгляд справи не вимагає від нього здійснення місії для збирання фактів або заслуховування свідків.

ФАКТИ

I. ОБСТАВИНИ СПРАВИ

A. Контекст

12. На момент розпаду СРСР Нагірнокарабаська автономна область (“НКАО”) була автономною областю Азербайджанської Радянської Соціалістичної Республіки (“Азербайджанська РСР”). Вона знаходилася на території Азербайджанської РСР та займала 4388 кв. км. У той час не існувало спільного кордону між Нагірним Карабахом (відомий як Арцах вірменською) та Вірменською Радянською Соціалістичною Республікою (“Вірменська РСР”); їх розділяла територія Азербайджану – у найкоротшій відстані через Лачинський район, у тому числі смугу землі, яку часто називали “Лачинський коридор” завширшки менше 10 кілометрів.

13. Відповідно до перепису СРСР 1989 року у НКАО проживало 189 тисяч людей, з яких 77% були етнічні вірмени та 22% етнічні азербайджанці, а також російські та курдські меншини. Лачинський район мав інший демографічний розподіл з переважною більшістю населення, біля 60 тисяч осіб, курдів та азербайджанців. Лише 5-6% були вірменами.

14. На початку 1988 року у Степанакерті, обласному центрі НКАО, а також столиці Вірменії Єревані, були проведені маніфестації, які вимагали приєднання Нагірного Карабаху до Вірменії. 20 лютого обласна рада НКАО ухвалила звернення до Верховних Рад Вірменської РСР, Азербайджанської РСР та СРСР про дозвіл НКАО вийти із складу Азербайджану та приєднатися до Вірменії. 23 березня Верховна Рада СРСР відхилила це прохання. У червні його також відхилила Верховна Рада Азербайджану, тоді як Верховна Рада Вірменії проголосувала за підтримку об’єднання.

15. Упродовж 1988 року демонстрації на користь об’єднання продовжувалися. У Лачинському районі були здійснені перекриття доріг та напади. Сутички призвели до численних жертв, біженці кількістю у сотні тисяч з обох боків переміщалися між Вірменією та Азербайджаном. Як наслідок, 12 січня 1989 року Уряд СРСР прийняв рішення про пряме управління Москви в НКАО. Проте 28 листопада того ж року контроль за областю був повернений Азербайджану. Кілька днів потому, 1 грудня, Верховна Рада Вірменської РСР та Нагірнокарабаська обласна рада ухвалили спільну постанову про возз’єднання Нагірного Карабаху з Вірменією. Внаслідок цієї постанови у січні 1990 року був затверджений спільний бюджет двох

суб’єктів, а навесні того ж року було прийнято рішення про включення Нагірного Карабаху у майбутні вибори у Вірменії.

16. На початку 1990 року, після ескалації конфлікту, радянські війська прибули в Баку та Нагірний Карабах, а в області був введений надзвичайний стан. Проте збройні сутички між вірменами та азербайджанцями продовжувалися, інколи з втручанням радянських військ.

17. Тридцятого серпня 1991 року Азербайджан проголосив незалежність від Радянського Союзу. Це було в подальшому формалізовано шляхом ухвалення Конституційного акта щодо державної незалежності від 18 жовтня. 2 вересня обласна рада НКАО проголосила створення Нагірнокарабаської Республіки (далі – “НКР”), що складалася з території НКАО та Шаумянівського району Азербайджану, та оголосила, що вона більше не знаходилася під юрисдикцією Азербайджану. 26 листопада парламент Азербайджану скасував автономію, яку раніше мав Нагірний Карабах. На референдумі, організованому в Нагірному Карабасі 10 грудня, 99,9% тих, хто взяв участь, проголосували на підтримку відділення. Проте азербайджанське населення бойкотувало референдум. Того ж місяця Радянський Союз розпався і радянські війська почали вихід з регіону. Військовий контроль за Нагірним Карабахом швидко переходив до вірмен Карабаху. 6 січня 1992 року НКР, враховуючи результати референдуму, підтвердила свою незалежність від Азербайджану.

18. На початку 1992 року конфлікт поступово переріс у повномасштабну війну. Етнічні вірмени завоювали кілька азербайджанських сіл, що призвело до, як мінімум, кількох сотень смертей та втечі населення.

19. Лачинський район, зокрема місто Лачин, атакувалися кілька разів. Заявники стверджували, що напади проводилися військами як Нагірного Карабаху, так і Вірменії. Уряд-відповідач наполягав, проте, що Вірменія не брала участі у цих подіях, що воєнні дії проводилися силами оборони Нагірного Карабаху та групами волонтерів. Упродовж майже восьми місяців в 1991 році дороги до Лачина контролювалися силами етнічних вірмен, які облаштували та контролювали пропускні пункти. Місто Лачин було повністю ізольованим. У середині 1992 року Лачин зазнав повітряного бомбардування, під час якого багато будинків були зруйновані.

20. Сімнадцятого травня 1992 року, зрозумівши, що війська швидко наближалися до Лачина, населення почало втікати. Наступного дня місто Лачин було захоплено силами етнічних вірмен. Схоже, що місто було пограбоване та спалене у наступні дні після захоплення. Відповідно до інформації, отриманої Урядом-відповідачем від влади НКР, місто Лачин та навколишні села Агбулаг, Чіраг та Чіраглі були повністю знищені під час збройного конфлікту.

21. У липні 1992 року парламент Вірменії постановив, що він не підпише будь-який міжнародний договір, що передбачає, що Нагірний Карабах залишається частиною Азербайджану.

22. Відповідно до звіту “Хьюман Райтс Вотч” (Human Rights Watch/HRW) “Сім років конфлікту в Нагірному Карабасі, грудень 1994 року”, захоплення Лачинського району створило близько 30 тисяч вимушених переселенців - азербайджанців, багато з яких були курдського походження.

23. Після захоплення Лачина, сили етнічних вірмен далі завоювали ще чотири азербайджанські райони навколо Нагірного Карабаху (Кельбазарський, Джебраїльський, Кубатлінський та Зангеланський), а також значні частини двох інших (Агдамського та Фізулінського районів).

24. П'ятого травня 1994 року, за посередництва Росії, було підписано угоду про припинення вогню (Бішкекський протокол) між Вірменією, Азербайджаном та НКР. Угода набрала чинності 12 травня.

25. Відповідно до згаданого вище звіту HRW, між 1988 та 1994 роками близько 750-800 тисяч азербайджанців були змушені залишити Нагірний Карабах, Вірменію та сім азербайджанських районів навколо Нагірного Карабаху. Відповідно до інформації органів влади Вірменії, було зареєстровано 335 тисяч вірменських біженців з Азербайджану та 78 тисяч внутрішньо переміщених осіб (з районів Вірменії, які межують з Азербайджаном).

В. Поточна ситуація

26. Відповідно до Уряду-відповідача, НКР контролює 4061 кв. км, колишньої Нагірнокарабаської автономної області. Хоча спірним є те, яка частина двох частково завойованих районів займається НКР, схоже, що окупована територія семи навколишніх районів загалом становить близько 7500 кв. км.

27. Оцінки сьогоднішньої кількості населення Нагірного Карабаху різняться від 120 до 145 тисяч людей, 95% з яких – етнічні вірмени. Там практично не залишилося азербайджанців. Лачинський район має населення від 5000 до 10000 вірмен.

28. Дотепер не було досягнуто політичного вирішення конфлікту. Самопроголошена незалежність НКР не була визнана жодною державою чи міжнародною організацією. Постійні порушення угоди про припинення вогню 1994 року вздовж кордонів призвели до багатьох втрат життя, офіційна риторика залишається ворожою. Крім того, згідно з міжнародними звітами, в останні роки напруга зростає, а військові витрати у Вірменії та Азербайджані значно збільшилися.

29. Декілька спроб мирного врегулювання конфлікту були неуспішними. Переговори проводилися під егідою ОБСЄ (Організації з

безпеки та співробітництва в Європі) та її так званої Мінської групи. У Мадриді в листопаді 2007 року три співголови Групи – Франція, Росія та Сполучені Штати – представили Вірменії та Азербайджану Основні принципи врегулювання. Основні принципи, які після того були оновлені, передбачають, серед іншого, повернення територій навколо Нагірного Карабаху під контроль Азербайджану, тимчасовий статус для Нагірного Карабаху з гарантіями безпеки та самоврядування, коридор, що поєднує Вірменію з Нагірним Карабахом, майбутнє визначення остаточного юридичного статусу Нагірного Карабаху шляхом проведення юридично обов’язкового референдуму, право всіх внутрішньо переміщених осіб та біженців повернутися до своїх колишніх місць проживання, а також міжнародні гарантії безпеки, що включатиме миротворчу операцію. Ідея полягає в тому, що схвалення цих принципів Вірменією та Азербайджаном дозволить підготувати комплексне та детальне врегулювання. Після інтенсивної човникової дипломатії дипломатів Мінської групи та низки зустрічей між президентами двох країн в 2009 році, процес втратив свою рушійну силу в 2010 році. Дотепер сторони конфлікту не підписали формальну угоду щодо Основних принципів.

30. Двадцять четвертого березня 2011 року Мінська група представила “Звіт польової оціночної місії співголів Мінської групи ОБСЄ до окупованих територій Азербайджану навколо Нагірного Карабаху”, резюме якого містить таке:

“Співголови Мінської групи ОБСЄ здійснили польову оціночну поїздку до семи окупованих територій Азербайджану навколо Нагірного Карабаху (НК) 7-12 жовтня 2010 року з метою оцінки загальної ситуації там, у тому числі гуманітарних та інших аспектів. До співголів приєдналися Особистий представник Головуючого в ОБСЄ та його команда, які надали логістичну підтримку, а також два експерти УВКБ ООН та один член місії із збору фактів ОБСЄ 2005 року. Це була перша поїздка представників міжнародної спільноти на ці території після 2005 року та перший візит персоналу ООН за останні 18 років.

Проїхавши більше 1000 кілометрів цими територіями, співголови побачили разючі докази катастрофічних наслідків нагірнокарабаського конфлікту та нездатності досягти мирного врегулювання. Села та міста, що існували до конфлікту, була покинуті та майже повністю зруйновані. Хоча точних цифр не існує, загальне населення оцінюється приблизно в 14 тисяч людей, які живуть у невеликих поселеннях та в містах Лачин і Кельбажар. Співголови оцінюють, що з 2005 року не було істотного росту населення. Поселенці, переважно етнічні вірмени, які були переміщені на ці території з інших місць в Азербайджані, живуть у небезпечних умовах з поганою інфраструктурою, майже відсутньою економічною діяльністю та обмеженим доступом до публічних послуг. У багатьох відсутні документи, що посвідчують особу. В адміністративних цілях сім територій, колишня НК область та інші місцевості були об’єднані у вісім нових районів.

Жорстка реальність ситуації на цих територіях посилила переконання співголів, що статус-кво є неприйнятним і що лише мирне, договірне

врегулювання може дати перспективу кращого, впевненішого майбутнього для людей, які раніше проживали на територіях і які живуть там зараз. Співголови закликають лідерів усіх сторін уникати будь-якої діяльності на територіях та в інших спірних районах, яка зашкодить остаточному врегулюванню або змінить характер цих територій. Вони також рекомендують вжити заходів для збереження кладовищ та місць богослужіння на територіях, а також з'ясувати статус поселенців, у яких відсутні документи, що посвідчують особу. Співголови мають наміри здійснити наступні місії в інші райони, на які вплинув НК конфлікт, та включити до таких місій експертів відповідних міжнародних агенцій, які будуть залучені до виконання домовленостей щодо мирного врегулювання.”

31. Вісімнадцятого червня 2013 року президенти країн-співголів Мінської групи видали спільну заяву щодо нагірнокарабаського конфлікту:

“Ми, президенти країн-співголів Мінської групи ОБСЄ - Франції, Російської Федерації та Сполучених Штатів Америки, - продовжуємо залишатися відданими сприянню сторонам нагірнокарабаського конфлікту в досягненні стійкого і мирного врегулювання. Ми висловлюємо глибокий жаль у зв'язку з тим, що в ході переговорного процесу сторони, замість того, щоб знайти рішення, засноване на взаємних інтересах, продовжували шукати односторонні вигоди.

Ми як і раніше твердо впевнені в тому, що положення, що містяться в заявах наших країн за останні чотири роки, повинні стати основою будь-якого справедливого і стійкого врегулювання нагірнокарабаського конфлікту. Ці положення повинні розглядатися як єдине ціле, оскільки будь-яка спроба віддати перевагу якомусь одному з них виключає можливість досягнення збалансованого рішення.

Ми підкреслюємо, що тільки врегулювання шляхом переговорів може привести до миру, стабільності і примирення, відкриваючи можливості для регіонального розвитку та співробітництва. Застосування військової сили, в результаті якого вже склалася ситуація конфронтації і нестабільності, не вирішить конфлікт. Поновлення збройних дій матиме згубні наслідки для населення регіону і призведе до людських жертв, подальшого руйнування, додаткових біженців, величезних фінансових втрат. Ми рішуче закликаємо лідерів усіх сторін підтвердити відданість гельсінським принципам, особливо тим, що стосуються незастосування сили або загрози застосування сили, територіальної цілісності, рівноправності і права народів на самовизначення. Ми також закликаємо їх утримуватися від будь-яких дій чи заяв, які можуть посилити напруженість в регіоні і призвести до ескалації конфлікту. Лідери повинні готувати свої народи до миру, а не до війни.

Наші країни готові допомагати сторонам, проте відповідальність за те, щоб покласти край нагірнокарабаському конфлікту, лежить на них самих. Ми глибоко впевнені в тому, що подальша затримка в досягненні збалансованої домовленості щодо рамок комплексного мирного врегулювання неприйнятна, і закликаємо лідерів Азербайджану та Вірменії з оновленою енергією зосередитися на вирішенні питань, які поки залишаються відкритими.”

С. Заявники та майно, яке нібито належало їм в Лачинському районі

32. Заявники стверджували, що вони є азербайджанськими курдами, які проживали в Лачинському районі, де їхні предки проживали сотні років. 17 травня 1992 року вони були змушені втекти з району до Баку. З того часу вони не мали можливості повернутися до своїх домівок та майна через вірменську окупацію.

1. Пан Ельхан Чірагов

33. Пан Ельхан Чірагов народився у 1950 році. Він проживав у Лачинському районі. У первинній заяві зазначалося, що він проживав у селі Чіраг, але у відповіді на коментарі Уряду вказувалося, що правильна назва його села була Чіраглі, де він працював вчителем упродовж 15 років. Він стверджував, що його майно включало великий мебльований будинок площею 250 кв. м., 55 вуликів, 80 голів дрібної худоби та дев'ять голів великої худоби, а також п'ять килимів ручної роботи.

34. Двадцять сьомого лютого 2007 року, разом з відповіддю заявника на коментарі Уряду-відповідача, він подав офіційну довідку (“технічний паспорт”), датовану 19 липня 1985 року, відповідно до якої на його ім'я були зареєстровані двоповерховий житловий будинок з 12-ма спальнями загальною площею 408 кв. м. (житлова площа становила 300 кв. м., підсобна площа - 108 кв. м.) та сховище площею 60 кв. м., розташоване на земельній ділянці площею 1200 кв. м.

35. Він також надав заяви трьох колишніх сусідів, які підтвердили те, що він був власником двоповерхового житлового будинку з 16-ма кімнатами площею 260 кв. м. та автомобіля, а також заяву А. Джафарова (A. Jafarov) та А. Халілова (A. Halilov), представників виконавчої влади міста Лачина Азербайджанської Республіки, які заявили, що пан Ельхан Чірагов проживав у селі Чіраглі.

36. До Великої палати заявник подав, зокрема, свідоцтво про шлюб, відповідно до якого він народився в Чіраглі та одружився там в 1978 році, свідоцтва про народження його сина та доньки, які обидва були народжені в Чіраглі в 1979 та 1990 роках відповідно, а також лист 1979 року та трудову книжку 1992 року, видані Лачинським районним відділом освіти, у яких зазначалося, що він працював вчителем в Чіраглі.

2. Пан Адиширін Чірагов

37. Пан Адиширін Чірагов народився в 1947 році. Він проживав у Лачинському районі. У первинній заяві було зазначено, що він проживав у селі Чіраг, але у відповіді на урядові коментарі було вказано, що правильною назвою його рідного села було Чіраглі, де він

працював вчителем 20 років. Він стверджував, що його майно включало великий мебльований будинок площею 145 кв. м., новий автомобіль “Ніва”, 65 голів дрібної худоби та 11 голів великої худоби, шість килимів ручної роботи.

38. Двадцять сьомого лютого 2007 року він подав технічний паспорт, датований 22 квітня 1986 року, відповідно до якого на його ім’я були зареєстровані двоповерховий житловий будинок з вісьмома спальнями загальною площею 230,4 кв. м. (житлова площа становила 193,2 кв. м., підсобна площа – 37,2 кв. м.) та сховище площею 90 кв. м., розташоване на земельній ділянці площею 1200 кв. м.

39. Він також надав заяви трьох колишніх сусідів, які підтвердили те, що він був власником двоповерхового житлового будинку з вісьмома кімнатами, а також заяву А. Джафарова та А. Халілова, представників виконавчої влади міста Лачина Азербайджанської Республіки, які заявили, що пан Адиширін Чірагов проживав у селі Чіраглі.

40. До Великої палати заявник подав, зокрема, свідоцтво про шлюб, відповідно до якого він народився в Чіраглі та одружився там в 1975 році, свідоцтва про народження його сина та двох доньок, які всі були народжені в Чіраглі в 1977, 1975 та 1982 роках відповідно, а також паспорт СРСР, виданий в 1981 році, де Чіраглі було вказано як місце його народження та де містився штамп прописки 1992 року, який визначав Чіраглі як місце його проживання.

3. Пан Раміз Джабраїлов

41. Пан Раміз Джабраїлов народився в Чіраглі в 1960 році. У 1988 році він отримав диплом інженера в Політехнічному інституті Баку. У 1983 році, під час навчання у Баку, він відвідав місто Лачин та отримав від держави земельну ділянку площею 5000 кв. м. Він стверджував, що він побудував на цій ділянці шестикімнатний будинок з гаражем та проживав там із своєю дружиною та дітьми до моменту, коли він був змушений залишити Лачин в 1992 році. Там знаходилися також хліва для худоби. Йому також належав бізнес з ремонту машин з назвою “Автосервіс”, магазин та кав’ярня, які знаходилися на інших 5000 кв. м., власником яких він був. Крім того, він мав 12 корів, 70 ягнят та 150 овець.

42. Пан Джабраїлов не мав можливості повернутися в Лачин після свого виїзду в 1992 році. У 2001 році вірменські друзі поїхали до Лачина та записали на відео стан будинків у місті. Як повідомляє заявник, з відео він міг побачити, що його будинок був спалений. Люди, які залишили Лачин після нього, також поінформували його, що його будинок був спалений вірменськими силами кілька днів після його від’їзду звідти.

43. Двадцять сьомого лютого 2007 року пан Джабраїлов подав технічний паспорт, датований 15 серпня 1986 року, відповідно до якого на його ім'я був зареєстрований двоповерховий житловий будинок з вісьмома спальнями загальною площею 203,2 кв. м. (житлова площа становила 171,2 кв. м., підсобна площа – 32 кв. м, який був розташований на земельній ділянці площею 480 кв. м.

44. Він також надав заяви трьох колишніх сусідів, які підтвердили те, що він був власником двоповерхового житлового будинку з вісьмома кімнатами, а також заяву В. Махаррамова (V. Maharramov), представника виконавчої влади міста Лачина Азербайджанської Республіки, який заявив, що пан Джабраїлов проживав у власному будинку в Лачині.

45. До Великої палати заявник подав, зокрема, свідоцтво про народження та свідоцтво про шлюб, відповідно до яких він народився в Чіраглі та одружився там в 1982 році, свідоцтва про народження його доньки та двох синів, які всі були народжені в Лачині в 1982, 1986 та 1988 роках відповідно, а також військовий квиток, виданий в 1979 році.

4. Пан Акіф Гасанов

46. Акіф Гасанов народився в 1959 році в селі Агбулаг в Лачинському районі. Він працював там вчителем упродовж 20 років. Він стверджував, що його майно включало великий мебльований будинок площею 165 кв. м., новий автомобіль “Ніва”, 100 голів дрібної худоби та 16 голів великої худоби, а також 20 килимів ручної роботи.

47. Двадцять сьомого лютого 2007 року він подав технічний паспорт, датований 13 вересня 1985 року, відповідно до якого на його ім'я були зареєстровані двоповерховий житловий будинок з дев'ятьма спальнями загальною площею 448,4 кв. м. (житлова площа становила 232,2 кв. м., підсобна площа – 225,2 кв. м.) та сховище площею 75 кв. м., розташовані на земельній ділянці площею 1600 кв. м.

48. Він також надав заяви трьох колишніх сусідів, які підтвердили те, що він був власником двоповерхового житлового будинку з дев'ятьма кімнатами, хліву для худоби та допоміжних будівель, а також заяву В. Махаррамова, представника виконавчої влади міста Лачина Азербайджанської Республіки, який заявив, що пан Джабраїлов проживав у власному будинку в Агбулагу.

49. До Великої палати заявник подав свідоцтво про народження, паспорт СРСР, виданий в 1976 році, та трудову книжку, видану Лачинським районним відділом освіти, де зазначалося, що він народився в Агбулагу та працював в цьому селі як вчитель та директор школи у 1981-1988 роках.

5. Пан Фахраддін Пашаєв

50. Пан Фахраддін Пашаєв народився в 1956 році в селі Камаллі у Лачинському районі. Після отримання диплому інженера в Політехнічному інституті в Баку в 1984 році він повернувся до Лачина, де працював інженером, а з 1986 року – головним інженером в Міністерстві транспорту. Він стверджував, що він був власником та проживав у двоповерховому самостійно побудованому ним будинку з трьома спальнями в місті Лачин. Будинок під номером 50 знаходився на вулиці 28 April Kucesi, Lachin Seheri, Лачинський район. Пан Пашаєв стверджував, що сьогоднішня ринкова ціна будинку становила б 50 тисяч доларів США. Йому також належала земельна ділянка, на якій був розташований будинок, та він мав частку (близько 10 гектарів) у колективному господарстві в Камаллі. Крім того, йому належала деяка земля на праві “спільної власності”.

51. Двадцять сьомого лютого 2007 року він подав технічний паспорт, датований серпнем 1990 року, відповідно до якого на його ім'я був зареєстрований двоповерховий житловий будинок загальною площею 133,2 кв. м. (житлова площа становила 51,6 кв. м., підсобна площа – 81,6 кв. м.), який був розташований на земельній ділянці площею 469,3 кв. м.

52. Він також надав заяви трьох колишніх сусідів, які підтвердили те, що він був власником двоповерхового житлового будинку з чотирма кімнатами, а також заяву В. Махаррамова, представника виконавчої влади міста Лачина Азербайджанської Республіки, який заявив, що пан Пашаєв проживав у власному будинку на вулиці 28 April Kucesi в Лачині.

53. До Великої палати заявник подав, зокрема, свідоцтво про шлюб, відповідно до якого він народився в Камаллі та одружився там в 1985 році, свідоцтва про народження його двох доньок, які народилися в Камаллі в 1987 році та в Лачині в 1991 році відповідно, свідоцтво про народження його сина, місце народження якого в 1993 році було зареєстровано як Камаллі, а також військовий квиток, виданий в 1978 році, та трудову книжку, датовану 2000 роком. Він пояснив, що хоча його син насправді народився в Баку, за системою прописки СРСР було нормальним реєструвати дитину як народжену за місцем проживання батьків.

6. Пан Гараджа Джабраїлов

54. Пан Гараджа Джабраїлов народився в місті Лачин в 1940 році та помер 19 червня 2005 року. 6 квітня 2005, під час подання заяви до Суду, він стверджував, що на момент, коли він був змушений залишити місто 17 травня 1992 року, він проживав за адресою вулиця Н.Наріманова 580, квартира 128а, в місті Лачин – господарство, яке

йому належало та включало двоповерховий житловий сімейний будинок, побудований в 1976 році, площею 187,1 кв. м. та двір площею 453,6 кв. м. Він також стверджував, що йому належала ще одна ділянка площею 300 кв. м. на цій же вулиці. До заяви додавався технічний паспорт, датований серпнем 1985 року, відповідно до якого на його ім'я було зареєстровано двоповерховий будинок з двором зазначених розмірів.

55. Проте 27 лютого 2007 року представники заявника вказали, що він проживав за адресою: вулиця Г. Абдуллаєва 41 в Лачині. При цьому два господарства на вулиці Н. Наріманова також належали йому. До цієї інформації вони додали заяви трьох колишніх сусідів та заяву В. Махаррамова, представника виконавчої влади міста Лачина Азербайджанської Республіки, який підтвердив, що пан Джабраїлов проживав у власному будинку на вулиці Г. Абдуллаєва в Лачині. До цього додавалися також рішення від 29 січня 1974 року ради народних депутатів Лачинського району про виділення зазначеної вище ділянки площею 300 кв. м. заявникові та кілька квитанцій про оплату корму для худоби, будівельних матеріалів та допомогу на будівництво, які нібито були використано під час будівництва його господарств.

56. Двадцять першого листопада 2007 року пан Сагател Джабраїлов, син заявника, повідомив, що родина проживала на вулиці Н. Наріманова, але в певний невизначений момент номер та назва вулиці були змінені і з того часу їх адресою була вулиця Г. Абдуллаєва. Тому зазначені вище дві адреси стосувалися одного майна.

57. До Великої палати представники заявника подали, зокрема, свідоцтво про народження та свідоцтво про шлюб, відповідно до яких він народився в Чіраглі та одружився там в 1965 році, свідоцтво про народження його сина, який народився в селі Алхаслі в Лачинському районі в 1970 році, а також військовий квиток, виданий в 1963 році.

Д. Відносини між Республікою Вірменія та “Нагірнокарабаською Республікою”

58. Заявники та Уряд-відповідач, а також третя сторона – Уряд Азербайджану, подали детальну документацію та доводи щодо того, чи здійснює Республіка Вірменія владу чи контроль над “НКР” та навколишніми територіями. Отримана інформація підсумована нижче в частині, яка Суду видавалася доречною.

1. Військовий аспект

59. У 1993 році Рада Безпеки ООН ухвалила чотири резолюції стосовно нагірнокарабаського конфлікту.

Резолюція № 822 від 30 квітня (S/RES/822 (1993)):

“Рада Безпеки,

...

Із занепокоєнням відзначаючи ескалацію збройних військових дій та, зокрема, останнє вторгнення вірменських сил в Кельбаджарський район Азербайджанської республіки,

...

1. Вимагає негайного припинення усіх військових дій та ворожих актів з метою встановлення стійкого припинення вогню, а також негайного виведення усіх окупаційних сил з Кельбаджарського району та інших нещодавно окупованих територій Азербайджану,

...”

Резолюція № 853 від 29 липня (S/RES/853 (1993)):

“Рада Безпеки,

...

Висловлюючи свою серйозну занепокоєність у зв’язку з погіршенням відносин між Республікою Вірменія та Азербайджанською Республікою та напругою між ними,

...

Відзначаючи з тривогою ескалацію військових дій та, зокрема, захоплення Агдамського району в Азербайджанській Республіці,

...

3. Вимагає припинення без зволікання будь-яких військових дій та негайного, повного та безумовного виведення окупаційних сил з Агдамського району та інших нещодавно окупованих районів Азербайджанської Республіки;

...

9. Настійливо закликає Уряд Республіки Вірменія продовжувати здійснювати свій вплив для досягнення дотримання вірменами нагірнокарабаського регіону Азербайджанської Республіки положень резолюції № 822 (1993) та цієї резолюції, а також прийняття цією стороною пропозицій Мінської групи [ОБСЄ];

...”

Резолюція № 874 від 14 жовтня (S/RES/874 (1993)):

“Рада Безпеки,

...

Висловлюючи свою серйозну занепокоєність тим, що продовження конфлікту в нагірнокарабаському регіоні Азербайджанської Республіки та навколо нього і напруга між Республікою Вірменія та Азербайджанською Республікою загрожували б миру та безпеці в регіоні,

...

5. Закликає до негайного здійснення взаємних та термінових заходів, передбачених в “Оновленому графіку” Мінської групи [ОБСЄ], у тому числі

виведення сил з нещодавно окупованих територій та усунення усіх перешкод для комунікацій та транспорту;

...”

Резолюція № 884 від 12 листопада (S/RES/884 (1993)):

“Рада Безпеки,

...

Відзначаючи з тривогою ескалацію військових дій внаслідок порушення припинення вогню та надмірного застосування сили у відповідь на ці порушення, зокрема окупацію Зангеланського району та міста Горадіз Азербайджанської Республіки,

...

2. Закликає Уряд Вірменії використати свій вплив для досягнення дотримання вірменами нагірнокарабаського регіону Азербайджанської Республіки резолюцій 832 (1993), 853 (1993) та 874 (1993) та забезпечити, щоб силам, які беруть участь, не надавалися засоби для продовження їхньої воєнної кампанії;

...

4. Вимагає від заінтересованих сторін негайного припинення військових дій та ворожих актів, одностороннього виведення окупаційних сил із Зангеланського району та міста Горадіз і виведення окупаційних сил з інших нещодавно окупованих територій Азербайджанської Республіки відповідно до “Оновленого графіку невідкладних заходів з реалізації резолюцій Ради Безпеки 882 (1993) та 853 (1993)” ... із змінами, внесеними на нараді Мінської групи [ОБСЄ], що була проведена у Відні 2-8 листопада 1993 року;

...”

60. Згаданий вище звіт HRW від грудня 1994 року (див. параграф 22 вище) містить опис нагірнокарабаського конфлікту. Зазначаючи, що “військовий напад вірмен Карабаху у травні-червні 1992 року призвів до захоплення великої частини Лачинського району”, у звіті далі підсумовуються події в 1993 та 1994 роках таким чином (сторінка 58):

“... війська вірмен Карабаху – часто за підтримки сил з Республіки Вірменія – захопили решту азербайджанських районів навколо Нагірного Карабаху та витіснили звідти азербайджанське цивільне населення: решту Лачинського району, а також Кельбазарський, Агдамський, Фізулійський, Джабраїльський, Кубатлійський та Зангеланський райони.”

Звіт HRW містить кілька пунктів інформації, які вказують на участь армії Республіки Вірменія в подіях в Нагірному Карабасі та навколишніх територіях (сторінки 67-73). Як стверджувалося, Вірменія навіть направила свою поліцію для виконання поліцейських функцій на окупованих територіях. HRW провело два дні у квітні 1994 року, записуючи інтерв'ю з вірменськими військовими у формі на вулицях Єревана. Тридцять відсотків з них були мобілізовані до армії Республіки Вірменія та воювали в Карабасі, мали наказ направлятися в Карабах або нібито були направлені туди на службу волонтерами.

Крім того, в один день у квітні 1994 року дослідники HRW нарахували п'ять автобусів, що містили близько 300 військових вірменської армії, які в'їжджали в Нагірний Карабах з Вірменії. Інші іноземні журналісти повідомили дослідників HRW, що вони бачили ще вісім автобусів, наповнених вірменськими військовими, які направлялися на азербайджанську територію з Вірменії. Відповідно до звіту HRW, з точки зору права, участь вірменських військових у подіях в Азербайджані робила Вірменію стороною конфлікту, а війну – міжнародним збройним конфліктом між Вірменією та Азербайджаном.

61. Кілька пропозицій щодо вирішення конфлікту були представлені в рамках Мінської групи ОБСЄ. “Пакетна пропозиція” від липня 1997 року передбачала (під заголовком “Домовленість I – Кінець військових дій”) двоетапний процес відведення збройних сил. Другий етап передбачав, що “збройні сили Вірменії будуть відведені до кордонів Республіки Вірменія”.

Покроковий підхід, який був представлений у грудні 1997 року, також містив двоетапний процес виведення та передбачав, як частину другої фази, що “[в]сі вірменські сили, які знаходяться за межами кордонів Республіки Вірменія, будуть відведені до місць їх знаходження у межах кордонів”. По суті, таке ж формулювання містилося у пропозиції “спільної держави” від листопада 1998 року.

Хоча ці документи обговорювалися під час переговорів у рамках Мінської групи, жоден з них не призвів до угоди між Вірменією та Азербайджаном.

62. Заявники послалися на заяви різних політичних лідерів та спостерігачів. Наприклад, пан Роберт Кочарян (Robert Kocharyan), тоді прем'єр-міністр “НКР”, заявив в інтерв'ю вірменській газеті “Голос Арменії” у лютому 1994 року, що Вірменія постачала протиповітряну зброю в Нагірний Карабах.

Крім того, пан Вазген Манукян (Vazgen Manukyan), вірменський міністр оборони в 1992-1993 рр., визнав в інтерв'ю британському журналісту та письменнику Томасу де Ваалу (Thomas de Waal) у жовтні 2000 року, що публічні заяви про те, що вірменська армія не брала участь у війні, були виключно для зовнішнього споживання (див. Thomas de Waal, “Black Garden: Armenia and Azerbaijan through Peace and War”, New York University Press 2003, сторінка 210):

“Можете бути впевнені, що попри все те, що ми заявляли політично, вірмени Карабаху та вірменська армія були єдині у військових діях. Для мене не було різниці, чи був хтось карабахцем чи вірменином.”

63. Щорічний звіт Міжнародного інституту стратегічних досліджень (IISS), “Військовий баланс”, у 2002, 2003 та 2004 роках оцінював, що з 18 тисяч військових у Нагірному Карабасі 8 тисяч були військовими з Вірменії. Звіт за 2013 рік того ж інституту зазначав, серед іншого, що “з 1994 року Вірменія контролювала більшу частину

Нагірного Карабаху, а також сім навколишніх районів Азербайджану, які часто називали “окупованими територіями” (“Військовий баланс” 2002 рік, стор. 66; 2003 рік, стор. 66; 2004 рік, стор. 82; та 2013 рік, стор. 218).

64. Пан Девід Аткінсон (David Atkinson), доповідач Парламентської Асамблеї Ради Європи, зазначив у листопаді 2004 року у своєму другому звіті до Комітету з політичних питань стосовно Нагірного Карабаху (PACE Doc. 10364):

“Відповідно до наданої мені інформації, вірмени з Вірменії брали участь у збройних сутичках за регіон Нагірного Карабаху разом з місцевими вірменами з-середини Азербайджану. Сьогодні Вірменія має військових, які розміщені в нагірнокарабаському регіоні та навколишніх районах, люди в регіоні мають паспорти Вірменії, а вірменський уряд направляє великі бюджетні ресурси в цю зону.”

На підставі цього звіту Парламентська Асамблея ухвалила 25 січня 2005 року резолюцію № 1416, у якій вона, серед іншого, зазначила:

“1. Парламентська Асамблея висловлює жаль, що більше десяти років з початку збройних дій конфлікт навколо регіону Нагірного Карабаху досі залишається невирішеним. Сотні тисяч людей залишаються переміщеними та живуть у дуже поганих умовах. Значні частини території Азербайджану залишаються окупованими вірменськими силами, а сепаратистські сили все ще контролюють регіон Нагірного Карабаху.

2. Асамблея висловлює занепокоєння тим, що військові дії та поширені етнічні сутички, які цьому передували, призвели до масштабного етнічного вигнання та створення моноетнічної зони, що нагадує жахливе явище етнічної чистки. Асамблея підтверджує, що незалежність та сецесія регіональної території від держави може мати місце лише шляхом законного та мирного процесу, що ґрунтується на демократичній підтримці населення такої території, а не під час збройного конфлікту, що призводить до етнічного вигнання людей та де-факто анексії такої території іншою державою. Асамблея наголошує, що окупація іноземної території державою-членом становить грубе порушення обов’язків цієї держави, які випливають з її членства в Раді Європи, та підтверджує право переміщених осіб із зони конфлікту на повернення до своїх помешкань у безпечний та гідний спосіб.”

65. У своєму звіті “Нагірний Карабах: Погляд на конфлікт з місця подій” від 14 вересня 2005 року Міжнародна кризова група (ICG) зазначила таке стосовно збройних сил в “НКР” (сторінки 9-10):

“[Нагірний Карабах], можливо, є найбільш воєнізованим суспільством у світі. Добре підготовлена та оснащена Армія оборони Нагірного Карабаху є переважно сухопутними силами, для яких Вірменія надає основну підтримку. Нагірнокарабаський службовець повідомив Кризовій групі, що в них є близько 20 тисяч військових, тоді як незалежний експерт [американський військовий аналітик Річард Гірагосян (Richard Giragosian), липень 2005 року] оцінив їх у 18500. Ще від 20 до 30 тисяч резервістів нібито можуть бути мобілізовані. З огляду на своє населення Нагірний Карабах не може утримувати таку велику силу без підтримки значної кількості зовнішніх осіб. Відповідно до незалежної оцінки [пана Гірагосяна], в армії 8500 карабаських вірмен та 10000 з Вірменії. ...

Тим не менше багато призовників та контрактних солдатів з Вірменії продовжують служити в НК. Де-факто міністр оборони визнає, що його сили налічують 40 відсотків військових контрактників, у тому числі громадян Вірменії. Він стверджує, що жоден з вірменських громадян не був призваний примусово, та зазначає, що 500 тисяч вірмен нагірнокарабаського походження живуть у Вірменії, деякі з яких служать у нагірнокарабаських силах. Колишні призовники з Єревана та інших міст Вірменії повідомили Кризовій групі, що вони були очевидно свавільно направлені в Нагірний Карабах та окуповані райони одразу після того, як вони з'явилися до пунктів призову. Вони заперечують, що вони зголошувалися їхати волонтерами у Нагірний Карабах або навколишні окуповані території. Вони не отримували премій за службу поза межами Вірменії і проходили військову службу у нагірнокарабаській формі під нагірнокарабаським керівництвом. Протидія молодих вірменських новобранців службі в Нагірному Карабасі зростала, що може пояснювати скорочення кількості людей, які направлялися в НК.

Існує високий ступінь інтеграції між силами Вірменії та Нагірного Карабаху. Вірменське керівництво визнає, що вони надають значну допомогу обладнанням та озброєнням. Нагірнокарабаська влада також визнає, що вірменські офіцери допомагають у навчанні та наданні спеціалістів. Проте Вірменія наполягає, що жодна з її військових частин не знаходиться в Нагірному Карабасі чи на окупованих територіях навколо нього.”

Уряд Вірменії заперечив проти звіту ICG, яка не мала офісу у Вірменії чи “НКР”. Крім того, твердження щодо кількості вірменських військовослужбовців ґрунтувалося на електронному листуванні з паном Гірагосяном, з яким Уряд зв'язався і той надав таке пояснення:

“Висловлюючи цю думку, я не мав на увазі, що особи, які служать в нагірнокарабаських збройних силах, є солдатами. Я мав на увазі, що приблизно така кількість волонтерів задіяні в нагірнокарабаських збройних силах з Вірменії та інших держав відповідно до моїх розрахунків. Щодо чисельності, яку я навів, я не можу стверджувати, що вона є правильною, оскільки це конфіденційна інформація і ніхто не знає точну кількість. Підставою для моєї думки, було те, що, на мою думку, багато вірмен з різних частин світу беруть участь у силах самооборони Нагірного Карабаху.”

66. Дев'ятнадцятого квітня 2007 року австрійська газета “Der Standard” оприлюднила інтерв'ю з тодішнім міністром закордонних справ Вірменії паном Вартаном Осканяном (Vartan Oskanyan). Обговорюючи питання оспорюваних територій, пан Осканян вказав на них, як повідомляється, як на “території, які тепер контролюються Вірменією”.

За кілька днів вірменське посольство в Австрії видало прес-реліз, заявивши, що пана Осканяна неправильно переклали і що правильне формулювання було “території, які тепер контролюються вірменами”.

67. Чотирнадцятого березня 2008 року Генеральна Асамблея ООН ухвалила резолюцію “Ситуація на окупованих територіях Азербайджану” (A/RES/62/243). Згадуючи резолюції Ради Безпеки від 1993 року (див. параграф 59 вище), там містилися такі положення:

“Генеральна Асамблея,

...

2. Вимагає негайного, повного і беззастережного виведення всіх вірменських сил з усіх окупованих територій Азербайджанської Республіки;

3. Підтверджує невід’ємне право населення, вигнаного з окупованих територій Азербайджанської Республіки, на повернення у свої будинки і підкреслює необхідність створення належних умов для цього повернення, у тому числі комплексне відновлення постраждалих від конфлікту територій;

...”

68. В інтерв’ю “Armenia Today”, оприлюдненому 29 жовтня 2008 року, пан Джіраїр Сефілян (Jirayr Sefilyan), народжений в Лівані вірменський воєначальник та політичний діяч, який брав участь у захопленні міста Шуша/Шуші (Shusha/Shushi) на початку травня 1992 року та далі продовжував службу у збройних силах “НКР” та Вірменії, як повідомляється, заявив таке:

“Ми повинні перегорнути сторінку історії, оскільки з 1991 року ми вважали Карабах незалежною державою та заявляли, що вони повинні вести переговори. Кого ми обманюємо? Увесь світ знає, що армія НКР є частиною збройних сил Вірменії, що бюджет НКР фінансується з бюджету Вірменії, політичні лідери НКР призначаються з Єревана. Час вважати Карабах частиною Вірменії, одним з її регіонів. У переговорному процесі територія Карабаху повинна вважатися територією Вірменії, а територіальна сецесія бути неможливою.”

69. У резолюції від 20 травня 2010 року щодо необхідності стратегії ЄС для Південного Кавказу Європейський Парламент висловив, серед іншого, таке:

“[Європейський Парламент] серйозно занепокоєний тим, що сотні тисяч біженців та ВПО (*Прим.пер.* – внутрішньо переміщених осіб), які залишили свої домівки під час або у зв’язку з нагірнокарабаською війною, і далі залишаються переміщеними та позбавленими своїх прав, у тому числі права на повернення, майнових прав та права на особисту безпеку; закликає всі сторони однозначно та безумовно визнати ці права, необхідність їх швидкої реалізації та швидкого вирішення цієї проблеми з дотриманням принципів міжнародного права; вимагає, у цьому відношенні, виведення вірменських сил з усіх окупованих територій Азербайджану, що повинно супроводжуватися розміщенням міжнародних сил, організованих відповідно до Хартії ООН, з метою надання необхідних гарантій безпеки у перехідний період, що забезпечить безпеку населення Нагірного Карабаху та дозволить переміщеним особам повернутися до своїх домівок та запобігти майбутнім конфліктам через бездомність; закликає владу Вірменії і Азербайджану та лідерів відповідних спільнот продемонструвати свою відданість створенню мирних міжетнічних відносин шляхом практичної підготовки до повернення переміщених осіб; вважає, що ситуація ВПО та біженців повинна вирішуватися відповідно до міжнародних стандартів, у тому числі з урахуванням нещодавньої Рекомендації ПАРЄ № 1877 (2009) “Забуті люди Європи: захист прав людини тривалий час переміщених осіб.”

70. У квітні 2012 року Європейський Парламент ухвалив ще одну резолюцію, у якій, зокрема, відзначив “глибоко тривожні

повідомлення про незаконну діяльність вірменських військ на окупованих азербайджанських територіях, а саме регулярні військові маневри, оновлення військової техніки та особового складу, посилення оборонних ешелонів”. Європейський Парламент рекомендував, щоб переговори щодо Угоди про асоціацію між ЄС та Вірменією були прив’язані до зобов’язань стосовно “виведення вірменських військ з окупованих територій навколо Нагірного Карабаху та їх повернення під азербайджанський контроль”, та “закликав Вірменію припинити направлення призовників регулярної армії на службу в Нагірний Карабах” (резолюція Європейського Парламенту від 18 квітня 2012 року, що містить рекомендації Європейського Парламенту Раді, Комісії та Європейській службі зовнішньої діяльності стосовно переговорів з укладення Угоди про асоціацію між ЄС та Вірменією).

71. Заявники стверджували, що в 2012 та 2013 роках вірменські президент, міністр оборони та військове командування кілька разів відвідували оспорювані території з метою інспектування військ, участі у військових навчаннях та проведення зустрічей з військовими та іншими посадовими особами в “НКР”. У липні 2013 року найвище військове керівництво та інші військові посадові особи Вірменії, у тому числі міністр оборони Вірменії та командири збройних сил “НКР”, провели зустріч у Нагірному Карабасі для обговорення зусиль з посилення вірменської армії.

72. П’ятнадцятого січня 2013 року президент Вірменії пан Серж Саргсян (Serzh Sargsyan) провів зустріч з керівництвом законодавчої, виконавчої та судової гілок влади Республіки Вірменія [у] Міністерстві оборони. Його промова на цій зустрічі була оприлюднена того ж дня на офіційному веб-сайті президента Республіки Вірменія. Вона містила, зокрема, такі заяви:

“Так сталося, що з перших років незалежності Армія грала особливу роль в нашому суспільстві. Це була війна, чий дух був відчутний у всій Вірменії – у деяких місцях сильніше, ніж в інших. В ті дні кожна родина мала близького чи далекого родича у вірменській Армії, і Армія була в серці кожного. Це почуття стало сильніше, коли наша Армія здобула перемогу, яка була такою важливою, була життєво необхідною.

...

Кінцевою метою нашої зовнішньої політики є остаточне юридичне оформлення перемоги, досягненої в агресивній війні, розв’язаній Азербайджаном проти Арцаху. Республіка Нагірного Карабаху повинна бути визнана міжнародною спільнотою, оскільки не існує логічного пояснення, чому народ, який здійснив своє юридичне право на самовизначення та пізніше захистив його в нерівній боротьбі, повинен бути частиною Азербайджану. Чому доля цих людей повинна визначатися незаконним рішенням, яке колись зробив Сталін?

...

Вірменія та Арцах не хочуть війни; проте кожен повинен знати, що ми дамо гідну відсіч будь-якому зазіханню. Люди Арцаху ніколи більше не зіткнуться із загрозою фізичного винищення. Республіка Вірменія це гарантуватиме.

...

Безпека Арцаху – це не питання престижу для нас, це питання життя і смерті у найбільш прямому сенсі цих слів. Увесь світ повинен знати та усвідомити, що ми, влада Вірменії та Арцаху, протистоїмо армії, яка платить заробітну плату вбивцям, якщо цю орду взагалі можна називати армією.”

73. У висновку, підготовленому на прохання Уряду Вірменії, доктор Харі Букур-Марку (Нарі Вусур-Марсу), військовий експерт румунської національності, зазначив, що він не знайшов у військовій політиці Вірменії чогось, що передбачало б будь-яку форму контролю за силами “НКР”, або якихось ознак на місці того, що вірменські сили були присутні або активні в “НКР”. Він також дійшов висновку, що не існувало доказів, що Вірменія здійснювала контроль або владу над “НКР” чи її силами оборони, або що вірменські сили здійснювали будь-який контроль над урядом чи врядуванням в “НКР”. Уряд зазначив, що доктор Букур-Марку мав можливість провести співбесіди з найвищим військовим керівництвом у Вірменії та мав доступ до їх документів. За домовленістю з Міністерством закордонних справ “НКР” він також мав можливість поїхати туди та поговорити з військовими та політичними посадовими особами, вивчити документи.

74. Двадцять п’ятого червня 1994 року було укладено “Угоду про військове співробітництво між Урядами Республіки Вірменія та Республіки Нагірного Карабаху”. Вона передбачала, зокрема, таке:

“Уряд Республіки Вірменія та Уряд Республіки Нагірного Карабаху (далі – “Сторони”),

враховуючи спільний інтерес у сфері військового співробітництва, беручи до уваги необхідність розвитку двосторонніх відносин та взаємної довіри шляхом співпраці між збройними силами держав сторін, з метою посилення військового та військово-технічного співробітництва,

домовилися про таке:

...

Стаття 3

Обидві Сторони проводитимуть військове співробітництво у таких напрямках:

- (1) становлення армії та реформа збройних сил;
- (2) військова наука та освіта;
- (3) військове законодавство;
- (4) логістика збройних сил;
- (5) лікування військовою медициною військовослужбовців та членів їхніх сімей;

(б) культурна та спортивна діяльність, туризм.

Співпраця в інших напрямках здійснюватиметься на підставі взаємної письмової згоди.

Стаття 4

Сторони здійснюватимуть співпрацю шляхом:

(1) візитів та робочих зустрічей на рівні міністерств оборони, керівництва генеральних штабів або інших уповноважених представників міністерств оборони;

(2) консультацій, обміну досвідом, навчання військового персоналу та підвищення кваліфікації;

(3) проведення спільних військових навчань;

(4) участі у конференціях, консультаціях, семінарах;

(5) обміну інформацією, документами та послугами на підставі спеціальних домовленостей;

(6) культурних подій;

(7) надання військових послуг;

(8) створення умов для взаємного використання елементів інфраструктури збройних сил Сторін у межах цієї Угоди;

(9) підготовки висококваліфікованих військових та технічних кадрів і спеціалістів.

У рамках співпраці відповідно до цієї Угоди Сторони погоджуються, що призовники Республіки Вірменія та Республіки Нагірного Карабаху мають право проходити свою строкову військову службу, відповідно, у Республіці Нагірного Карабаху та Республіці Вірменія. У випадку проходження строкової військової служби на території такої держави, особа вважається звільненою від строкової військової служби у країні свого громадянства.

Стаття 5

У рамках цієї Угоди Сторони погоджуються також на таке:

(1) якщо громадяни Республіки Вірменія, що проходять строкову військову службу в Республіці Нагірного Карабаху, вчиняють військовий злочин, кримінальне переслідування та судовий процес проти них проводяться на території Республіки Вірменія органами влади Республіки Вірменія відповідно до процедури, встановленої законодавством Республіки Вірменія;

(2) якщо громадяни Республіки Нагірного Карабаху, що проходять строкову військову службу в Республіці Вірменія, вчиняють військовий злочин, кримінальне переслідування та судовий процес проти них проводяться на території Республіки Нагірного Карабаху органами влади Республіки Нагірного Карабаху відповідно до процедури, встановленої законодавством Республіки Нагірного Карабаху;

У рамках цієї Угоди Сторони надають взаємну технічну допомогу стосовно озброєння та відновлення і утримання військової техніки.

Укладення угод з тими, хто здійснює діяльність із озброєння та відновлення і утримання військової техніки, а також забезпечення житлових умов для представників підприємств-виробників на території держав Сторін здійснює Міністерство оборони держави-клієнта.

Інші форми співпраці здійснюються на підставі взаємних письмових угод.

...”

75. Вірменський Уряд стверджував, що вірменські призовники, які, згідно із статтею 4 Угоди 1994 року, проходили службу в “НКР”, були переважно рядового складу і становили не більше 5% (до 1500 осіб) сил оборони “НКР”. Проте Уряд не виключав можливості того, що деякі вірменські громадяни могли служити в силах оборони “НКР” на контрактній чи волонтерській основі. Серед тих, хто служив в силах оборони “НКР”, поруч із мешканцями Нагірного Карабаху, були також волонтери вірменського походження з різних країн, де існує вірменська діаспора. Стверджувалося, що вірменські солдати, які служили в “НКР”, знаходилися під прямим командуванням сил оборони “НКР”, які були єдиними збройними силами, що діяли в “НКР”. Уряд переконував, що вірменські призовники, які служили в “НКР” відповідно до Угоди 1994 року, робили це за своїм бажанням (див., проте, звіт ICG, параграф 65 вище).

Уряд Вірменії зазначив також, що вірменська армія та сили оборони “НКР” співпрацюють у рамках оборонного союзу в таких питаннях, як обмін розвідувальними даними, візити командування, семінари, спільні військові навчання, інспектування військ тощо.

76. Одинадцятого жовтня 2007 року Суд прийняв часткове рішення стосовно прийнятності справ *Zalyan, Sargsyan and Serobyanyan v. Armenia* (заяви №№ 36894/04 та 3521/07), які стосувалися стверджуваного жорстокого поводження та незаконного тримання під вартою трьох військовослужбовців. Згідно з фактами справи, заявники були призвані до вірменської армії у травні 2003 року та були направлені до військової частини № 33651, яка знаходилася поблизу села Мадагіс Мартакертського району “НКР”. Два військовослужбовці з цієї ж військової частини були знайдені мертвими у січні 2004 року. Було розпочато кримінальне розслідування щодо смертей і заявники допитувалися упродовж кількох днів у квітні 2004 року в Нагірному Карабасі – спочатку у своїй військовій частині, потім у військовій прокуратурі Мартакертського гарнізону і нарешті в Степанакертському управлінні військової поліції – перед тим як їх доставили до Єревана для подальших процесуальних дій. Серед службовців, які допитували заявників в Нагірному Карабасі, були два слідчі військової прокуратури Вірменії, слідчий військової прокуратури Мартакертського гарнізону та офіцер вірменської військової поліції. Командир батальйону військової частини також був присутній під час першого допиту. У подальшому заявникам було

пред’явлено обвинувачення у вбивстві і судовий процес проти них розпочався у листопаді 2004 року в Сюнікському обласному суді, розташованому в Степанакерті. Заявники були присутні під час судового процесу. 18 травня 2005 року суд визнав заявників винуватими у вбивстві та засудив їх до 15 років ув’язнення.

77. Подібним чином, як повідомляли правозахисні організації Fogum 18 та HRW, пан Армен Грігорян (Armen Grigoryan), вірменський громадянин, який відмовився від військової служби через свої переконання, був призваний з військкомату в Єревані в червні 2004 року та направлений до військової частини, розташованої в Нагірному Карабасі. Після втечі з частини пан Грігорян був затриманий і пізніше, рішенням суду, що засідав у Степанакерті 9 червня 2005 року, визнаний винуватим в ухиленні від військової служби та засуджений до дворічного ув’язнення.

2. Політичні та судові зв’язки

78. Кілька відомих вірменських політиків у різний час займали високі посади як у Республіці Вірменія, так і в “НКР”, або іншим чином мали тісні зв’язки з Нагірним Карабахом. Перший президент Республіки Вірменія пан Левон Тер-Петросян (Levon Ter-Petrosyan) був членом Вірменського “карабаського комітету”, який наприкінці 1980-х років очолював рух за уніфікацію Нагірного Карабаху із Вірменією. У квітні 1998 року його змінив на посаді президента Вірменії пан Роберт Кочарян (Robert Kocharyan), який раніше працював прем’єр-міністром “НКР” із серпня 1992 року до грудня 1994 року, президентом “НКР” з грудня 1994 року до березня 1997 року та прем’єр-міністром Республіки Вірменія з березня 1997 року до квітня 1998 року. У квітні 2008 року пан Серж Саргсян став третім президентом Вірменії. У серпні 1993 року він був призначений міністром оборони Вірменії після того як служив у 1989-1993 роках керівником “Комітету нагірнокарабаських сил самооборони”. Крім того у 2007 році пан Сейран Оганян (Sevran Ohanyan) перейшов з посади міністра оборони “НКР” на посаду головнокомандувача збройних сил Вірменії. У квітні 2008 року він був призначений міністром оборони Вірменії.

79. Заявники стверджували, що закони Республіки Вірменія застосовуються в “НКР”. Проте, відповідно до інформації Уряду Вірменії, між січнем 1992 року та серпнем 2006 року “НКР” ухвалила 609 різних законів, одним з перших з яких був “Закон про засади державної незалежності Нагірного Карабаху”. Стаття 2 цього закону передбачає, що “НКР самостійно вирішує всі політичні, економічні, соціальні та культурні питання, питання будівництва, адміністративного та територіального поділу Республіки”. Також у 1992 році були створені органи виконавчої та судової влади, у тому

числі Рада Міністрів (Уряд), Верховний Суд та суди першої інстанції “НКР”, а також прокуратура “НКР”. “НКР” також має свого власного президента, парламент та поліцію, а також органи місцевого самоврядування, у тому числі адміністрації, які управляють територіями навколо “НКР”, чії представники призначаються органами влади “НКР”. Проводяться президентські та парламентські вибори. Хоча декілька законів були запозичені з вірменського законодавства, Уряд Вірменії стверджував, що вони не застосовувалися автоматично, тобто вірменськими судами, а тлумачилися та застосовувалися судами “НКР”, як у Лачинському районі, так і деінде.

3. Фінансова та інша підтримка

80. У своєму звіті 2005 року (згаданий вище, параграф 65) ICG зазначила таке (стор. 12-13):

“Економіка Нагірного Карабаху була раніше інтегрована в економіку радянського Азербайджану, але була переважно зруйнована війною. Сьогодні вона тісно пов’язана з Вірменією та великою мірою залежить від її фінансової підтримки. Усі транзакції проводяться через Вірменію, а продукція, яка виробляється в Нагірному Карабасі, часто позначається “Зроблено у Вірменії” з метою експорту. Єреван надає половину бюджету. ...

Нагірний Карабах значно залежить від зовнішньої фінансової підтримки, насамперед з Вірменії, але також із США та діаспори у світі. Він не може збирати достатньо доходів для задоволення бюджетних потреб і в абсолютному відношенні отримує все більше зовнішньої підтримки. Бюджет 2005 року становив 24,18 мільярдів драмів (близько 53,73 мільйонів доларів США). Зібрані місцеві податки очікуються на рівні 6,46 мільярдів драмів (близько 14,35 мільйонів доларів США), 26,7 відсотків від витрат.

З 1993 року Нагірний Карабах користувався “міждержавною позикою” з Вірменії. Як повідомив прем’єр-міністр Вірменії, це становитиме 13 мільярдів драмів (28,88 мільйонів доларів США) у 2005 році, значне зростання з 2002 року, коли позика становила 9 мільярдів драмів (16,07 мільйонів доларів США). Проте (де-факто) прем’єр-міністр Нагірного Карабаху стверджує, що частина цієї позики – 4,259 мільярдів драмів (близько 9,46 мільйонів доларів США) – насправді є відшкодуванням Вірменією ПДВ, митних та акцизних зборів, які Вірменія збирає з товарів, що перевозяться її територією та призначені для Нагірного Карабаху. Решта позики передбачає 10-річний період виплати під номінальний відсоток. Хоча Вірменія надавала такі позики з 1993 року, повернення позики ще не почалося. Як зазначив прем’єр-міністр Вірменії, Степанакерт “ще не здатен повернути позику... . У найближчі роки нам буде необхідно продовжувати надавати цю позику для того, щоб допомогти їм продовжувати будувати свою інфраструктуру ... ми не передбачаємо, що вони зможуть будувати самостійно у найближчому майбутньому”.

США є єдиною іншою країною, яка надає пряму урядову підтримку. У 1998 році Конгрес вперше визначив Нагірний Карабах як отримувача гуманітарної допомоги, окремо від Азербайджану. Гроші США адмініструються їхнім Агентством з міжнародного розвитку (USAID), яке надавало її таким НДО як

Фонд допомоги Вірменії (Fund for Armenian Relief), “Допомога дітям” (Save the Children) та Міжнародний комітет Червоного Хреста. З вересня 2004 року США пообіцяли 23,274,992 доларів США Нагірному Карабаху та витратили 17,831,608 доларів США. Вірменські лобістські групи значною мірою вплинули на те, щоб зробити цю допомогу можливою.”

ICG далі зазначає, що “міждержавна позика” Вірменії становила 67,3% бюджету “НКР” в 2001 році (відповідно до Статистичного щорічника Нагірного Карабаху) та 56,9% в 2004 році (відповідно до спілкування ICG з керівником Національної статистичної служби “НКР”).

81. Позика, надана Республікою Вірменія “НКР” в 2004 та 2005 роках, становила 51 мільйон доларів США. 40 мільйонів доларів США були направлені на відбудову навчальних закладів, а 11 мільйонів доларів США – на допомогу родинам загиблим військових.

82. Указом президента Вірменії від 3 березня 1992 року був заснований “Усевірменський фонд Айастан” (Hayastan All-Armenian Fund). Відповідно до його офіційного веб-сайту, його місія полягає в такому:

“[О]б’єднати вірмен у Вірменії та за її межами для подолання складнощів країни та надання допомоги становленню сталого розвитку Вірменії та Арцаху. Крім проблем, пов’язаних з розпадом Радянського Союзу, уряд повинен був знайти вирішення проблем, що виникли внаслідок землетрусу у Спітаку в 1988 році, економічної блокади та для відновлення територій, які постраждали від конфлікту в Арцасі.”

Щорічний звіт фонду за 2002 рік містив повідомлення від пана Сержа Саргсяна, президента Республіки Вірменія, та пана Бако Саакяна (Bako Sahakyan), “президента Республіки Арцах”, які, зокрема, містили такі заяви:

Пан Саргсян:

“Усевірменський фонд Айастан” є втіленням єдності між Вірменією, Арцахом та діаспорою. Як такий, Фонд послідовно, рішуче та перед нашими власними очима перетворює нашу паннаціональну внутрішню силу у реальну владу.”

Пан Саакян:

“2012 рік був ювілейним роком для вірменського народу. Як нація, ми відзначали 20-у річницю заснування Армії оборони НКР та звільнення Шуші – надзвичайна перемога, яка стала можливою завдяки об’єднаним зусиллям та незламній волі всього вірменського народу, самовідданій хоробрості та відвазі його доблесних синів і доньок.”

Фонд має 25 філій у 22 різних країнах. Його ресурси формуються з індивідуальних пожертв, переважно від членів вірменської діаспори. Зараз він збирає близько 21 мільйона доларів США щорічно.

Опікунська рада є найвищим керівним органом фонду. За статутом фонду, президент Республіки Вірменія є за посадою головою Опікунської ради. Рада, яка під час свого існування мала від 22 до 37

членів, включає багато відомих осіб та представників політичних, недержавних, релігійних та гуманітарних інституцій з Вірменії та діаспори. У 2013 році рада, крім президента Вірменії пана Саргсяна, включала колишнього президента Вірменії пана Кочаряна, прем'єр-міністра Вірменії, а також міністрів закордонних справ, фінансів та діаспори, президента, колишнього президента та прем'єр-міністра “НКР”, голів конституційного суду, національної асамблеї та центрального банку Вірменії, чотирьох релігійних лідерів Вірменії, трьох представників політичних партій Вірменії, представника Спілки промисловців та підприємців (роботодавців) Вірменії та представників чотирьох недержавних організацій, створених у Сполучених Штатах та Канаді. Решта ради з 37 осіб складалася з 13 представників вірменської діаспори. Склад Опікунської ради був подібним від моменту створення фонду.

“Усевірменський фонд Айастан” фінансував та реалізував численні проекти з часу свого створення, у тому числі будівництво або реконструкцію доріг, житла, шкіл, лікарень, а також водних та газових мереж. Із середини до кінця 1990-х років фонд збудував шосе, що з'єднує місто Горіс у Вірменії з Лачином та Шушою/Шушею і Степанакертом у Нагірному Карабасі. У 2001 році він фінансував будівництво північно-південного шосе в Нагірному Карабасі. Відповідно до річного звіту фонду за 2005 рік, він виділив приблизно 11 мільйонів доларів США упродовж року на різні проекти, з яких близько 6,1 мільйонів доларів США пішли на проекти в Нагірному Карабасі. Відповідно до даних, наданих Урядом Вірменії, неповні витрати у 2012 році становили 10,7 мільйонів доларів США в Нагірному Карабасі та 3,1 мільйони доларів США у Вірменії. Також за урядовими даними, у 1995-2002 роках фонд виділив близько 111 мільйонів доларів США загалом (або близько 6 мільйонів доларів США щорічно) на проекти в Нагірному Карабасі. У 1992-2002 роках він виділив 115 мільйонів доларів США на проекти у Вірменії.

83. Заявники та Уряд Азербайджану стверджували, що населення “НКР” та навколишніх територій регулярно отримують вірменські паспорти. ICG зазначила, що “Вірменія видала більшості населення свої паспорти для виїзду за кордон” (звіт 2005 року, посилення вище, стор. 5). Уряд Азербайджану також вказав на можливість для мешканців зазначених територій набути громадянство Вірменії. Він послався на статтю 13 (“Громадянство шляхом натуралізації”) Закону Республіки Вірменія про громадянство Республіки Вірменія, яка передбачає таке:

“Будь-яка дієздатна особа, яка досягла 18 років і не має громадянства Республіки Вірменія, має право звертатися за отриманням громадянства Республіки Вірменія, якщо вона:

1) останні три роки у встановленому законом порядку постійно проживала на території Республіки Вірменія;

2) вільно володіє вірменською мовою; та

3) ознайомилася з Конституцією Республіки Вірменія.

Громадянство Республіки Вірменія без дотримання вимог, встановлених пунктами 1 і 2 частини першої цієї статті, може одержати особа, яка не має громадянства Республіки Вірменія, якщо вона:

1) уклала шлюб з громадянином Республіки Вірменія або має дитину-громадянина Республіки Вірменія;

2) має батьків або принаймні одного з батьків, які раніше мали громадянство Республіки Вірменія або народилися в Республіці Вірменія, і яка упродовж трьох років після досягнення нею 18 років звернулася за отриманням громадянства Республіки Вірменія;

3) є вірменином за походженням, тобто має предків-вірменів;

4) після 1 січня 1995 вийшла з громадянства Республіки Вірменія згідно із своєю заявою.”

Уряд Вірменії, у свою чергу, заявив, що як Вірменія, так і “НКР” мають положення щодо подвійного громадянства. Крім того, відповідно до угоди від 24 лютого 1999 року з “НКР” стосовно “організації паспортної системи”, Вірменія видає паспорти мешканцям “НКР” за певних обставин. Стаття 1 угоди передбачає:

“Сторони погоджуються, що їхні громадяни мають право на вільне пересування та проживання на території кожної із Сторін.

У рамках цієї Угоди, до моменту міжнародного визнання Республіки Нагірного Карабаху, громадяни Республіки Нагірного Карабаху, які бажають виїхати за межі території Республіки Нагірного Карабаху або Республіки Вірменія, можуть звернутися та отримати паспорт Республіки Вірменія.

Сторони погоджуються, що в рамках цієї статті, отримання паспорту Республіки Вірменія громадянами Республіки Нагірного Карабаху не означає надання громадянства Республіки Вірменія. Такі паспорти можуть використовуватися лише для виїзду за межі Республіки Вірменія та Республіки Нагірного Карабаху громадянами Республіки Нагірного Карабаху та не можуть використовуватися в якості документа, що посвідчує особу, для внутрішнього використання в Республіці Вірменія та Республіці Нагірного Карабаху.”

У 1999 році були також прийняті правила щодо застосування цієї Угоди, які передбачали, що вірменський паспорт видається мешканцям “НКР” лише у виняткових випадках, коли метою подорожі за кордон є лікування, освіта чи інші особисті справи. Уряд Вірменії стверджував, що менше 1000 осіб отримали паспорт відповідно до угоди 1999 року.

84. Заявники та Уряд Азербайджану стверджували, що вірменський драм був головною валютою в “НКР”, тоді як Уряд Вірменії стверджував, що валютами, які приймалися там, були також євро, долари США, фунти стерлінгів та навіть австралійські долари.

85. Уряд Азербайджану зазначив, що Національний атлас Вірменії, виданий у 2007 році Державним комітетом кадастру нерухомого майна, що діяв при Уряді Республіки Вірменія та тому нібито має статус офіційного видання, послідовно на мапах різного типу включав “НКР” та навколишні окуповані території у межі кордонів Республіки Вірменія.

86. Заявники та Уряд Азербайджану стверджували, що існує політика вірменського уряду заохочувати поселенців переїжджати до “НКР” з Вірменії і, нещодавно, із Сирії.

У лютому 2005 року було оприлюднено “Звіт Місії із збору фактів (МЗФ) ОБСЄ до окупованих територій Азербайджану навколо Нагірного Карабаху (НК)”. Завдання місії полягало у встановленні того, чи існували поселення на цих територіях; військові структури та персонал, а також політичні міркування були поза її мандатом. Стосовно поселень у Лачинському районі, у звіті зазначалося:

“Загалом, структура походження поселенців у Лачині була такою ж, як і на інших територіях. Таким чином, переважна більшість прибула до Лачину з різних частин Азербайджану, як правило, після років проживання у тимчасових притулках у Вірменії. Відносно невелика меншина – це вірмени з Вірменії, у тому числі потерпілі від землетрусу. Вони дізналися про Лачин як варіант для поселення через чутки, засоби масової інформації або від НДО у Вірменії та НК. Доказів примусового заселення або систематичного набору не було знайдено.”

Далі у звіті зазначалося:

“Пряма діяльність НК у Лачинському районі безспірна. Нагірний Карабах надає Лачину бюджет та відкрито визнає пряму відповідальність за район. Мешканці Лачину беруть участь у місцевих виборах та виборах НК.

Хоча зв’язки між Нагірним Карабахом та Республікою Вірменія залишаються поза предметом цього звіту, МЗФ не знайшла доказів прямої участі уряду Вірменії у поселеннях в Лачині. Проте МЗФ розмовляла з окремими мешканцями Лачину, які мали вірменські паспорти та стверджували, що беруть участь у вірменських виборах.”

II. СПІЛЬНЕ ЗОБОВ’ЯЗАННЯ ВІРМЕНІЇ ТА АЗЕРБАЙДЖАНУ

87. Перед своїм вступом до Ради Європи Вірменія та Азербайджан взяли на себе зобов’язання перед Комітетом Міністрів та Парламентською Асамблеєю щодо мирного врегулювання нагірнокарабаського конфлікту (див. Висновки Парламентської Асамблеї №№ 221 (2000) та 222 (2000) та Резолюції Комітету Міністрів №№ Res (2000)13 та (2000)14).

Відповідні параграфи Висновку Парламентської Асамблеї № 221 (2000) щодо заяви Вірменії на членство в Раді Європи містять таке:

“10. Асамблея бере до уваги лист Президента Вірменії, у якому він бере зобов’язання дотримуватися угоди про припинення вогню до остаточного вирішення конфлікту [в Нагірному Карабасі] та продовжувати зусилля для

досягнення мирного врегулювання шляхом переговорів на підставі компромісів, прийнятних для всіх відповідних сторін.

...

13. Парламентська Асамблея бере до уваги листи Президента Вірменії, спікера парламенту, Прем'єр-міністра та керівників політичних партій, які представлені в парламенті, та відзначає, що Вірменія бере на себе дотримання таких зобов'язань:

...

ii. конфлікт в Нагірному Карабасі:

a. продовжувати докладати зусилля для вирішення цього конфлікту виключно мирними засобами;

b. використати свій значний вплив на вірмен в Нагірному Карабасі для сприяння знаходженню вирішення конфлікту;

c. вирішувати міжнародні та внутрішні конфлікти мирними засобами та відповідно до принципів міжнародного права (обов'язок, що покладається на всі держави-члени Ради Європи), рішуче відхиляючи будь-яку погрозу застосування сили проти своїх сусідів;

...”

Резолюція № Res (2000)13 Комітету Міністрів стосовно запрошення Вірменії стати членом Ради Європи містила посилення на зобов'язання, які взяла на себе Вірменія, викладені у Висновку № 221 (2000), та гарантії їх виконання, надані Урядом Вірменії.

III. ВІДПОВІДНЕ НАЦІОНАЛЬНЕ ПРАВО

A. Закони Азербайджанської РСР

88. Законами, які мали відношення до встановлення права на власність заявників, були Конституція Азербайджанської РСР 1978 року та її Земельний кодекс 1970 року і Житловий кодекс 1983 року.

1. Конституція 1978 року

89. Конституція передбачала таке:

Стаття 13

“Основу особистої власності громадян Азербайджанської РСР становлять трудові доходи. В особистій власності можуть бути предмети вжитку, особистого споживання, комфорту і підсобного домашнього господарства, житловий будинок і трудові заощадження. Особиста власність громадян і право її спадкування охороняються державою.

У користуванні громадян можуть бути ділянки землі, які надаються в установленому законом порядку для ведення підсобного господарства (включаючи тримання худоби і птиці), садівництва та городництва, а також для

індивідуального житлового будівництва. Громадяни зобов’язані раціонально використовувати надані їм земельні ділянки. Держава і колгоспи сприяють громадянам у веденні підсобного господарства.

Майно, що перебуває в особистій власності або в користуванні громадян, не повинно служити для одержання нетрудових доходів, використовуватись на шкоду інтересам суспільства.”

2. Земельний кодекс 1970 року

90. Відповідні положення Земельного кодексу передбачали таке:

Стаття 4. Державна (народна) власність на землю

“Відповідно до Конституції СРСР та Конституції Азербайджанської РСР, земля належить державі – вона є спільною власністю усього радянського народу.

У СРСР земля належить виключно державі та надається лише в користування. Забороняються дії, які прямо чи опосередковано порушують право власності держави на землю.”

Стаття 24. Документи, що підтверджують право користування землею

“Право користування колективних господарств, державних господарств та інших земельними ділянками засвідчується державним свідоцтвом про право користування.

Форма свідоцтва затверджується Радою Міністрів СРСР відповідно до земельного законодавства СРСР та союзних республік.

Право тимчасового користування землею засвідчується свідоцтвом у формі, що визначається Радою Міністрів Азербайджанської РСР.”

Стаття 25. Правила щодо видачі свідоцтва про право на користування землею

“Державні свідоцтва про право безстрокового користування землею та свідоцтва про право тимчасового користування землею видаються колективним господарствам, державним господарствам та іншим державним, кооперативним та громадським установам, органам та організаціям, а також громадянам виконавчим комітетом районної чи міської (в республіканському управлінні) ради народних депутатів, на території яких знаходиться земельна ділянка, яка надається в користування.”

Стаття 27. Використання землі для визначеної мети

“Користувачі землі мають право та повинні використовувати виділену їм землю в цілях, у яких земля була виділена.”

Стаття 28. Право користування землекористувача щодо виділеної земельної ділянки

“Залежно від визначеної мети виділеної земельної ділянки, землекористувачі мають такі права відповідно до встановлених правил:

– будувати житлові, промислові та суспільного значення будівлі, а також інші будівлі та об’єкти;

- висаджувати сільськогосподарські рослини, лісові культури, фрукти, декоративні та інші дерева;
- використовувати площі для збирання врожаю, пасовища та під інші сільськогосподарські угіддя;
- використовувати загальнопоширені корисні копалини, торф та водні об’єкти для господарських потреб, а також інші корисні властивості землі.”

Стаття 126-1. Право користування землею у випадку успадкування права власності на будинок

“У разі успадкування права власності на будинок, розташований в населеному пункті, і якщо спадкоємці не мають права придбання земельної ділянки згідно з відповідною процедурою, їм надається право користування земельною ділянкою, необхідною для утримання будинку, у розмірі, що визначається Радою Міністрів Азербайджанської РСР.”

Стаття 131. Виділення земельних ділянок громадянам для будівництва особистих житлових приміщень

“Земельні ділянки для будівництва одноквартирних житлових будівель для отримання у власність надаються громадянам, які проживають у населених пунктах Азербайджанської РСР, де будівництво особистих квартир не заборонено згідно з чинним законодавством, з числа земель, що належать містам та міським поселенням; із сільських земель, що не використовуються колективними господарствами, державними господарствами чи іншими сільськогосподарськими господарствами; із земель державного резерву та із земель державного лісового фонду, які не включені в зону зелених насаджень міста. Земля виділяється для зазначеної мети в порядку, передбаченому ... цим Кодексом.

Будівництво особистих квартир в містах та робочих поселеннях здійснюється на порожніх площах, які не потребують витрат для їх використання або технічної підготовки, і, як правило, біля залізничних та автомобільних шляхів, які забезпечують регулярне пасажирське сполучення, у формі окремих житлових районів або поселень.”

3. Житловий кодекс 1983 року

91. Стаття 10.3 Житлового кодексу передбачала таке:

“Громадяни мають право на будинок як особисту власність відповідно до законодавства СРСР та Азербайджанської РСР.”

4. Інструкція про порядок проведення реєстрації житлового фонду 1985 року

92. Інструкція 1985 року, у пункті 2, містила перелік документів, які встановлювали право власності на житлові будівлі. Інструкція була схвалена наказом Центрального статистичного управління СРСР від 15 липня 1985 року № 380. Пункт 2.1 перелічував різні первинні документи, які підтверджували право власності. У пункті 2.2 зазначалося, що в разі відсутності первинних документів право

власності могло підтверджуватися документами, що непрямо підтверджували це право, у тому числі:

“інвентаризаційно-технічні документи, якщо в тексті цих документів є точне посилання на наявність у власника належним чином оформленого документа, що підтверджує його право на житловий будинок”.

В. Закони Республіки Азербайджан

93. Після здобуття незалежності Республіка Азербайджан прийняла, 9 листопада 1991 року, закони стосовно власності, які вперше визначали землю як предмет права приватної власності. Проте детальні правила щодо приватизації землі, яка виділялася громадянам, були ухвалені пізніше – Законом про земельну реформу 1996 року. Оскільки заявники залишили Лачин в 1992 році, вони не могли звернутися за отриманням статусу власників землі, яку вони використовували.

1. Закон про власність 1991 року

94. Закон про власність у Республіці Азербайджан 1991 року набув чинності 1 грудня 1991 року. Він передбачав, зокрема, таке:

Стаття 21. Об’єкти права власності громадянина

“1. У власності громадянина можуть знаходитися:

- земельні ділянки;
- житлові будинки, квартири, дачі, садові будинки, гаражі, предмети домашнього господарства та особистого вжитку;
- акції, облігації та інші цінні папери;
- засоби масової інформації;
- будь-яке інше майно виробничого, споживчого, соціального, культурного чи іншого призначення, за винятком окремих передбачених в законодавчих актах видів майна, яке з міркувань державної або суспільної безпеки чи відповідно до міжнародних зобов’язань не може належати громадянинові.

...

5. Громадянин, який має у власності квартиру, житловий будинок, дачу, гараж, інші приміщення та будівлі, має право розпоряджатися цим майном на власний розсуд: продавати, заповідати, дарувати, здавати в оренду, вчиняти з ним інші правочини, що не суперечать закону.”

2. Земельний кодекс 1992 року

95. Новий Земельний кодекс, який набув чинності 31 січня 1992 року, містив такі положення:

Стаття 10. Приватна власність на земельні ділянки

“Земельні ділянки надаються у приватну власність громадянам Республіки Азербайджан відповідно до клопотань місцевих виконавчих органів згідно з рішеннями районних або міських рад народних депутатів у таких цілях:

- 1) для осіб, які постійно проживають на території, для будівництва приватних будинків та допоміжних конструкцій, а також для ведення особистого городництва;
- 2) для діяльності ферм та інших організацій, які займаються виробництвом сільськогосподарської продукції для продажу;
- 3) для будівництва приватних та колективних дачних будинків і приватних гаражів у межах міст;
- 4) для будівництва, пов’язаного з веденням комерційної діяльності;
- 5) для діяльності з традиційних народних промислів.

Відповідно до законодавства Республіки Азербайджан земельні ділянки можуть надаватися в приватну власність громадянам для інших цілей.”

Стаття 11. Умови виділення земельних ділянок у приватну власність

“У цілях, передбачених статтею 10 цього Кодексу, право власності на земельну ділянку надається безоплатно.

Земельні ділянки, що були надані громадянам для їхніх приватних будинків, дачних будинків та гаражів до набрання чинності цим Кодексом, передаються їм у власність.

Право приватної власності або пожиттєвого і такого, що може передаватися у спадщину, володіння на земельну ділянку не може надаватися іноземним громадянам або іноземним юридичним особам.

Земельна ділянка не повертається колишнім власникам та їх спадкоємцям. Вони можуть набути право власності на земельну ділянку на підставах, передбачених цим Кодексом.”

Стаття 23. Виділення земельних ділянок

“Земельні ділянки виділяються громадянам, підприємствам та організаціям у їхню власність, володіння, користування або оренду рішенням районної або міської ради народних депутатів відповідно до порядку виділення землі та згідно із документами землеустрою.

Визначене цільове призначення земельної ділянки зазначається в свідоцтві про виділення землі.

Порядок подання та розгляду заяви на виділення або вилучення земельної ділянки, у тому числі вилучення земельної ділянки для державних або суспільних потреб, визначається Кабінетом Міністрів Республіки Азербайджан.

Заяви громадян про виділення земельних ділянок розглядаються у строк не довше одного місяця.”

Стаття 30. Документи, що посвідчують право власності на землю, право користування та постійного використання землі

“Право власності на землю та права користування і постійного використання землі посвідчуються державним свідоцтвом, що видається районною або міською радою народних депутатів.

Форма зазначеного свідоцтва затверджується Кабінетом Міністрів Республіки Азербайджан.”

Стаття 31. Формалізація права на тимчасове користування землею

“Право тимчасового користування землею, у тому числі право, що надається на умовах оренди, документується шляхом укладення угоди та свідоцтва. Ці документи повинні бути зареєстровані районною або міською радою народних депутатів і видаються землекористувачу. Форма угоди та свідоцтва затверджуються Кабінетом Міністрів Республіки Азербайджан.”

Стаття 32. Підстави припинення права власності на землю, права володіння і користування землею, прав оренди землі

“Районна або міська рада народних депутатів, яка надала право власності на земельну ділянку чи її частину, права володіння та користування землею або право її оренди, припиняє ці права у таких випадках:

- 1) добровільна відмова або відчуження земельної ділянки її власником;
- 2) сплив строку, на який земельна ділянка надавалася;
- 3) припинення діяльності підприємства, установи, організації або селянського господарства;
- 4) використання землі у цілях, інших ніж її цільове призначення;
- 5) припинення трудових відносин, на підставі яких було здійснено виділення землі, крім випадків, передбачених законом;
- 6) невиконання умов договору оренди;
- 7) несплата податку на землю або орендних платежів, передбачених законодавством або договором оренди землі, упродовж двох років поспіль без поважних причин;
- 8) невикористання, упродовж одного року та без поважних причин, земельної ділянки, виділеної для сільськогосподарського виробництва, або невикористання, упродовж двох років та без поважних причин, земельної ділянки, виділеної для несільськогосподарського виробництва;
- 9) необхідність вилучення земельної ділянки для державних або суспільних потреб;
- 10) передача права власності на будинок або конструкції чи передача права оперативного управління ними;
- 11) смерть власника або користувача.

Законодавство Республіки Азербайджан може передбачати інші підстави для припинення права власності на земельну ділянку, права володіння та користування землею або права її оренди.”

IV. ВІДПОВІДНЕ МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

96. Стаття 42 Конвенції про закони і звичаї сухопутної війни, Гаага, 18 жовтня 1907 року (Гаазька конвенція 1907 року) визначає воєнну окупацію таким чином:

“Територія вважається окупованою, якщо вона дійсно знаходиться під владою ворожої армії. Окупація поширюється лише на ту територію, де така влада була встановлена і може здійснюватися.”

Відповідно, окупація у розумінні Гаазької конвенції 1907 року існує тоді, коли держава здійснює реальну владу над територією чи частиною території ворожої держави.¹ Вимога реальної влади вважається багатьма синонімом дієвого контролю.

Вважається, що військова окупація існує на території чи її частині, якщо можна продемонструвати такі елементи: наявність іноземних військ, які здатні здійснювати дієвий контроль без згоди суверенної влади. На поширену експертну думку, фізична присутність іноземних військ є необхідною умовою для окупації², тобто окупація неможлива без військової присутності на місці. Тому сил, які здійснюють морський чи повітряний контроль за допомогою морської чи повітряної блокади, недостатньо³.

97. Правила міжнародного гуманітарного права прямо не регулюють питання неможливості доступу до місця проживання чи майна. Проте стаття 49 Конвенції [№ IV] про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року (Четверта Женевська конвенція) регулює питання примусового переселення на чи з окупованих територій. Вона передбачає таке:

“Забороняється, незалежно від мотивів, здійснювати примусове індивідуальне чи масове переселення або депортацію осіб, що перебувають під захистом, з

---

1. Див., наприклад, E. Benvenisti, “The International Law of Occupation” (Oxford: Oxford University Press, 2012), сторінка 43; Y. Arai-Takahashi, “The Law of Occupation: Continuity and Change of International Humanitarian Law, and Its Interaction with International Human Rights Law (Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2009), сторінки 5-8; Y. Dinstein, “The International Law of Belligerent Occupation” (Cambridge: Cambridge University Press, 2009), сторінки 42-45, §§ 96-102; та A. Roberts, “Transformative Military Occupation: Applying the Laws of War and Human Rights”, 100 American Journal of International Law 580 (2006), сторінки 585-586.

2. Більшість експертів, до яких звертався Міжнародний комітет Червоного Хреста (МКЧХ) у рамках проекту щодо окупації та інших форм адміністрації на іноземній території, погодилися, що військова присутність на місці потрібна для підтвердження окупації – див. T. Ferraro, “Occupation and other Forms of Administration of Foreign Territory” (Geneva: ICRC, 2012), сторінки 10, 17 та 33; див. також E. Benvenisti, цитовано вище, сторінки 43ff; та V. Koutroulis, “Le debut et la fin de l’application du droit de l’occupation” (Paris: Editions Pedone, 2010), сторінки 35-41.

3. T. Ferraro, цитовано вище, сторінки 17 та 137; Y. Dinstein, цитовано вище, сторінка 44, § 100.

окупованої території на територію окупаційної держави або на територію будь-якої іншої держави, незалежно від того, окупована вона чи ні.

Проте окупаційна держава може здійснювати загальну або часткову евакуацію з певної території, якщо це є необхідним для забезпечення безпеки населення або зумовлено особливо вагомими причинами військового характеру. Проведення таких евакуацій не може передбачати переміщення осіб, що перебувають під захистом, за межі окупованої території за винятком випадків, коли цього неможливо уникнути з вагомих причин. Особи, яких було евакуйовано в такий спосіб, повинні бути відправлені додому відразу після припинення воєнних дій на цій території.

Окупаційна держава, що здійснює таке переміщення або евакуацію, повинна, максимально наскільки це практично можливо, забезпечити розміщення осіб, що перебувають під захистом, у належних приміщеннях, а також забезпечити щоб власне переміщення відбувалось у задовільних умовах з погляду санітарії, здоров'я, безпеки та харчування, а також щоб члени однієї сім'ї не розлучалися. Одразу після здійснення переміщень або евакуації, про них слід повідомити державі-покровительці.

Окупаційна держава не повинна затримувати осіб, що перебувають під захистом, на території, що є особливо небезпечною у зв'язку з веденням воєнних дій, за винятком випадків, коли це є необхідним для забезпечення безпеки населення або у зв'язку з особливо вагомими причинами військового характеру.

Окупаційна держава не повинна здійснювати переміщення або депортацію частини свого цивільного населення на територію, яку вона окупує.”

Стаття 49 Четвертої Женевської конвенції застосовується до окупованої території, тоді як не існує спеціальних правил стосовно примусового переселення на території сторони конфлікту. Проте право переміщених осіб на “добровільне і безпечне повернення додому чи місць звичайного проживання як тільки зникають причини для їх переміщення” вважається нормою звичаєвого міжнародного права (див. Правило 132 дослідження МКЧХ про звичаєве міжнародне гуманітарне право⁴), яке застосовується до будь-якого типу території.

V. ВІДПОВІДНІ МАТЕРІАЛИ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ ТА РАДИ ЄВРОПИ

A. Організація Об'єднаних Націй

98. Принципи щодо реституції житла та майна біженців та переміщених осіб (Комісія з прав людини, Підкомісія із сприяння та захисту прав людини, 28 червня 2005 року, E/CN.4/Sub.2/2005/17, Додаток) є найповнішими стандартами з цього питання. Вони також відомі як Принципи Пінейру. Метою цих принципів, які ґрунтуються

---

4. J.-M. Henckaerts та L. Doswald-Beck, “Customary International Humanitarian Law” (Geneva/Cambridge: ICRC/Cambridge University Press, 2005).

на існуючому міжнародному праві прав людини та гуманітарному праві, є визначення міжнародних стандартів та практичних рекомендацій для держав, органів ООН та ширшої міжнародної спільноти щодо того, яким чином найкраще вирішувати складні юридичні та технічні питання, пов’язані з реституцією житла й майна.

Принципи, серед іншого, передбачають таке:

2. Право на реституцію житла та майна

“2.1 Усі біженці і переміщені особи мають право на повернення їм будь-якого житла, землі та / або майна, якого вони були свавільно або незаконно позбавлені, або на отримання компенсації за будь-яке житло, землю та / або майно, які фактично не можуть бути повернуті, згідно з рішенням незалежного, безстороннього трибуналу.

2.2 Держави повинні надавати явну перевагу праву на реституцію як кращому засобу юридичного захисту у разі переміщення і як одному з ключових елементів відновного правосуддя. Право на реституцію існує в якості окремого права і жодним чином не применшується практичним поверненням або ж неповерненням біженців і переміщених осіб, які можуть претендувати на реституцію житла, землі та майна.”

3. Право на недискримінацію

“3.1 Кожен має право на захист від дискримінації за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану, інвалідності, народження чи іншої обставини.

3.2 Держави забезпечують, щоб де-факто і де-юре дискримінація за вищевказаними ознаками була заборонена і щоб усі люди, включаючи біженців і переміщених осіб, вважалися рівними перед законом.”

12. Національні процедури, інституції та механізми

“12.1 Держави повинні створити і підтримувати справедливі, своєчасні, незалежні, прозорі і недискримінаційні процедури, інституції і механізми для розгляду і задоволення вимог, пов’язаних з реституцією житла, землі та майна.
...
...

12.5 У випадках, коли має місце загальне недотримання принципу верховенства права або коли держави нездатні реалізувати на практиці процедури, інституції і механізми, необхідні для сприяння реституції житла, землі та майна у справедливий і своєчасний спосіб, держави повинні звернутися з проханням про технічну допомогу та співробітництво до відповідних міжнародних установ для встановлення тимчасових режимів з метою створення в інтересах біженців і переміщених осіб процедур, інституцій і механізмів, необхідних для забезпечення ефективних засобів реституції.

12.6 Держави повинні включати процедури, інституції і механізми реституції житла, землі та майна в мирні угоди та угоди про добровільну репатріацію. ...”

13. Доступність процедур подання і розгляду вимог щодо реституції

“13.1 Кожен, хто був свавільно або незаконно позбавлений житла, землі та / або майна, повинен мати можливість подати вимогу про реституцію та / або компенсацію в незалежний і безсторонній орган для прийняття рішення за цією вимогою і для отримання повідомлення про таке рішення. Держави не повинні встановлювати будь-які попередні умови для подання вимоги про реституцію.

...

13.5 Держави повинні докладати зусилля для створення у всіх вражених районах, де проживають потенційні заявники, центрів і офісів з розгляду вимог про реституцію. З тим, щоб сприяти забезпеченню максимального доступу для постраждалих, повинна існувати можливість подавати вимоги про реституцію поштою або за дорученням, а також особисто. ...

...

13.7 Держави повинні розробити бланки вимог про реституцію, які були б простими та зручними для розуміння ...

...

13.11 Держави повинні забезпечити надання належної, по можливості безкоштовної, правової допомоги ...

...”

15. Реєстраційні та облікові документи, що підтверджують права на житло, землю і майно

“ ...

15.7 У випадках масового переміщення, коли існує мало документальних доказів щодо власності або прав володіння, держави можуть виходити з припущення того, що особи, які покидають свої помешкання в певний період, що характеризується насильством або лихом, роблять це з причин, пов'язаних з таким насильством або лихом, і тому мають право на реституцію житла, землі та майна. У таких випадках адміністративні та судові органи можуть незалежно проводити встановлення фактів, пов'язаних з документально не підтвердженими вимогами про реституцію.

...”

21. Компенсація

“21.1 Усі біженці і переміщені особи мають право на повну і ефективну компенсацію як невід'ємну частину процесу реституції. Компенсація може надаватися в грошовій або натуральній формі. З метою дотримання принципу відновного правосуддя, держави повинні забезпечити, щоб засіб юридичного захисту у вигляді компенсації використовувався лише в тих випадках, коли реституція фактично не є можливою, або коли постраждала сторона свідомо і добровільно погоджується на компенсацію замість реституції, або коли умови домовленого мирного врегулювання передбачають поєднання реституції з компенсацією.

...”

В. Рада Європи

99. Органи Ради Європи неодноразово розглядали питання реституції майна внутрішньо переміщеним особам (ВПО) та біженцям. Особливо доречні в контексті цієї справи такі резолюції та рекомендації:

1. *“Вирішення майнових питань біженців та переміщених осіб”, Резолюція Парламентської Асамблеї (ПА) № 1708 (2010)*

100. Парламентська Асамблея зазначила, що близько 2,5 мільйони біженців та ВПО знаходилися в ситуації вимушеного переміщення в державах-членах Ради Європи, зокрема на Північному та Південному Кавказі, Балканах та східному регіоні Середземного моря, і що переміщення часто затягувалося, оскільки відповідні особи не мали можливості повернутися або отримати доступ до своїх домівок та землі ще з 1990-х років чи раніше (пункт 2). Асамблея наголосила на важливості реституції:

“3. Знищення, захоплення або конфіскація залишеного майна порушує права відповідних осіб, надає проблемі переміщених осіб незворотного характеру, ускладнює примирення і досягнення миру. Тому реституція майна, що означає відновлення майнових прав і фізичного володіння на користь колишніх мешканців, які були переміщені, або виплата їм компенсацій, є формами захисту, які необхідні для відновлення прав цих осіб і верховенства права.

4. Парламентська Асамблея вважає, що реституція є оптимальною відповіддю на втрату можливості користуватися житлом, земельною ділянкою та майном або прав на них, тому що тільки реституція, на відміну від інших форм відшкодування шкоди, сприяє вибору між трьома "довготривалими рішеннями" проблеми переміщених осіб: безпечне і гідне повернення в рідний дім, інтеграція в суспільство на новому місці проживання або переселення в інше місце проживання в країні походження або за кордоном.”

Парламентська Асамблея далі послалася на інструменти Ради Європи у сфері прав людини, зокрема Європейську конвенцію про права людини, Європейську соціальну хартію та Рамкову конвенцію із захисту національних меншин, а також Принципи Пінейру ООН і закликала держави-члени вжити такі заходи:

“9. У світлі вищевикладеного, Асамблея закликає держави-члени вирішувати проблеми із житлом, земельними ділянками та іншим майном біженців та ВПО, що виникли в результаті конфліктів, виходячи з Принципів Пінейру, відповідних документів Ради Європи та Рекомендації Rec (2006)6 Комітету Міністрів.

10. З урахуванням відповідних міжнародних стандартів і накопиченого досвіду реституції майна та проведених дотепер в Європі програм компенсації, державам-членам пропонується:

10.1. гарантувати своєчасне і дієве відшкодування збитків у зв'язку з втратою доступу до та прав на житло, земельні ділянки та інше майно,

залишене біженцями і ВПО, незалежно від проведення в цей момент переговорів про вирішення збройних конфліктів або про статус конкретної території;

10.2. забезпечити, щоб таке відшкодування мало форму реституції у вигляді підтвердження юридичних прав біженців і переміщених осіб на їхнє майно та забезпечення можливості безпечного доступу й користування таким майном. У випадку, коли реституція неможлива, повинна бути надана адекватна компенсація шляхом підтвердження раніше існуючих юридичних прав на майно і надання грошей або майна у розмірі, що має розумний зв'язок із ринковою вартістю майна, або іншої форми справедливої компенсації;

10.3 забезпечити, щоб біженці і переміщені особи, які не мали офіційно визнаних прав до їх переміщення, але чие право володіння на їхнє майно оцінювалося владою як де-факто дійсне, отримали рівний і ефективний доступ до засобів юридичного захисту та відшкодування у зв'язку з втратою майна. Це особливо важливо в ситуаціях, коли відповідні особи є соціально вразливими або належать до меншин;

...

10.5 гарантувати, щоб відсутність у своєму помешканні володільців права на проживання у ньому, які були змушені покинути своє помешкання, вважалася поважною причиною до відновлення безпечних та гідних умов для добровільного повернення;

10.6 забезпечити наявність швидких, доступних і ефективних процедур подання вимог на відшкодування збитків. У випадках, коли переміщення та втрата майна мали місце на системній основі, для оцінки поданих вимог слід створити спеціальні органи розгляду. Такі органи повинні діяти за прискореною процедурою, яка передбачає спрощені вимоги до доказів та процесуальних норм. У сфері їхнього ведення повинні знаходитися всі види майна, що мають відношення до задоволення потреб переміщених осіб в житлі і засобах до існування, в тому числі житло, сільськогосподарські угіддя та майно, що використовується в цілях підприємництва;

10.7 забезпечувати незалежність, безсторонність та компетентність органів розгляду вимог, у тому числі шляхом відповідних правил стосовно їхнього складу, які можуть передбачати включення міжнародних членів. ...

...”

2. *“Біженці та переміщені особи у Вірменії, Азербайджані та Грузії”, Резолюція Парламентської Асамблеї (ПА) № 1497 (2006)*

101. У цій Резолюції Парламентська Асамблея закликала Вірменію, Азербайджан та Грузію:

“12.1. зосереджувати всі їхні зусилля на знаходженні мирного врегулювання конфліктів у регіоні з метою створення умов для добровільного, гідного і безпечного повернення біженців і переміщених осіб в рідні місця;

...

12.4. зробити повернення переміщених осіб пріоритетом і в ході переговорів робити все можливе, щоб дозволити цим людям безпечно повернутися навіть до досягнення загального врегулювання;

...

12.15. розвивати практичну співпрацю стосовно розслідування долі зниклих осіб і сприяти поверненню документів, що засвідчують особу, та реституції майна, зокрема з використанням досвіду вирішення аналогічних проблем на Балканах.”

3. Рекомендація Комітету Міністрів державам-членам щодо внутрішньо переміщених осіб, Рекомендація № Rec(2006)6

102. Комітет Міністрів рекомендував, зокрема, таке:

“8. Внутрішньо переміщені особи мають право на здійснення права власності на своє майно відповідно до права прав людини. Зокрема, внутрішньо переміщені особи мають право повернути собі володіння майном, яке вони залишили внаслідок переміщення. Якщо внутрішньо переміщені особи були позбавлені свого майна, таке позбавлення повинно бути підставою для адекватної компенсації.”

ПРАВО

I. ВСТУП

103. Своїм рішенням від 14 грудня 2011 року Суд визнав скарги заявників прийнятними. Він також розглянув шість попередніх заперечень Уряду-відповідача, зроблених відповідно до статті 35 Конвенції. Три з них – стосовно того, чи було це питання вже подано на розгляд за іншою процедурою міжнародного розслідування чи врегулювання, відсутність юрисдикції *ratione temporis* та порушення правила шести місяців, відповідно, - були відхилені. Інші три заперечення були долучені до розгляду справи по суті та будуть розглянуті нижче в такому порядку: вичерпання національних засобів юридичного захисту, статус заявників як потерпілих та юрисдикція Уряду-відповідача стосовно відповідної території.

II. ВИЧЕРПАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ЗАСОБІВ ЮРИДИЧНОГО ЗАХИСТУ

A. Подання сторін

1. Заявники

104. Заявники стверджували, що органи влади Вірменії не давали можливості їм як переміщеним особам повернутися до свого житла, і що це відображало визнану офіційну політику та, відповідно, адміністративну практику. За цих обставин, вони не мали доступу до жодних національних засобів юридичного захисту.

105. Крім того, їм не були відомі засоби юридичного захисту – в Республіці Вірменія або в “НКР”, – які могли б бути ефективними по відношенню до їхніх скарг. Стверджувалося, що відсутність національних засобів юридичного захисту найкраще підтверджувалася міжнародними обговореннями стосовно права на повернення внутрішньо переміщених осіб. Це питання, будучи предметом однієї з основних розбіжностей між сторонами триваючих переговорів Мінської групи ОБСЄ, залишалося невирішеним. Заявники не подавали жодних “клопотань” про повернення та ставили під сумнів наявність органу, до якого таке клопотання могло бути подано. Вони вважали, що таке клопотання в будь-якому разі буде повністю безрезультатним. Більше того, з огляду на заперечення Республіки Вірменія її будь-якої участі в подіях навколо конфлікту в Нагірному Карабасі, заявники стверджували, що це було б суперечливим очікувати від них звернення до органів Республіки Вірменія.

106. Заявники далі стверджували, що на Уряд-відповідача покладався тягар доведення того, що засіб юридичного захисту існував і був дієвий як в теорії, так і на практиці, і що, зокрема, він успішно використовувався сторонами у ситуації, схожій до ситуації заявників. Вони вважали, що Уряд не зміг цього довести. Точніше, жоден із прикладів, наведених Урядом у його коментарях до Палати в липні 2007 року, не стосувався права на повернення для користування майном або приватного і сімейного життя. Лише у своїх коментарях від липня 2012 року Уряд навів деякі конституційні засоби юридичного захисту у Вірменії та в “НКР” і стверджував, що заявники завжди мали можливість в’їхати на спірні території, принаймні з метою здійснення їхніх законних прав. Розглядаючи їх у поєднанні з попередніми коментарями Уряду, де ці засоби юридичного захисту не згадувалися і де повернення та компенсація переміщеним особам ставилися під умову укладення угоди про комплексне та остаточне вирішення конфлікту, коментарі 2012 року не були переконливими. Більше того, вони не містили жодних прикладів відшкодування, яке в

реальності пропонувалося б громадянам Азербайджану за порушення того типу прав, про який йшлося в цій справі.

2. Уряд-відповідач

107. Уряд Вірменії стверджував, що заявники не вичерпали національні засоби юридичного захисту, оскільки вони не довели, що вони зробили будь-які кроки для захисту або відновлення своїх прав. Зокрема, заявники не зверталися до жодного судового або адміністративного органу Республіки Вірменія. Крім того, наполягаючи, що відповідні території знаходилися під юрисдикцією та контролем “НКР”, Уряд вважав, що “НКР” мала всі судові та адміністративні органи, здатні захистити права осіб. Заявники нібито мали можливість отримати візу до Вірменії та “НКР” для отримання юридичної допомоги, навіть безкоштовно від служби “суспільного захисника”, та подати вимоги щодо реституції або компенсації проти армії та органів влади Вірменії або “НКР” до незалежних та безсторонніх судів. Стосовно Вірменії така можливість існувала з часу ратифікації Конвенції у квітні 2002 року. Позиція, зайнята під час переговорів Мінської групи ОБСЄ, стосувалася повернення всіх переміщених осіб і не мала відношення до ситуації осіб, які хотіли здійснити свої законні права.

108. Крім того, Уряд стверджував, що конституції та інші закони у Вірменії та “НКР”, зокрема їхні земельні кодекси та цивільні кодекси, захищали право осіб на власність, передбачали реституцію або компенсацію за вилучену землю та не розрізняли права громадян та іноземців.

109. Для того, щоб довести ефективність засобів юридичного захисту у Вірменії для осіб курдської або азербайджанської національності, Уряд у червні 2007 року подав інформацію про три судові справи: одна стосувалася амністії, наданої засудженому, нібито, азербайджанської національності, друга стосувалася дружнього врегулювання, досягнутого між курдом та його роботодавцем у спорі про невивплачену заробітну плату, і третя справа стосувалася спору між іншим курдом та місцевою вірменською адміністрацією щодо продовження строку дії договору оренди землі. Крім того, Уряд надав інформацію про три справи, які розглядалися судами “НКР”, з тим, щоб довести, що в регіоні існували ефективні засоби судового захисту: дві справи стосувалися кримінального засудження осіб вірменської національності, які проживали в “НКР”, а третя – спору щодо спадкування між двома приватними особами, нібито вірменської національності.

3. Уряд Азербайджану – третя сторона

110. На думку Уряду Азербайджану, Уряд-відповідач не виконав свій обов’язок представити засоби юридичного захисту, які існували в Республіці Вірменія або в “НКР” і які могли би бути ефективними за відповідних обставин, та також не навів жодного прикладу переміщеного громадянина Азербайджану, який би успішно скористався такими стверджуваними, хоч і зовсім невизначеними, засобами. У цьому зв’язку Уряд Азербайджану стверджував, що земельні кодекси Азербайджану та “НКР” не передбачали жодних правил чи механізмів, за допомогою яких особи, що були переміщені за обставин, схожих до обставин заявників, могли б отримати реституцію або компенсацію за своє вилучене майно.

111. Крім того, у світлі загального контексту, стверджувалося, що не існувало потреби вичерпати національні засоби захисту через адміністративну практику або особливі обставини. Було зроблено посилення, зокрема, на триваючі напругу та ворожі дії в регіоні, введення воєнного стану в Нагірному Карабасі та інших окупованих територіях і навмисну політику заохочення вірменських поселенців переїжджати, зокрема, до Лачинського району.

112. Уряд Азербайджану далі стверджував, що будь-які засоби юридичного захисту, які Уряд-відповідач наводив, що вони нібито існували в судах та органах Вірменії, не могли за визначенням бути ефективними з огляду на проголошену позицію Вірменії, що “НКР” була незалежною державою, у юрисдикції та контролі якої знаходився Лачин. Крім того, територіальні межі, яких стосувалася “декларація незалежності” “НКР” від вересня 1991 року, не включали інші райони Азербайджану, які були окуповані пізніше, у тому числі Лачин, стосовно якого, таким чином, суди “НКР” за конституцією не мали можливості здійснювати юрисдикцію.

В. Оцінка Суду

1. Прийнятність додаткових коментарів

113. Насамперед, слід відзначити, що 20 січня 2014 року – два тижні після завершення додаткового строку, визначеного Судом для подання додаткових матеріалів, - Уряд-відповідач представив кілька документів, у тому числі два судові рішення, які нібито підтверджували право власності на приватні будинки та навколишні ділянки, розташовані на спірних територіях, двох переміщених позивачів – громадян Азербайджану. Рішення були прийняті в 2003 та 2005 роках, відповідно, “судом першої інстанції Нагірнокарабаської республіки”.

114. Двадцять другого січня 2014 року, Голова Суду, після консультацій з Великою палатою, вирішив, відповідно до пункту 1 правила 38 та пункту 1 правила 71 Регламенту Суду, що зазначені документи не повинні включатися в матеріали справи через їх пізні подання. Уряд-відповідач не надав задовільного пояснення того, чому документи не могли бути подані вчасно. Суд зазначає, у цьому зв'язку, що Уряд-відповідача запросили 8 червня 2006 року подати письмові коментарі у справі і що його, тоді і пізніше під час провадження, просили спеціально звернути увагу на питання вичерпання засобів юридичного захисту. Жодного разу не було згадано судові рішення 2003 та 2005 років. Отже, ці документи не братимуться до уваги.

2. Загальні принципи стосовно вичерпання національних засобів юридичного захисту

115. Суд наголошує на базовому принципі, згідно з яким встановлений Конвенцією механізм захисту є субсидіарним до національних систем гарантування прав людини. Суд опікується наглядом за виконанням Договірними Державами їхніх обов'язків за Конвенцією. Він не може, і не повинен, узурпувати роль Договірних Держав, чия відповідальність полягає в забезпеченні дотримання і захисту на національному рівні основоположних прав і свобод, закріплених в Конвенції. Тому правило вичерпання національних засобів юридичного захисту є невід'ємною частиною функціонування цієї системи захисту. Держави звільнені від обов'язку відповідати перед міжнародним органом за свої діяння до того, як вони мали можливість виправити ситуацію за допомогою власної юридичної системи, і тому ті, хто хоче звернутися до наглядової юрисдикції Суду із скаргою проти держави, зобов'язані спочатку використати засоби захисту, які надає національна юридична система (див., серед інших рішень, рішення у справі *Akdivar and Others v. Turkey*, 16 вересня 1996 р., параграф 65, *Reports of Judgments and Decisions* 1996-IV). Суд вкотре наголошує, що він не є судом першої інстанції; він не має можливості, і це не відповідає його функції як міжнародного суду, розглядати велику кількість справ, які вимагають встановлення основних фактів або визначення грошової компенсації – все це повинно бути відповідальністю національної юрисдикції, як питання принципу та ефективної практики (див. рішення у справах: *Demopoulos and Others v. Turkey* (рішення щодо прийнятності) [GC], заяви №№ 46113/99, 3843/02, 13751/02, 13466/03, 10200/04, 14163/04, 19993/04 та 21819/04, параграф 69, ECHR 2010; та *Niazi Kazali and Hakan Kazali v. Cyprus* (рішення щодо прийнятності), заява № 49247/08, параграф 132, 6 березня 2012 р.).

116. Суд визначив загальні принципи стосовно вичерпання національних засобів юридичного захисту у низці рішень. У справі

Akdivar and Others v. Turkey (цитовано вище) Суд постановив таке (подальші посилання на рішення у дужках вилучені):

“65. Суд нагадує, що правило про вичерпання національних засобів юридичного захисту, про яке йдеться в статті [35] Конвенції, зобов’язує осіб, які бажають ініціювати справу проти держави в міжнародному судовому або арбітражному органі, спочатку використати засоби юридичного захисту, які надаються національною юридичною системою. Відповідно, Держави звільняються від обов’язку відповідати перед міжнародним органом за свої діяння до того, як вони отримали можливість виправити ситуацію в рамках власної юридичної системи. Це правило ґрунтується на припущенні, викладеному в статті 13 Конвенції (з якою воно тісно пов’язане), що існує ефективний національний засіб юридичного захисту щодо стверджуваного порушення в національній системі незалежно від того, чи інкорпоровані положення Конвенції у національне право. Таким чином, це важливий аспект принципу, згідно з яким встановлений Конвенцією механізм захисту є субсидіарним по відношенню до національних систем гарантування прав людини (...).

66. Згідно із статтею [35], заявнику повинні бути надані можливості оскарження, достатні для відшкодування шкоди, заподіяної ймовірним порушенням. Існування відповідних засобів юридичного захисту повинно бути достатньо визначеним не тільки в теорії, але й на практиці. Інакше такі засоби не вважатимуться доступними та ефективними (...).

Стаття [35] також вимагає, щоб скарги, які в подальшому планується адресувати до Страсбурга, спочатку були подані до належного національного органу, принаймні по суті та відповідно до формальних вимог і термінів, визначених в національному праві, і щоб будь-які процесуальні засоби, які можуть запобігти порушенню Конвенції, були використані (...).

67. Проте, як зазначено вище, заявник не зобов’язаний вдаватися до національних засобів юридичного захисту, які є неадекватними або неефективними. Більше того, відповідно до "загальновизнаних норм міжнародного права", можуть існувати особливі обставини, які звільняють заявника від обов’язку використовувати всі національні засоби захисту, наявні в його розпорядженні (...). Це правило також не застосовується, якщо було доведено існування адміністративної практики повторного вчинення діянь, несумісних з положеннями Конвенції, і що держава проявляє терпимість щодо таких випадків, в результаті чого розгляд в національних органах стає марним або неефективними (...).

68. У сфері вичерпання національних засобів захисту існує розподіл тягара доведення. Уряди, які стверджують, що національні засоби захисту не було вичерпано, повинні довести Суду, що засіб юридичного захисту був ефективним як в теорії, так і на практиці в той час, коли мали місце відповідні події, а саме що він був доступний, міг надати відшкодування заявникові стосовно його скарг та давав розумні перспективи на успіх. Проте після виконання цього тягара доведення настає черга заявника довести, що вказаний Урядом засіб юридичного захисту був насправді вичерпаний або що він був з певної причини неадекватним та неефективним за конкретних обставин справи, або що існували спеціальні обставини, які звільняли його від виконання цієї вимоги (...). Однією з таких причин може бути те, що національні органи влади залишалися повністю пасивними по відношенню до обґрунтованих тверджень про неналежну поведінку або завдання шкоди посадовими особами держави,

наприклад, коли вони не провели розслідування або не надали допомогу. За таких обставин можна говорити про те, що тягар доведення знову переходить до держави-відповідача, яка повинна показати, що конкретно вона зробила залежно від масштабу та серйозності питань, які оскаржуються.

69. Суд підкреслює, що при застосуванні цього правила слід враховувати, що воно застосовується у світлі механізму захисту прав людини, який Договірні Сторони погодилися створити. Відповідно, Суд визнав, що стаття [35] повинна застосовуватися з певним ступенем гнучкості та без надмірного формалізму (...). Суд також визнав, що правило вичерпання не є абсолютним або таким, що повинно застосовуватися автоматично; при розгляді питання щодо його дотримання важливо враховувати особливі обставини кожної конкретної справи (...). Це означає, серед іншого, що Суд повинен реалістично підходити не лише до існування формальних засобів захисту в юридичній системі відповідної Договірної Сторони, але й до загального юридичного та політичного контексту, у якому вони діють, а також до особистих обставин заявників.”

3. Застосування цих принципів до фактів справи

117. Продовжуючи стверджувати, що Республіка Вірменія не має юрисдикції над Нагірним Карабахом та, зокрема, Лачинським районом, Уряд-відповідач наполягав, що заявники могли захистити свої права у судових та адміністративних органах Республіки Вірменія та “НКР”. Він посилався на положення законодавства двох суб’єктів стосовно земельних спорів, у тому числі питань реституції та компенсації в разі незаконного володіння іншої особи. Він також навів заяви національних суддів та посадових осіб, які свідчили про те, що суди Вірменії та “НКР” є незалежними та безсторонніми і готовими розглядати справи громадян Азербайджану без дискримінації. Заявники та Уряд Азербайджану, у свою чергу, вважали, що закони Вірменії та “НКР” не містили жодних інструментів захисту для переміщених осіб, які були позбавлені свого майна за обставин, подібних до обставин заявників.

118. Суд вважає, що в питанні вичерпання національних засобів юридичного захисту він повинен визначити, чи можна вважати, що Республіка Вірменія має юрисдикцію над відповідною територією, і чи має така юрисдикція значення для функціонування її національних засобів захисту до питань реституції або компенсації за майно, розташоване на спірних територіях. Це пояснюється тим, що Уряд-відповідач не довів існування засобу захисту – у Вірменії або в НКР, який був би здатний надати компенсацію стосовно скарг заявників. Положення законодавства, які навів Уряд, мають загальний характер і не стосуються особливої ситуації позбавлення майна внаслідок збройного конфлікту чи іншим чином стосуються ситуації, подібної до ситуації заявників. Щодо національних судових рішень, наведених як приклад у червні 2007 року (див. параграф 109 вище), жодне з них не стосується вимог щодо втрати житла або майна особами, які були переміщені у контексті нагірнокарабаського конфлікту.

119. Слід також відзначити, що Республіка Вірменія заперечила, що її збройні сили або інші владні органи брали участь у подіях, які призвели до скарг у цій справі, або що Вірменія здійснює – або коли-небудь здійснювала – юрисдикцію над Нагірним Карабахом та навколишніми територіями. З огляду на таке спростування участі або юрисдикції, було б нерозумно очікувати, щоб заявники подали вимоги стосовно реституції або компенсації до вірменських судів та органів. Слід також брати до уваги політичний та загальний контекст. Внаслідок війни практично всі азербайджанці залишили спірні території. Політичного вирішення конфлікту не було досягнуто. Навпаки, в останні роки ворожа риторика між лідерами Вірменії та Азербайджану, як видається, лише посилилася, мають місце неодноразові порушення режиму припинення вогню та інтенсифікувалось нарощування збройних сил у регіоні. За цих обставин нереалістично, щоб будь-який можливий засіб у невизнаному утворенні “НКР” на практиці міг надати переміщеним азербайджанцям ефективний захист.

120. За цих обставин Суд вважає, що Уряд-відповідач не зміг виконати тягар доведення наявності у заявників будь-якого засобу, який міг би надати юридичний захист стосовно їхніх скарг відповідно до Конвенції та мати розумну перспективу успіху. Тому заперечення Уряду щодо невичерпання національних засобів юридичного захисту відхиляється.

III. СТАТУС ПОТЕРПІЛИХ У ЗАЯВНИКІВ

A. Подання сторін

1. Заявники

121. Заявники стверджували, що вони подали разом із своєю заявою та наступними коментарями у справі документи, які становили достатній доказ їхньої особи та того факту, що їм належало або що вони мали право на користування визначеним майном на відповідній території, і що вони проживали там на момент, коли вони були змушені втекти звідти у травні 1992 року. Вони посилалися, зокрема, на технічні паспорти, заяви свідків та рахунки за будівельні матеріали і допомогу на будівництво. Стосовно технічних паспортів, заявники стверджували, що вони повністю відповідали формальним вимогам відповідно до національного законодавства, чинного на той момент. Вони пояснили, що відмінності між інформацією, наведеною в аплікаційній формі, та деталями, що містилися в цих паспортах, мали місце тому, що первинна інформація була надана їхнім представникам у складних умовах в Баку на початку 2005 року під час нетривалої

зустрічі. Первинна інформація була надана по пам'яті, без доступу до документів, і тому саме дані, що містилися в паспортах були правильними і повинні братися до уваги. Заявники далі стверджували, що технічні паспорти становили вторинне джерело доказів володіння ними майном. Крім того, шостий заявник подав первинний доказ у вигляді витягу з протоколу сесії ради народних депутатів Лачинського району від 29 січня 1974 року, в якому містилося рішення виділити йому землю. Коли вони втікали, вони не мали часу взяти із собою усі свої документи. Більше того, тоді не існувало централізованого земельного реєстру, з якого вони могли б отримати додаткові документи.

122. Заявники стверджували, що відповідно до Житлового кодексу 1970 року та Земельного кодексу 1983 року Азербайджанської РСР, які все ще були в силі на момент їхньої втечі, громадянин мав право власності на особистий будинок та таке, що може успадковуватися, право користування земельною ділянкою згідно із цілями, у яких вона була виділена. Обидва права, як стверджується, становили собою майно у розумінні статті 1 Протоколу №1 до Конвенції. Крім того, Закон 1991 року про власність у Республіці Азербайджан посилався на земельну ділянку, як об'єкт особистої власності, і таким чином надавав заявникам правомірне очікування на отримання землі у власність.

2. Уряд-відповідач

123. Уряд Вірменії заперечував, що, крім шостого заявника, заявники не подали разом із своєю заявою будь-яких доказів, які могли б довести, що вони дійсно мали будь-яке майно, тим більше, що майно було розташоване на заявленій території, і що вони володіли ним у відповідний період часу. На думку Уряду, було дивним те, що хоча всі вони стверджували, що залишили житло з порожніми руками, пізніше з нікуди з'явилися п'ять технічних паспортів інших заявників. Крім того, подані до Суду заяви друзів та сусідів були не більше ніж чутками. Стосовно всіх заявників, Уряд вважав, що вони не довели “понад розумний сумнів”, що вони були тими особами, якими вони себе називали, що вони проживали у вказаних ними місцевостях або що вони володіли відповідним майном. Зокрема, подані ними документи містили численні суперечності та неточності. Наприклад, другий заявник спочатку стверджував, що він проживав у селищі Чіраг, а пізніше змінив його на Чіраглі. Крім того, більшість технічних паспортів, поданих як доказ власності, містили відмінні цифри щодо розміру будинків, ніж заявлені самими заявниками. Уряд також вважав, що технічний паспорт був документом, що вказував на технічний стан будинку і нічого більше, якщо не було встановлено його походження і джерело.

124. Уряд далі ставив під сумнів те, що заявники взагалі колись мали право на заявлене майно, яке було б визнано за законодавством, що мало чинність у 1992 році, або було засвідчено належним органом влади. Зокрема, за соціалістичною системою СРСР до 1991 року, земля знаходилася у виключній власності держави. Хоча Закон про власність 1991 року визнав можливість приватної власності, він не передавав землю, яку займали особи, у їхню приватну власність. Стосовно індивідуальних землекористувачів та орендарів, законодавство передбачало, що їхні права формалізувалися шляхом видання свідоцтва, яке реєструвалося в земельному реєстрі, що вівся місцевою радою народних депутатів. Таким чином, права на землю не можна було заявити без такого зареєстрованого свідоцтва. Крім того, Земельний кодекс 1992 року Азербайджану передбачав, що права користувача або орендаря могли бути припинені в разі невикористання землі упродовж двох років. Оскільки заявники не повернулися до Лачинського району після 1992 року, Уряд припускав, що їхні заявлені права були припинені до того, як Вірменія визнала юрисдикцію Суду в 2002 році. Також заявлене правомірне очікування заявників стати власниками землі не було реалістичним очікуванням в 2002 році. Крім того, до того моменту, заявлене майно заявників було надано іншим особам, а їхні імена були внесені до земельного реєстру відповідно до законів “НКР”. Таким чином, заявники не мали “існуючого майна”, а були лише заявниками, які вимагали повернення їхньої власності або надання компенсації. Уряд Вірменії наполягав, що не існувало жодного національного закону або судового рішення, яке було б підставою для правомірного очікування такої реституції або компенсації. Проте, у тих же коментарях, Уряд зазначив, що “НКР” не ухвалював жодного правового акта, який позбавляв би заявників права в’їхати на територію Лачина або права мирно користуватися своєю власністю.

3. Уряд Азербайджану, третя сторона

125. Уряд Азербайджану зазначив, що майже всі переміщені особи були змушені залишити свої домівки на окупованих територіях швидко, не маючи часу зібрати документи. На сьогоднішній час було неможливо отримати документи про власність, оскільки архіви утримувалися місцевою владою і вони скоріше за все були знищені. Проте, технічний паспорт вважався документом “технічної інвентаризації”, який непрямо підтверджував право на індивідуальний будинок, якщо оригінал документа був відсутній. Такий документ становив вторинне джерело доказу наявності права на будинок та земельну ділянку, якщо його текст містив пряме посилання на документи, що засвідчували право власності. Таке посилання містилося в технічних паспортах заявників. Тому, беручи до уваги

надані заяви свідків та рахунки на будівництво, вони свідчили про те, що заявники володіли індивідуальними будинками та мали право на користування земельними ділянками, які були їм виділені. Ці права продовжували існувати.

126. Уряд Азербайджану далі зазначив, що на час втечі заявників приватна власність на особисті будинки захищалася все ще чинними тоді законами Азербайджанської РСР. Проте не існувало приватної власності на землю, власником якої була виключно держава. Були заборонені будь-які правочини із землею, а земельні ділянки виділялися рішенням місцевої влади – радою народних депутатів – громадянам для користування на визначений або невизначений період часу безоплатно. Право користування, яке могло передаватися в спадок, надавалося для таких цілей як індивідуальне будівництво, тобто для будівництва будинків у приватній власності, а також для випасу худоби, сінокошу та сільського господарства. Крім того, Закон про власність 1991 року у Республіці Азербайджан, хоча й не був ще застосований у той момент, створив правомірне очікування у заявників того, що вони стануть власниками землі.

В. Оцінка Суду

127. Розгляд питання статусу потерпілих у заявників має дві складові. По-перше, слід оцінити, чи подали заявники достатні докази, що підтверджують їх особу та колишнє місце проживання, а також існування майна, яке вони нібито залишили. Якщо це так, то слід визначити, чи є це “майном”, що утворює “житло”, у розумінні Конвенції. Для вирішення другого питання важливі їх юридична класифікація або значення за національним законодавством.

1. Загальні принципи оцінювання вимог стосовно майна та житла переміщених осіб

128. Суд раніше вже розглядав справи стосовно прав на майно та житло осіб, які були переміщені внаслідок міжнародного або внутрішнього військового конфлікту. Такі питання поставали в контексті окупації північного Кіпру, дій сил безпеки в Туреччині та Росії та у деяких інших конфліктних ситуаціях.

129. Суд вперше розглянув питання прав переміщених осіб на повагу до їхнього житла та майна у справі *Loizidou v. Turkey* ((рішення щодо суті), 18 грудня 1996 року, *Reports* 1996-VI). Заявниця стверджувала, що вона була власницею низки земельних ділянок у північному Кіпрі. Уряд Туреччини не ставив під сумнів дійсність прав власності заявниці, але вважав, що вона втратила своє право на землю на підставі статті 159 Конституції 1985 року “Турецької Республіки Північного Кіпру” (“ТРПК”), яка визнавала всю залишену нерухомість

власністю “ТРПК”. Суд, враховуючи відсутність визнання “ТРПК” як держави з боку міжнародної спільноти, не визнав, що таке положення має юридичну силу, і зробив висновок, що не можна було вважати, що заявниця втратила право на своє майно через це положення (параграфи 42-47).

130. У низці справ, які стосувалися зазначеного конфлікту, Суд визнав наявність “майна” у заявників у розумінні статті 1 Протоколу №1 до Конвенції на підставі доказів *prima facie*, які Уряд не зміг переконливо спростувати, у тому числі копій оригіналів документів, що підтверджували юридичний титул, свідоцтв про реєстрацію, договорів про купівлю та підтверджень власності, які були видані Республікою Кіпр. Як було пояснено заявником у справі *Solomonides v. Turkey* (заява № 16161/90, параграф 31, 20 січня 2009 року), його права на власність були зареєстровані в районному земельному офісі. Проте, під час турецького військового втручання він був змушений втекти і не міг взяти із собою документи про право власності. Органи влади Республіки Кіпр відтворили Земельну книгу і видали свідоцтва про підтвердження права власності. Ці свідоцтва були найкращим доказом за відсутності оригіналів записів або документів. Важливо відзначити, що у справі *Saveriades v. Turkey* (заява № 16160/90, 22 вересня 2009 р.) були враховані конкретні причини, через які заявник не міг надати оригінали документів, що підтверджували юридичний титул. Заявник стверджував, що він був змушений залишити своє житло, де зберігалися документи, з великим поспіхом і надалі не мав можливості повернутися туди або іншим чином отримати ці документи. Суд погодився, що надані заявником документи (такі як договір продажу, свідоцтва про власність та дозвіл на будівництво) були доказами *prima facie*, які свідчили, що він мав право власності на відповідне майно, і далі зазначив (параграф 18):

“... Оскільки Уряд-відповідач не зміг надати переконливі докази для спростування та враховуючи обставини, за яких заявник був змушений залишити північний Кіпр, Суд вважає, що мін мав “майно” у розумінні статті 1 Протоколу № 1.”

131. У справі *Doğan and Others v. Turkey* (заяви №№ 8803-8811/02, 8813/02 та 8815-8819/02, ECHR 2004-VI (витяги)), яка стосувалася примусового виселення селян з території, де було введено надзвичайний стан, у південно-східній Туреччині та відмови впродовж кількох років в наданні їм можливості повернутися, Уряд-відповідач подав заперечення, що деякі із заявників не надали документи, які підтверджували юридичний титул власності на майно у селі, про яке йшлося. Суд визнав, що не було потреби вирішувати, чи за відсутності таких документів заявники мали право власності за національним законодавством. Питання полягало скоріше в тому, чи загальна господарська діяльність, яку здійснювали заявники, становила

“майно”, що відносилось до сфери дії статті 1 Протоколу № 1. Ствердно відповівши на це запитання, Суд зазначив таке (параграф 139):

“... Суд зазначає, що не оспорується те, що всі заявники жили у селі Бойдаш (Boydaş) до 1994 року. Хоча вони не мали зареєстрованої власності, вони або мали власні будинки, побудовані на землі їхніх предків, або проживали в будинках, які належали їхнім батькам, та обробляли землю, що належала останнім. Суд далі зазначає, що заявники мали незаперечні права на спільні землі в селі, такі як пасовища, земля для випасу, ліси, і що вони заробляли собі на життя скотарством та вирубкою дерев. Відповідно, на думку Суду, усі ці економічні ресурси та дохід, який заявники отримували від них, могли вважатися “майном” у цілях статті 1.”

132. Автономне значення поняття “майно” було проголошено в багатьох рішеннях Суду. У справі *Öneryıldız v. Turkey* (заява № 48939/99, параграф 124, ECHR 2004-XII), це було підсумовано таким чином:

“Суд нагадує, що поняття “майно” у першій частині статті 1 Протоколу № 1 має автономне значення, яке не обмежується власністю на фізичні речі і не залежить від формальної класифікації в національному праві: питання, яке слід дослідити, це те, чи можна вважати, враховуючи всі обставини справи, що в заявника є право на істотний інтерес, що захищається цим положенням ... . Відповідно, так само як фізичні речі, певні права та інтереси, що становлять активи, також можуть вважатися “майновими правами” і, відповідно, “майном” у цілях цього положення ... . Поняття “майна” не обмежується “існуючим майном”, але може також охоплювати активи, у тому числі вимоги, стосовно яких заявник може стверджувати, що він має, як мінімум, розумне та “правомірне очікування”, що він матиме можливість ефективного здійснення майнового права ... .”

У цій справі Суд вважав, що житло, яке було незаконно збудоване на суспільній землі поряд із сміттєзвалищем, де заявник та його родина проживали без перешкод, хоча й без дозволу, але сплачуючи місцеві податки та збори, становило майновий інтерес, який, де-факто, був визнаний органами влади та був достатній для того, щоб становити майно у розумінні статті 1 Протоколу № 1.

133. Питання того, чи обґрунтували заявники свої вимоги за статтею 1 Протоколу № 1, поставало також у низці справ проти Росії, де житло або інша власність заявників були зруйновані чи пошкоджені внаслідок повітряних нападів на населені пункти, де вони проживали. Наприклад, у справі *Kerimova and Others v. Russia* (заяви №№ 17170/04, 20792/04, 22448/04, 23360/04, 5681/05 та 5684/05, параграф 293, 3 травня 2011 року), суд визнав претензії на власність деяких із заявників на підставі витягів з інвентарного опису, виданих місцевою адміністрацією після нападу, які вказували, що заявники були власниками своїх будинків. Стосовно заявників, які не надали підтвердження права власності, Суд встановив їхні майнові права на підставі інших доказів, таких як свідчення про проживання, видані

місцевою адміністрацією. Суд також вважав правдоподібним те, що документи, які підтверджували права заявників на будинки, були знищені під час нападу.

134. У ситуаціях, коли було встановлено, що заявник був власником будинку, Суд не вимагав додаткових документальних доказів його проживання там для підтвердження того, що будинок становив “житло” у розумінні статті 8 Конвенції. Наприклад, у справі *Orphanides v. Turkey* (заява № 36705/97, параграф 39, 20 січня 2009 року) Суд зазначив таке:

“Суд відзначає, що Уряд не зміг надати будь-які докази, які могли б поставити під сумнів твердження заявника про те, що на момент турецького вторгнення він регулярно проживав в Лапітосі (Lapithos) і що він та його родина ставилися до його будинку як до житла.”

135. Проте, якщо заявник не надає жодного доказу права на майно або доказу проживання, його скарги повинні бути відхилені (див., наприклад, рішення у справі *Lordos and Others v. Turkey*, заява № 15973/90, параграф 50, 2 листопада 2010 р., у якому Суд визнав скаргу несумісною *ratione materiae* за відсутності доказів власності; див. також висновки щодо деяких заявників у зазначеній вище справі *Kerimova and Others v. Russia*). У кількох справах Суд повторив, що заявники повинні надати достатні *prima facie* докази на підтримку своїх скарг. У справі *Damayev v. Russia* (заява № 36150/04, параграфи 108-111, 29 травня 2012 р.) Суд вважав, що заявник, який скаржився на зруйнування його житла, повинен надати принаймні стислий опис відповідного майна. Оскільки не було подано жодних документів чи детальних вимог, його скарга були визнана необґрунтованою. Як інші *prima facie* докази права власності або проживання у житлі, Суд згадував такі документи, як титули на землю або майно, витяги із земельного або податкового реєстрів, документи з місцевої адміністрації, плани, фотографії та квитанції про догляд за майном, а також докази доставки пошти за адресою, заяви свідків або будь-які інші релевантні докази (див., наприклад, рішення у справі *Prokopovich v. Russia*, заява № 58255/00, параграф 37, ECHR 2004-XI, та рішення щодо прийнятності у справі *Elsanova v. Russia*, заява № 57952/00, 15 листопада 2005 р.).

136. Отже, у своїй практиці Суд розробив гнучкий підхід до доказів, які повинні бути надані заявниками, які стверджують, що вони втратили своє майно та житло в ситуаціях міжнародного або внутрішнього військового конфлікту. Суд відзначає, що схожий підхід відображено в пункті 7 статті 15 Принципів Пінейру ООН (див. параграф 98 вище).

2. Застосування цих принципів до фактів цієї справи

(а) Докази щодо особи та місця проживання

137. Хоча заявники, на момент подання цієї заяви, не надали документи, що підтверджували їхню особу та місце проживання, вони зробили це після запиту Великої палати у квітні 2010 року. Ці документи включали свідоцтва про народження, їхні та їхніх дітей, свідоцтва про шлюб, паспорти СРСР, трудові книжки та витяги з військових квитків (для деталей див. параграфи 35-57 вище). На думку Суду, ці документи підтверджують, що всі заявники народилися у Лачинському районі та що вони жили і працювали там, принаймні упродовж значної частини свого життя. З огляду на власні твердження заявників та за відсутності доказів протилежного, слід вважати, що вони проживали там разом із своїми родинами на момент їхньої втечі 17 травня 1992 року.

(б) Докази володіння

138. Заявники стверджували, що вони мали у власності або мали захищені права на землю, будинки та певне рухоме майно, яке вони були змушені залишити, коли вони втекли. Невідомо, чи залишилися цілими їхні будинки, а заявлене рухоме майно напевно більше не існує. Таким чином, залишилися переважно лише земельні ділянки.

139. На початку, лише шостий заявник надав документ щодо власності, так званий технічний паспорт. Інші заявники надали такі докази, лише коли вони відповідали на перші коментарі Уряду-відповідача. Крім технічних паспортів, вони всі надали свідчення колишніх сусідів, які підтвердили, що заявники володіли будинками у відповідних селах, а також заяви представників азербайджанської адміністрації в Лачині. Шостий заявник також надав рішення про виділення землі Лачинською районною радою народних депутатів, а також рахунки про витрати на годування тварин, будівельні матеріали та допомогу на будівництво.

140. Найважливішими доказами, які були надані заявниками, були технічні паспорти. Це офіційні документи, які всі містять креслення будинків та визначають, зокрема, їхні розміри, площу та кількість кімнат. Також вказані розміри відповідних земельних ділянок. Паспорти датовані між липнем 1985 року та серпнем 1990 року і зазначають імена заявників. Більше того, як видається, паспорти містять посилання на відповідні рішення про виділення землі.

141. З огляду на подання Уряду Азербайджану, Суд вважає, що технічні паспорти заявників слід вважати “документами технічної інвентаризації”, які становлять непрямий доказ титулу на будинки та землю, які до того ж відповідають пункту 2.2 Інструкції про порядок проведення реєстрації житлового фонду 1985 року (див. параграф 92

вище). Крім того, рішення про виділення земельної ділянки, надане шостим заявником, становить первинний доказ відповідно до пункту 2.1 зазначеної Інструкції. Хоча Уряд Вірменії заперечив доказову силу паспортів, стверджуючи, що вони вказують на технічний стан будинку і нічого більше, Суд відзначає, що вони не лише містять специфікацію щодо відповідних будинків, але містять також імена заявників. За наявних обставин, вони становлять такі *prima facie* докази титулу на майно, що були прийняті Судом у багатьох попередніх рішеннях.

142. Важливо відзначити, що, за винятком п'ятого та шостого заявників, існують розбіжності між первинним описом заявниками їхніх будинків та цифрами, що містяться в технічних паспортах, які були надані пізніше у провадженні. Наприклад, перший заявник спочатку зазначив, що він володів будинком площею 250 кв. м. Проте, наданий технічний паспорт стосувався будинку із загальною площею 408 кв. м. та житловою площею 300 кв. м. (а також комори площею 60 кв. м., яка раніше не згадувалася). Так само, четвертий заявник спочатку заявляв, що його будинок мав площу 165 кв. м., тоді як будинок, зазначений у паспорті, мав загальну площу 448 кв. м. та житлову площу 223 кв. м. (до якого також додавалося не згадуване раніше сховище площею 75 кв. м.). Заявники зазначили, що правильною є інформація, яка міститься в паспортах, а їхні первинні заяви були зроблені по пам'яті на нетривалій зустрічі з їхнім представником, коли вони не мали доступу до документів.

Суд може прийняти пояснення заявників; розбіжності між їхніми первинними заявами та технічними паспортами, за обставин справи, не такої природи, щоб поставити під сумнів справжність документів, особливо якщо порівняти первинно надані заявниками цифри з розмірами житлової площі, які наведені у паспортах.

143. Заявники надали додаткові *prima facie* докази стосовно майна, у тому числі свідчення колишніх сусідів. Крім того, документи, які розглядалися вище стосовно особи та місця проживання заявників, які показують, що вони проживали в Лачинському районі, підтримують їхні претензії на майно. До того ж, хоча всі заявники, крім шостого, не надали юридичні документи, що підтверджують титул, або інші первинні докази, слід брати до уваги обставини, за яких вони були змушені залишити район, коли він потрапив під військовий напад. Таким чином, беручи до уваги сукупність наданих доказів, заявники достатньою мірою обґрунтували свої твердження про те, що вони були власниками будинків та землі на момент втечі.

(с) Чи потрапляють права заявників під захист статті 1 Протоколу № 1 та статті 8 Конвенції

144. Залишається визначити, чи мали заявники – і чи продовжують мати – права на майно, які захищаються статтею 1 Протоколу № 1, та

чи становило це майно, враховуючи інші особисті обставини заявників, їхнє житло у розумінні статті 8 Конвенції. Як було зазначено вище (див. параграф 132), поняття “майно” у статті 1 Протоколу № 1 є автономним та не залежить від формальної класифікації в національному праві. Проте, для початку слід визначити, чи надавали або визнавали національне право і практика права, які захищаються за Конвенцією.

145. По-перше, слід зазначити, що хоча земельне законодавство, яке було введено в дію невдовзі після незалежності Азербайджану, визнавало вперше право приватної власності на землю, на той момент, тобто у травні 1992 року, не існувало процедури для приватизації землі. У будь-якому разі, не заперечується те, що заявники не подавали клопотань про отримання землі у власність. Оскільки права, набуті заявниками за старим законодавством, не були скасовані введенням в дію законів про власність 1991-1992 років, юридичні права заявників на будинки та землю, якими вони володіли на момент втечі, слід оцінювати з посиланням на закони Азербайджанської РСР.

146. Згідно з радянською системою права, громадяни мали право мати у власності житлові будинки, але не існувало приватної власності на землю, яка натомість вважалася державною власністю. Для Азербайджанської РСР (у тому числі для Нагірного Карабаху та Лачинського району та інших навколишніх територій, які тепер знаходяться під окупацією), ці норми були визначені в Конституції 1978 року, а також в Земельному кодексі 1970 року та Житловому кодексі 1983 року. Стаття 10.3 Житлового кодексу передбачала право власності на будинки, а Земельний кодекс, у статтях 4, 25, 27 та 28, визначав правила та порядок виділення землі особам для їхнього користування. Відповідно, будинки, у яких заявники проживали в Лачинському районі, були частиною їхньої особистої власності, тоді як земельні ділянки, на яких ці будинки знаходилися, були в їхньому “праві користування”. Як уже згадувалося (див. параграф 138), рухоме майно – худоба, килими, машини – які заявники вказували, що вони ними володіли (права на які також були захищені правом Азербайджанської РСР), ймовірно були знищені під час військового нападу на Лачин та в наступні роки. Також незрозуміло, чи були зруйновані їхні будинки, чи вони все ще повністю або частково цілі. Таким чином, вирішальним є дослідження значення “права користування”.

147. “Право користування” було єдиним титулом на землю, який могли отримати особи. Це право надавалося місцевою радою народних депутатів для кількох різних цілей, у тому числі для випасу худоби та ведення сільського господарства, а також – що найважливіше в контексті цієї справи – для спорудження будинку. Бенефіціари цього права були зобов’язані використовувати земельні ділянки суворо в

цілях, у яких вони надавалися. “Право користування” надавалося безстроково або на певний період. Тому, якщо особа мала безстрокове “право користування” та дотримувалася визначеної мети, вона могла користуватися землею все життя. Більше того, це право могло передаватися у спадок.

Тому не існує сумніву, що “право користування” надавало заявникам сильне та захищене право, яке становило істотний економічний інтерес. Хоча не існує ознак того, що права заявників мали тимчасовий характер, Суд відзначає, заради повноти розгляду, що цей висновок стосується як безстрокових, так і тимчасових “прав користування”. З огляду на автономний характер статті 1 Протоколу № 1, “право користування” землею таким чином становило “майно” згідно з цим положенням. Цей висновок застосовується також до прав, які особи мали по відношенню до житлових будинків та рухомого майна.

148. У своїх коментарях, поданих 11 липня 2012 року, Уряд-відповідач зазначив, що права заявників на землю нібито повинні були бути скасовані на підставі частини 1(8) статті 32 Земельного кодексу 1992 року, оскільки вони не повернулися на свою землю після травня 1992 року і таким чином не користувалися нею впродовж двох років поспіль. Уряд далі стверджував, що в будь-якому разі земля була виділена іншим особам відповідно до законів “НКР”. На підтримку другого твердження, Уряд надав низку документів із земельного реєстру “НКР”, датованих між 2000 та 2001 роками.

Стосовно першого твердження Уряду, Суд зазначає, що припинення прав на землю за статтею 32 Земельного кодексу 1992 року вимагало відповідного рішення місцевої ради народних депутатів та, крім того, передбачало невикористання землі без поважних причин. Останнє навряд чи мало місце з огляду на військову присутність на відповідних територіях з 1992-1993 років. За цих обставин, це твердження, яке є не більше ніж припущенням, слід відхилити. Щодо другого твердження Уряду, незрозуміло, якої землі або володільців стосувалися подані документи із земельного реєстру. Крім того, це твердження суперечить заяві, що “НКР” не схвалювала жодних юридичних актів, які позбавляли б заявників права мирно користуватися своїм майном. У будь-якому разі, це питання вже розглядалося на стадії дослідження прийнятності стосовно юрисдикції Суду *ratione temporis* на підставі схожого заперечення Уряду. Це заперечення було відхилено з таких підстав (див. параграф 102 рішення щодо прийнятності);

“На пізній стадії провадження Уряд Вірменії подав заперечення, що в 1998 році влада “НКР” ввела в дію закон про приватизацію та земельний кодекс, які скасували права на землю заявників та інших осіб, які втекли з окупованих територій. Тексти цих законів не були надані Суду. У будь-якому разі, Суд зазначає, що “НКР” не визнається як держава за міжнародним правом жодною державою або міжнародною організацією. На цьому тлі, зазначені закони не

можуть вважатися такими, що мають юридичну силу в цілях Конвенції, а заявники не можуть вважатися такими, що втратили свої заявлені права на відповідну землю на підставі цих законів (див. цитоване вище рішення по суті у справі *Loizidou*, параграфи 42-47).”

149. Отже, на момент своєї втечі з Лачинського району, заявники мали права на землю та будинки, які становили “майно” у розумінні статті 1 Протоколу № 1. Немає ознак того, що ці права були скасовані після того – правомірно чи ні – до чи після ратифікації Вірменією Конвенції. Тому їхні майнові права залишаються в силі. Оскільки таким чином заявники мають існуюче майно, немає потреби досліджувати твердження, що вони мали “правомірне очікування” стати формальними власниками своєї землі після набрання чинності Земельним кодексом 1992 року.

150. Крім того, з огляду на зазначений вище висновок, що заявники проживали в Лачинському районі разом із своїми родинами на момент втечі та заробляли там собі на життя, їхні земельні ділянки та будинки також повинні вважатися їхнім “житлом” у цілях статті 8 Конвенції.

151. Таким чином, заперечення Уряду стосовно статусу потерпілих у заявників відхиляється.

IV. ЮРИСДИКЦІЯ РЕСПУБЛІКИ ВІРМЕНІЯ

A. Подання сторін

1. Заявники

152. Заявники стверджували, що Республіка Вірменія здійснювала ефективний контроль над Нагірним Карабахом та навколишніми територіями, у тому числі Лачинським районом, і що тому оскаржувані питання відносилися до юрисдикції Вірменії згідно із статтею 1 Конвенції. Альтернативно, така юрисдикція впливала з влади або контролю, який здійснювала Вірменія на зазначеній території через своїх агентів, які діяли там. Заявники зазначили, що практика Суду з цього питання була усталеною і послалася, зокрема, на справи *Loizidou v. Turkey* (цитовано вище), *Ilaşcu and Others v. Moldova and Russia* ([Велика палата], заява № 48787/99, ECHR 2004-VII) та *Al-Skeini and Others v. the United Kingdom* ([Велика палата], заява № 55721/07, ECHR 2011). Стосовно тягаря доведення, вони вважали, що стандарт доведення був не “понад розумний сумнів”; натомість, у цій справі, існувала презумпція факту того, що Вірменія мала юрисдикцію над зазначеними територіями – презумпція, яку Уряд-відповідач не зміг спростувати.

153. Заявники стверджували, що військова участь Вірменії у нагірнокарабаському конфлікті була істотною і що існували

переконливі докази щодо цього. Вони зазначили, серед іншого, що призовники з Вірменії служили в Нагірному Карабасі. Відповідно до згаданого вище звіту HRW 1994 року, вірменські призовники направлялися до Нагірного Карабаху та навколишні азербайджанські райони, а військові сили з Вірменії брали участь у боях в Азербайджані. Заявники також послалися на заяви різних політичних лідерів і спостерігачів, які вказували на залучення вірменської армії, у тому числі згадані вище заяви пана Роберта Кочаряна та пана Вазгена Манукяна (див. параграф 62).

154. Заявники також навели як доказ участі вірменської армії у військових діях захоплення великої кількості її солдатів азербайджанськими частинами та зростання вимог щодо призову у Вірменії у відповідний період часу. Вони далі вказували, що призовники з вірменської армії все ще направлялися служити в Нагірний Карабах, що така служба надавала право офіцерам і солдатам на вищу заробітну плату, ніж якби вони служили у Вірменії, і що призовники не мали вибору щодо місця їх дислокації – у Вірменії чи Нагірному Карабасі. На підтримку своїх тверджень вони послалися, зокрема, на декілька судових і адміністративних проваджень, які проходили в Степанакерті проти вірменських військовослужбовців та вірменина, який відмовлявся від проходження військової служби через свої переконання.

155. Крім направлення військ для участі в конфлікті, Вірменія, згідно із заявниками, надавала матеріальну підтримку Нагірному Карабаху. Як стверджується, країна забезпечувала майже 90% бюджету анклав у формі безвідсоткових кредитів. Ці кредити були фінансовою допомогою, яка була складовою ефективного контролю Вірменії над Нагірним Карабахом та навколишніми територіями. Щодо Всевірменського фонду Аїастан, заявники стверджували, що він не міг розглядатися як окреме утворення, незалежне від Уряду Вірменії, оскільки він був заснований президентським указом, його статут визначав президента Вірменії головою Опікунської ради фонду, а сама ця рада включала кілька найвищих посадових осіб Уряду Вірменії, парламенту, конституційного суду та центрального банку. Крім того, його місією була підтримка сталого розвитку як у Вірменії, так і в Нагірному Карабасі.

156. Крім того, Республіка Вірменія надавала і продовжує надавати політичну підтримку Нагірному Карабаху. Численні ключові діячі вірменської політики мали тісні зв'язки і продовжують брати участь в політичному житті Нагірного Карабаху. Наприклад, у серпні 1993 року вірменський уряд призначив пана Сержа Саргсяна, міністра оборони Нагірного Карабаху, міністром оборони Вірменії, а в 1998 році пан Роберт Кочарян став президентом Вірменії після того як був прем'єр-міністром та президентом Нагірного Карабаху. Також, оскільки “НКР”

залишалася невизнаною міжнародною спільнотою, вона покладалася на Вірменію у політичній підтримці та здатності вступати у відносини з іншими державами.

157. Заявники також стверджували, що в Нагірному Карабасі застосовувалися багато законів Вірменії, а вірменський драм був основною валютою в користуванні. Крім того, людям із Нагірного Карабаху видавалися вірменські паспорти для подорожей за кордон.

2. Уряд-відповідач

158. Уряд Вірменії зазначив, що юрисдикція Республіки Вірменія не поширювалася на територію Нагірного Карабаху та навколишні території; як стверджувалося, Вірменія не мала і не могла мати ефективного контролю або здійснювати будь-яку публічну влади на цих територіях. На його думку, ефективний контроль передбачав детальне керівництво або контроль за конкретними діями контрольованого суб'єкта, із здатністю розпочати та припинити їх, а також визначати їх спрямування. Вказавши, що екстериторіальна юрисдикція була винятком із принципу, що держава має юрисдикцію над власною територією, Уряд стверджував, що тягар доведення такого контролю покладалася на заявників, і стандарт доведення був високий, і що вони не могли виконати цей тягар, оскільки докази свідчили, що не існувало вірменського впливу, тим більше контролю, над “НКР”. Уряд вважав, що справа *Al-Skeini* (цитовано вище) не мала відношення до обставин цієї справи, оскільки рішення в тій справі спиралося на “владу та контроль державного агента”, що не стосувалося фактів цієї справи. Крім того, роль простої підтримки, яку відіграла Вірменія по відношенню до “НКР”, була засадничо відмінною від кількості турецьких солдатів, задіяних у північному Кіпрі, або розміру російської військової присутності у Придністров'ї (як було встановлено у цитованих вище справах *Loizidou* та *Plaşcu and Others*) і не становила, за будь-яким розумним визначенням, ефективного контролю.

159. Уряд наполягав, що Вірменія не брала участі у військовому конфлікті, про який йдеться. Напад на Лачин 17-18 травня 1992 року, а також захоплення Шуша/Шуші 9 травня, здійснили сили оборони “НКР”, які на 90% склалися з людей з Нагірного Карабаху. Військові дії насправді суперечили інтересам Уряду Республіки Вірменія, яка на той час вела переговори про припинення вогню з азербайджанськими лідерами; була проведена відповідна зустріч в Тегерані 8-9 травня. Тим не менше, сили “НКР” вважали захоплення цих двох міст необхідним для припинення воєнних злочинів Азербайджану та відкриття гуманітарного коридору до Вірменії.

160. Уряд далі стверджував, що Вірменія також не брала участі в будь-яких подальших військових діях. Це нібито підтверджувалося

тим, що в жодному міжнародному документі не було згадок про участь вірменської армії. Натомість, ці документи вели мову про “місцеві вірменські сили”. Так само влада Вірменії не ухвалювала жодних правових актів або програм та не вчиняла жодних інших офіційних кроків з тим, щоб долучитися до військових дій. Натомість, самооборона здійснювалася виключно силами оборони “НКР”, які були створені на початку 1992 року після введення в дію Закону “НКР” про призов. Їм допомагало вірменське населення в Нагірному Карабасі та навколишніх територіях, а також волонтери вірменського походження з різних країн. Вірменія брала участь у війні лише в тому, що вона захищала себе від азербайджанських нападів на територію у межах визнаних кордонів Вірменії. Проте, оскільки Вірменія та “НКР” мали спільного ворога, їхні збройні сили співпрацювали в різний спосіб.

161. Зараз Вірменія не має військової присутності в Нагірному Карабасі та навколишніх територіях. Там не розташовані жодні військові частини, підрозділи чи органи. У Лачинському районі взагалі ніколи не було військових підрозділів, оскільки Лачин знаходився на великій відстані від кордону “НКР” з Азербайджаном і тому не існувало військової потреби тримати там підрозділи. Не можна було виключати, що окремі вірменські громадяни могли служити в силах оборони “НКР” на контрактній та добровільній основі. Також, відповідно до угоди 1994 року про військову співпрацю, підписану урядами Вірменії та “НКР”, призовники з Вірменії, за їхньою згодою, могли проходити військову службу в “НКР” і навпаки, а також брати участь у військових навчаннях, організованих в “НКР” чи у Вірменії. Судові провадження за участі призовників з Вірменії, які служили в “НКР”, мали просте пояснення: згідно з угодою 1994 року, кримінальне провадження проти вірменських призовників здійснювалося вірменськими прокурорами, а будь-яке таке провадження проти карабаських призовників здійснювалося владою “НКР”. Проте лише невелика кількість вірменських добровільних призовників служили в Нагірному Карабасі, де, до того ж, вони знаходилися в прямому підпорядкуванні сил оборони “НКР”.

162. Уряд далі стверджував, що “НКР”, з часу свого створення, самостійно здійснювала свою соціальну та фінансову політику, вела політичне життя. Вірменія не надавала жодної економічної допомоги “НКР”, крім того, що впродовж кількох років вона надавала “НКР” довгострокові позики на реалізацію конкретних проектів, у тому числі відбудову шкіл та інших освітніх закладів і надання фінансової допомоги родинам загиблих солдатів. Така допомога надавалася також іншими країнами. Більше того, Всевірменський фонд Айастан грав велику роль у розвитку “НКР”. Його головною місією було надання фінансової допомоги Вірменії та “НКР”, використовуючи ресурси,

зібрані вірменською діаспорою. Хоча у складі Опікунської ради фонду були представники Вірменії, більшість членів ради представляли вірменську діаспору та “НКР”. Уряд Вірменії не визначав програму діяльності фонду; часто самі донори визначали, на які проекти повинні спрямовуватися їхні кошти. Єдиною допомогою з боку держави було надання в безоплатну оренду офісного приміщення в урядовому будинку в Єревані. Тому фонд був не інструментом контролю, а неполітичною благодійною організацією, яка надала 111 мільйонів доларів США “НКР” на будівництво шкіл та лікарень, відбудову доріг та сіл, підтримку культурних заходів та допомогу на роботу і освіту для бідних. Додаткові ресурси надавалися іншими фондами та міжнародними організаціями. Благодійні та міжнародні інвестиції в “НКР” щорічно становили 20-30 та 30-40 мільйонів доларів США відповідно.

163. На думку Уряду Вірменії, “НКР” була суверенною незалежною державою, що мала всі характеристики незалежної держави за міжнародним правом. Вона здійснювала контроль та юрисдикцію над Нагірним Карабахом та територіями навколо нього. Лише закони та інші правові акти “НКР” застосовувалися на цих територіях, і це було нормальним, що “НКР” запозичувала або приймала деякі закони із Вірменії. “НКР” мала свою власну судову систему, яка діяла цілком незалежно. В “НКР” проводилися політичні вибори, а той факт, що деякі особи займали високі політичні посади як в “НКР”, так і у Вірменії, не було чимось незвичним на початку незалежності обох країн. Політична підтримка Вірменії обмежувалася участю в переговорах, які проводилися в рамках Мінської групи ОБСЄ з метою врегулювання нагірнокарабаського конфлікту. Паспорти “НКР” видавалися її громадянам, які мали політичні права та громадянські обов’язки на підставі свого громадянства. Вірменські паспорти видавалися лише окремим мешканцям Нагірного Карабаху для того, щоб вони могли подорожувати за кордон. В “НКР” використовувалися кілька валют, не тільки вірменський драм.

164. Уряд також стверджував, що єдині факти, які були доречні для розгляду Судом питання юрисдикції, були ті, що датовані травнем 1992 року (“питання причинності”) та після квітня 2002 року (“питання юрисдикції”). Докази після 2002 року показували, що Республіка Вірменія та “НКР” були дружніми країнами, які мали багато спільного та тісні економічні та соціальні зв’язки, військовий союз та спільний етнічний склад. Вірменія мала деякий вплив в силу того, що вона час від часу надавала фінансову та іншу допомогу “НКР”. Також, як добрий сусід та союзник, вона допомагала підтримувати із свого боку гуманітарний коридор в Лачинському районі. Проте Республіка Вірменія та “НКР” були різними країнами.

3. Уряд Азербайджану, третя сторона

165. Уряд Азербайджану погодився із заявниками, що Республіка Вірменія здійснювала ефективний контроль над Нагірним Карабахом та навколишніми територіями, у тому числі над Лачинським районом. Він посилався на заяви різних міжнародних та недержавних організацій і Державний департамент США, а також багатьох політичних лідерів, стверджуючи, що на початку 1990-х років вірменські сили, пліч-о-пліч з сепаратистськими силами Карабаху, окупували Нагірний Карабах, а також Лачин та інші навколишні території території, і що ці території і далі залишаються окупованими Вірменією, яка має розташованих там солдатів. Стосовно останніх, Уряд Азербайджану послався на рішення Суду у справах *Harutyunyan v. Armenia* (заява № 36549/03, ECHR 2007-III) та *Zalyan, Sargsyan and Serobyan v. Armenia* (цитовано вище). “НКР” не була незалежною державою, як стверджував Уряд-відповідач, а підпорядкованою місцевою адміністрацією, що виживала завдяки військовій та іншій підтримці, яка надавалася Вірменією. Як стверджувалося, не можна було уявити, щоб сили оборони “НКР” існували в будь-якій реальній формі без широкої підтримки Вірменії, що виражалася, наприклад, у зброї, обладнанні, підготовці та, насамперед, постійному наданні дуже високого відсотку (якщо не більшості) солдатів, що розташовувалися на окупованих територіях.

166. Уряд Азербайджану також стверджував, що “НКР” не могла вижити – у політичному, економічному чи військовому плані – без значної підтримки, що надавалася Вірменією. Він вказав, зокрема, на тісні політичні зв’язки між Нагірним Карабахом та Республікою Вірменія, які, до того ж, мали сильний персональний аспект на найвищому рівні. Крім того, економічна допомога, що надавалася Вірменією, була суттєвою для “НКР”. Уряд послався на Всевірменський фонд Айастан, який нібито слід було розглядати як орган вірменської держави стосовно допомоги, що надавалася Нагірному Карабаху. Фонд мав значний вплив у “НКР”, не лише фінансовий, але й суспільний. Фонд нібито керувався політичною волею, посилюючи економічну залежність від Вірменії та сприяючи подальшій інтеграції “НКР” з Вірменією. Уряд також послався на державні позики Вірменії, які становили значну частину бюджету “НКР”. Крім того, Уряд Азербайджану стверджував, що особи, які проживали в Нагірному Карабасі та навколишніх територіях, мали паспорти Республіки Вірменія.

В. Оцінка Суду

167. Хоча юрисдикція держави, насамперед, визначається територіально, поняття юрисдикції у розумінні статті 1 Конвенції не обмежується національною територією Високих Договірних Сторін, а відповідальність держави може наставати внаслідок дій та бездіяльності її органів влади, що призвело до наслідків поза її територією.

Стаття 1 Конвенції передбачає таке:

“Високі Договірні Сторони гарантують кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, права і свободи, визначені в розділі I цієї Конвенції.”

1. Загальні принципи щодо екстериторіальної юрисдикції

168. Суд визнавав здійснення екстериторіальної юрисдикції Договірною Стороною, коли ця держава, шляхом ефективного контролю відповідної території та її мешканців за кордоном внаслідок військової окупації або за згоди, запрошення чи погодження уряду цієї території, здійснює всі або частину функцій публічної влади, які зазвичай здійснює такий уряд. Цей принцип було викладено в кількох рішеннях, у тому числі у справах *Ilaşcu and Others* (цитовано вище, параграфи 311-319), *Al-Skeini and Others* (цитовано вище, параграфи 130-139) та *Catan and Others v. Moldova and Russia* ([Велика палата], заяви №№ 43370/04, 8252/05 та 18454/06, ECHR 2012 (витяги)). Відповідні частини останнього рішення наведено нижче:

“103. Суд у своїх рішеннях за статтею 1 установив кілька чітких принципів. Так, як передбачено цією статтею, зобов'язання, яке бере на себе Договірна Сторона, обмежується “гарантуванням” (“*securing*”; у французькому тексті Конвенції – “*reconnaître*”) перелічених прав і свобод особам у межах її власної “юрисдикції” (див. рішення у справах: *Soering v. the United Kingdom*, 7 липня 1989 р., параграф 86, Series A no. 161; *Banković and Others v. Belgium and Others* [GC] (рішення щодо прийнятності), заява № 52207/99, параграф 66, ECHR 2001-XII). “Юрисдикція” за статтею 1 є пороговим критерієм. Здійснення юрисдикції є необхідною умовою для того, щоб Договірна Сторона могла бути притягнена до відповідальності за дії чи бездіяльність, які можуть бути поставлені їй в провину і які є причиною твердження про порушення прав і свобод, передбачених у Конвенції (див. рішення у справах: *Ilaşcu and Others v. Moldova and Russia* [GC], заява № 48787/99, параграф 311, ECHR 2004-VII; *Al-Skeini and Others v. the United Kingdom* [GC], заява № 55721/07, параграф 130, 7 липня 2011 р.).

104. Юрисдикційна компетенція держави за статтею 1 є, насамперед, територіальною (див. цитовані вище рішення у справах: *Soering*, параграф 86; *Banković*, параграфи 61 та 67; *Ilaşcu*, параграф 312; *Al-Skeini*, параграф 131). Презюмується, що юрисдикція, як правило, здійснюється в межах території держави (цитоване вище рішення у справі *Ilaşcu*, параграф 312; рішення у справі *Assanidze v. Georgia* [GC], заява № 71503/01, параграф 139, ECHR 2004-II). Водночас дії Договірних Сторін, які були вчинені або які призвели до наслідків поза їхньою територією, можуть становити здійснення юрисдикції у розумінні

статті 1 лише у виняткових випадках (цитовані вище рішення у справах: *Banković*, параграф 67; *Al-Skeini*, параграф 131).

105. Дотепер Суд визнав низку виняткових обставин, які можуть призвести до здійснення юрисдикції Договірної Сторони поза її власними територіальними кордонами. У кожному випадку, питання наявності виняткових обставин, які вимагають та обґрунтовують висновок Суду про те, що держава здійснювала юрисдикцію екстериторіально, повинно вирішуватися на підставі конкретних фактів справи (цитоване вище рішення у справі *Al-Skeini*, параграф 132).

106. Один виняток з принципу, що юрисдикція за статтею 1 обмежується власною територією держави, має місце тоді, коли внаслідок законних чи незаконних воєнних дій Договірна Держава здійснює ефективний контроль над територією поза межами її національної території. Обов'язок забезпечити на такій території права та свободи, передбачені в Конвенції, випливає з факту такого контролю, незалежно від того, чи здійснюється він безпосередньо, через власні збройні сили Договірної Держави, або через підпорядковану місцеву адміністрацію (див. рішення у справах: *Loizidou v. Turkey* (попередні заперечення), 23 березня 1995 р., параграф 62, Series A no. 310; *Cyprus v. Turkey* [GC], заява № 25781/94, параграф 76, ECHR 2001-IV; цитовані вище рішення у справах: *Banković*, параграф 70; *Ilaşcu*, параграфи 314-316; *Loizidou* (суть справи), параграф 52; *Al-Skeini*, параграф 138). Коли факт такого домінування над територією встановлено, немає необхідності визначати, чи здійснює Договірна Держава детальний контроль над політикою та діяльністю підпорядкованої місцевої адміністрації. Той факт, що місцева адміністрація зберігає своє існування як результат військової чи іншої підтримки з боку Договірної Держави, тягне за собою відповідальність цієї держави за її політику та діяльність. Контролююча держава має відповідальність за статтею 1 гарантувати на території під своїм контролем повний набір матеріальних прав, викладених у Конвенції та тих додаткових протоколах, які вона ратифікувала. Ця держава буде відповідальною за будь-які порушення цих прав (цитовані вище рішення у справах: *Cyprus v. Turkey*, параграфи 76-77; *Al-Skeini*, параграф 138).

107. Питання того, чи здійснює Договірна Держава ефективний контроль над територією поза межами власної території, є питанням факту. При визначенні того, чи існує ефективний контроль, Суд, насамперед, розглядає ступінь військової присутності держави на цій території (див. цитовані вище рішення у справах: *Loizidou* (суть), параграфи 16 та 56; *Ilaşcu*, параграф 387). Інші індикатори також можуть бути важливими, наприклад, те, якою мірою її військова, економічна та політична підтримка місцевій підпорядкованій адміністрації надає їй вплив та контроль над регіоном (див. цитовані вище рішення у справах: *Ilaşcu*, параграфи 388-394; *Al-Skeini*, параграф 139).

...

115. ... Як показує наведений вище стислий виклад практики Суду, тест на встановлення наявності “юрисдикції” за статтею 1 Конвенції ніколи не прирівнювався до тесту для встановлення відповідальності держави за міжнародно-протиправне діяння відповідно до міжнародного права.”

2. Застосування цих принципів до фактів справи, що розглядається

169. Суд, по-перше, вважає, що ситуація, яка має місце в Нагірному Карабасі та навколишніх територіях, не є такою, за якої агенти держави Вірменія здійснюють владу та контроль над особами за кордоном, як вважали заявники. Натомість, з огляду на факти справи слід визначити, чи здійснювала Республіка Вірменія та продовжує здійснювати ефективний контроль над зазначеними територіями і, як наслідок, чи може вона бути притягнена до відповідальності за стверджені порушення. Як було зазначено Судом у справі *Catan and Others* (цитовано вище, параграф 107), ця оцінка в першу чергу залежатиме від військової присутності, але інші індикатори, такі як економічна та політична підтримка, також можуть мати значення.

170. Хоча заявники проживали в Лачинському районі, питання юрисдикції стосується не лише цього району. Насправді, Лачин є однією з частин зазначених територій, які найбільш віддалені від контактної лінії з Азербайджаном. Цей район оточений Нагірним Карабахом на сході, Кельбажарським, Кубатлінським і Джебраїльськими районами на півночі та півдні і Вірменією на заході. Таким чином, для визначення того, чи має Вірменія юрисдикцію в цій справі, необхідно оцінити, чи здійснює вона ефективний контроль в цілому над Нагірним Карабахом та навколишніми територіями.

171. Крім того, хоча відповідальність за стверджене порушення не можна покласти на Вірменію на підставі подій, що мали місце до 26 квітня 2002 року – дати ратифікації нею Конвенції, факти, які стосується попередніх подій, все одно можуть братися до уваги як свідчення триваючої ситуації, що продовжувалася після цієї дати.

(а) Військова участь

172. Нагірнокарабаський конфлікт переріс в повномасштабну війну в 1992 році, але розпочався ще за кілька років до того. При цьому з боку обох суб'єктів лунали заклики до включення Нагірного Карабаху до Вірменії. Важливо, що в грудні 1989 року Верховна Рада Вірменської РСР та Нагірнокарабаська обласна рада ухвалили спільну резолюцію про “возз'єднання” двох суб'єктів, а в січні 1990 року був затверджений спільний бюджет. Очевидно, що з початку конфлікту Вірменська РСР та Республіка Вірменія рішуче підтримували вимоги про включення Нагірного Карабаху до Вірменії або, як альтернативу, про його незалежність від Азербайджану.

173. Доступні Суду матеріали не надають – і не можуть очікувано надавати – повністю переконливі докази щодо складу збройних сил, які окупували та забезпечували контроль над Нагірним Карабахом та сімома навколишніми районами в період між початком війни на

початку 1992 року та припиненням вогню в травні 1994 року. Наприклад, резолюції Ради Безпеки ООН, ухвалені в 1993 році, висловлюючи серйозну стурбованість у зв'язку з напруженістю між Вірменією та Азербайджаном, посилалися на вторгнення та окупацію “місцевими вірменськими силами” і закликали Вірменію вплинути на “вірмен Нагірного Карабаху” (див. параграф 59 вище). Тим не менше, звіт Human Rights Watch (параграф 60) свідчить про участь збройних сил Республіки Вірменія в той період часу. Крім того, вірменський міністр оборони в 1992-1993 роках, пан Вазген Манукян, визнав цей стан справ (параграф 62).

174. Більше того, на думку Суду, важко повірити, що Нагірний Карабах – утворення з населенням менше 150 тисяч етнічних вірмен – був здатний, без значної військової підтримки Вірменії, створити на початку 1992 року сили оборони, які в зіткненні з країною Азербайджан з приблизно сімома мільйонами населення не тільки встановили контроль над колишньою НКАО, але також до кінця 1993 року завоювали повністю або більшу частину семи навколишніх азербайджанських районів.

175. У будь-якому випадку, військова участь Вірменії в Нагірному Карабасі була, в кількох аспектах, формалізована в червні 1994 року через “Угоду про військове співробітництво між Урядами Республіки Вірменія та Республіки Нагірного Карабаху” (див. параграф 74 вище). Крім визначення багатьох військових питань, з яких два суб'єкти працюватимуть разом, Угода особливо передбачає, що призовники Вірменії та “НКР” можуть проходити свою військову службу в іншому суб'єкті.

176. Пізніші звіти та заяви підтверджують участь вірменських сил в конфлікті. Наприклад, хоча це не призвело до жодної угоди між сторонами, “пакетна угода” та “покроковий” підхід, розроблений в рамках Мінської групи ОБСЄ в 1997 році, передбачали, що збройні сили Вірменії повинні повернутися в межі кордонів Республіки Вірменія (див. параграф 61 вище). Схожі вимоги були зроблені Генеральною Асамблеєю ООН в березні 2008 року (параграф 67) та Європейським Парламентом у квітні 2012 року (параграф 70). У січні 2005 року Парламентська Асамблея Ради Європи, відзначивши окупацію вірменськими силами “значної частини території Азербайджану”, наголосила, що незалежність та сецесія території не може бути досягнута одразу після “де-факто анексії такої території іншою державою” (параграф 64). Звіт ICG від вересня 2005 року містив висновок, на підставі тверджень вірменських солдатів та посадових осіб, про те, що “існує високий ступінь інтеграції між силами Вірменії та Нагірного Карабаху” (параграф 65). Ознаки проходження служби вірменських солдат в “НКР” також наявні в інших справах в Суді та деінде (параграфи 76 та 77).

177. Як Суд зазначив у справі *El-Masri v. the Former Yugoslav Republic of Macedonia* ([Велика палата], заява № 39630/09, параграф 163, ECHR 2012), у принципі, він обережно ставиться до тверджень міністрів або інших посадових осіб високого рівня, оскільки вони часто даються на користь Уряду, який вони представляють або представляли. Проте твердження високопосадовців, навіть колишніх міністрів та службовців, які відігравали центральну роль у спорі, мають особливу доказову цінність, коли вони визнають факти чи поведінку, які виставляють органи влади в непривабливому світлі. Їх тоді можна сприймати як форму зізнання (див. у цьому контексті, *mutatis mutandis*, рішення по суті у справі *Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America)*, Міжнародний суд ООН, *ICJ Reports* 1986, стор. 14, параграф 64).

178. Відповідно, вражають заяви представників Республіки Вірменія, які, як видається, суперечать офіційній позиції, що збройні сили Вірменії не направлялися в “НКР” або навколишні території. Заява пана Манукяна, колишнього міністра оборони, вже згадувалася (див. параграф 62 вище). Ще важливіша промова чинного президента Вірменії пана Сержа Саргсяна перед керівництвом міністерства оборони в січні 2013 року, в якій він проголосив метою зовнішньої політики Вірменії отримання визнання перемоги “нашої Армії” в нагірнокарабаській війні (параграф 72). Слід також відзначити, що Уряд Вірменії у цій справі визнав, з посиланням на угоду 1994 року про військову співпрацю, що вірменська армія та сили оборони “НКР” співпрацюють в рамках оборонного союзу.

179. Хоча пан Джіраїр Сефілян не може вважатися офіційним представником Республіки Вірменія, як видатний політичний діяч та колишній військовий командувач, який служив під час війни, Суд бере до уваги його інтерв’ю в жовтні 2008 року: “Увесь світ знає, що армія НКР є частиною збройних сил Вірменії” (параграф 68).

На відміну від цього, Суд враховує, що висновок д-ра Букур-Марку (параграф 73) був замовлений Урядом-відповідача і тому повинен враховуватися з обережністю з огляду на обставини справи.

180. Кількість вірменських солдатів, які проходять службу в “НКР”, оспорується; Уряд-відповідач зазначив, що їх було не більше 1500 осіб, тоді як заявники спираються на цифри, надані IISS та ICG в 2002-2005 роках, згідно з якими в Нагірному Карабасі розміщено 8 або 10 тисяч вірменських сил (див. параграфи 63 та 65 вище). Суду немає потреби вирішувати це питання, оскільки, відповідно до численних наведених вище звітів і заяв, він визнає доведеним, що Республіка Вірменія – через свою військову присутність та надання військового обладнання і експертів – була істотним чином залученою до нагірнокарабаського конфлікту від самого початку. Ця військова

підтримка була – і залишається бути – вирішальною для завоювання та утримання контролю над відповідними територіями, і докази, не в останню чергу угода 1994 року про військову співпрацю, переконливо свідчать, що збройні сили Вірменії та “НКР” інтегровані великою мірою.

(b) Інша підтримка

181. Інтеграція двох суб’єктів далі підтверджується кількістю політиків, які отримали найвищі посади у Вірменії після того, як вони займали схожі посади в “НКР” (див. параграф 78 вище). Загальна політична підтримка, яку Вірменія надавала “НКР”, також впливає із згаданих вище заяв стосовно військової участі Вірменії.

182. Уряд Вірменії стверджував, що “НКР” має власне законодавство і свої власні незалежні політичні та судові органи. Проте, політична залежність “НКР” від Вірменії очевидна не лише з огляду на згаданий взаємний обмін відомими політиками, але також на той факт, що її мешканці отримують вірменські паспорти для виїзду за кордон, оскільки “НКР” не визнана жодною державою чи міжнародною організацією (див. параграф 83 вище). Стосовно законодавства та судової влади, існують інші докази інтеграції. Уряд Вірменії визнав, що декілька законів “НКР” були запозичені з вірменського законодавства. Ще важливіше те, що факти справи *Zalyan, Sargsyan and Serobyuan v. Armenia* (параграф 76) свідчать не лише про присутність вірменських військ в Нагірному Карабасі, але й про діяльність правоохоронних органів Вірменії та здійснення юрисдикції вірменськими судами на цій території. Справа пана Грігоряна (параграф 77) теж на це вказує.

183. Нарешті, фінансова підтримка, надана “НКР” з боку або через Вірменію, є суттєвою. Як повідомляла ICG, в бюджеті “НКР” 2005 року лише 26,7% витрат покривалися місцевими надходженнями. Вірменська “міждержавна позика” надавала “НКР” значний обсяг коштів – у 2004 та 2005 роках вона становила 51 мільйон доларів США. Відповідно до інформації ICG, з посиланням на офіційні джерела, позика становила 67,3% бюджету “НКР” в 2001 році та 56,9% в 2004 році. Хоча вона була вперше видана в 1993 році, станом на 2005 рік жодна частина позики ще не була виплачена (див. параграфи 80 та 81 вище).

184. Додаткова допомога надається Всевірменським фондом Айастан, який, відповідно до Уряду Вірменії, виділив близько 111 мільйонів доларів США на проекти в “НКР” між 1995 та 2012 роками. Хоча фонд не є державною установою і його ресурси формуються за рахунок індивідуальних пожертв, важливо відзначити, що він був утворений указом президента. Крім того, президент Вірменії є за посадою головою Опікунської ради фонду, а сама рада включає кілька

чинних та колишніх президентів і міністрів Вірменії та “НКР”, а також інших посадових осіб Вірменії високого рівня. Хоча ці члени не утворюють більшості, із складу ради зрозуміло, що офіційні представники Вірменії – разом із своїми колегами з “НКР” – мають можливість суттєво впливати на діяльність фонду.

185. Дійсно, суттєва фінансова допомога надходить до “НКР” також з інших джерел, у тому числі від уряду США та у вигляді прямих пожертв від вірменської діаспори. Тим не менше, зазначені вище цифри свідчать, що “НКР” не могла б вижити економічно без значної підтримки з боку Вірменії.

(с) Висновок

186. Усе зазначене вище показує, що Республіка Вірменія, від початку нагірнокарабаського конфлікту, мала значний та вирішальний вплив на “НКР”, що два суб’єкти глибоко інтегровані один з одним майже в усіх важливих питаннях і що ця ситуація триває дотепер. Іншими словами, “НКР” та її адміністрація продовжує своє існування завдяки військовій, політичній, фінансовій та іншій підтримці з боку Вірменії, яка, внаслідок цього, здійснює ефективний контроль над Нагірним Карабахом та навколишніми територіями, у тому числі Лачинським районом. Таким чином, оскаржувані питання відносяться до юрисдикції Вірменії в цілях статті 1 Конвенції.

187. Отже, заперечення Уряду стосовно юрисдикції Республіки Вірменія над Нагірним Карабахом та навколишніми територіями відхиляються.

V. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ СТАТТІ 1 ПРОТОКОЛУ № 1 ДО КОНВЕНЦІЇ

188. Заявники скаржилися на те, що повна втрата контролю, а також будь-якої можливості користування, продажу, заповідання, передачі в заставу, розбудови та використання їхнього майна становило триваюче порушення статті 1 Протоколу № 1, яка передбачає таке:

“Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права.

Проте попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які вона вважає за необхідне, щоб здійснювати контроль за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів.”

А. Подання сторін

1. Заявники

189. Заявники стверджували, що їхні права за статтею 1 Протоколу № 1 були порушені як прямий результат здійснення державної влади з боку Республіки Вірменія. Вони боялися, що їхнє майно було знищено або пограбовано невдовзі після того, як вони були змушені втекти з Лачинського району. Тим не менше, їхня скарга стосувалася втручання стосовно всього їхнього майна, у тому числі земельних ділянок, які залишалися в Лачині і які все ще належали їм на праві власності або якими вони мало право користуватися. Заявники стверджували, що їм постійно відмовляли в доступі до їхнього майна, і що це становило втручання, яке було далеким від відповідності закону. Більше того, якою б не була мета окупації Лачину, повне усунення заявників від їхнього майна і його можливе знищення без виплати компенсації не могло вважатися пропорційним для досягнення такої мети. Заявники не бачили жодної перспективи отримати дозвіл на повернення до свого майна або в інше місце на окупованих територіях у передбачуваному майбутньому.

2. Уряд-відповідач

190. Уряд Вірменії стверджував, що заявникам не заборонялося повернутися до міста Лачина чи навколишніх сіл. Насправді, вони ніколи не намагалися повернутися на ці території з часу їхньої стверджуваної втечі і вони не зверталися до органів влади Вірменії чи “НКР” для захисту або відновлення своїх прав. Як уже зазначалося стосовно питання вичерпання національних засобів юридичного захисту, позиція Вірменії в переговорах Мінської групи ОБСЄ – що повернення переміщених осіб можна було розглядати лише після досягнення згоди щодо остаточного вирішення питання статусу “НКР” – стосувалося переміщених осіб як групи і не мало відношення до осіб, які могли отримати в’їзні візи, якщо вони мали правомірну причину в’їхати до “НКР” чи Вірменії. Поїздка до “НКР” не становила небезпеки, оскільки єдине відкрите місце для в’їзду – дорога з Єревана до Степанакерта – знаходилося далеко від контактної лінії. Уряд далі стверджував, що захоплення Лачина – а також Шуші/Шуша – було правомірним актом самооборони проти воєнних злочинів, які вчиняв Азербайджан, зокрема проти військових нападів на Степанакерт. Було необхідно створити “гуманітарний коридор” до Вірменії, оскільки велика кількість людей в Нагірному Карабачі були вбиті та були під загрозою смерті від голоду. Повторивши, що Республіка Вірменія не несла відповідальності за дії, на які скаржилися заявники, Уряд Вірменії вважав, що порушення статті 1 Протоколу № 1 було відсутнє.

3. Уряд Азербайджану, третя сторона

191. Уряд Азербайджану зазначив, що заявники не були вислані з окупованих територій, про які йдеться у справі, на підставі нормативного акта, але були змушені втекти внаслідок дій вірменських збройних сил. Вони й надалі не мали фізичної можливості в'їхати на ці території і користуватися своїм майном з огляду на розміщення вірменських військ та наземних мін на контактній лінії, тоді як вірмени заохочувалися заселяти ці території. Цей стан справ також підтверджувався позицією Вірменії щодо повернення осіб на переговорах Мінської групи ОБСЄ. Як стверджується, рівень та обсяг підтримки Вірменією підпорядкованої місцевої адміністрації не зменшувався, а навпаки збільшувався з роками. Тому Уряд Азербайджану вважав, що Республіка Вірменія була відповідальною за триваюче порушення прав заявників за статтею 1 Протоколу № 1.

В. Оцінка Суду

192. Суд, по-перше, посилається на свій висновок вище (див. параграф 149) про те, що, хоча невідомо, чи вціліли будинки заявників, вони всі зберігають права на свої земельні ділянки, які становлять “майно” у розумінні статті 1 Протоколу №1. Оскільки оскаржувані питання відносяться до юрисдикції Республіки Вірменія (див. параграф 186), питання, яке слід розглянути, полягає в тому, чи відповідальна Вірменія за порушення прав заявників на їхнє майно.

193. Заявники були змушені залишити Лачин, коли район зазнав військової атаки в травні 1992 року. Проте завдання Суду полягає не в аналізі цієї події як такої, але у вирішенні того, чи були заявники позбавлені можливості доступу до свого майна після 26 квітня 2002 року – дати, коли Вірменія ратифікувала Конвенцію, і чи вони таким чином зазнали триваючого порушення своїх прав. Попередні події можуть вказувати на таку триваючу ситуацію.

194. Як зазначалося вище (див. параграфи 119-121), ефективні національні засоби юридичного захисту були відсутні як у Республіці Вірменія, так і в “НКР”. Відповідно, заявники не мали доступу до будь-яких юридичних засобів, за допомогою яких вони могли б отримати компенсацію за втрату майна або – що ще важливіше в контексті справи – за допомогою яких вони могли б отримати фізичний доступ до місць їхнього колишнього проживання і, таким чином, до майна і домівок, які вони залишили. Триваюча неможливість доступу далі підтверджується припущенням, хоча й не підтвердженим, Урядом-відповідача про те, що майно заявників – і, можливо, майно інших переміщених осіб – було надано адміністрацією “НКР” іншим особам, про що було зроблено записи в земельному реєстрі.

195. Крім того, двадцять років після угоди про припинення вогню, переміщені під час конфлікту люди не мали можливості повернутися до Нагірного Карабаху та навколишніх районів. Суд відзначає у цьому зв'язку резолюції, які були прийняті Генеральною Асамблеєю ООН та Європейським Парламентом (див. параграфи 67 та 69 вище). На думку Суду, на практиці для азербайджанців було нереалістично та неможливо повернутися на ці території за обставин, які існували впродовж цього часу і включають триваючу присутність вірменських та підтримуваних Вірменією військ, порушення припинення вогню на контактній лінії, загалом ворожі відносини між Вірменією та Азербайджаном і відсутність видимої перспективи політичного врегулювання.

196. Таким чином, мало місце втручання у права заявників за статтею 1 Протоколу № 1 в тому, що вони не мали можливості доступу до свого майна упродовж періоду часу, що триває, і через це втратили контроль над ним і будь-яку можливість користуватися і володіти ним (див. цитоване вище рішення у справі *Loizidou v. Turkey*, параграф 63). Це становить втручання у мирне володіння їхнім майном.

197. Уряд Вірменії стверджував, що захоплення Лачина та створення сухопутного з'єднання між Вірменією на Нагірним Карабахом було правомірним актом самооборони. Суд бере до уваги твердження про те, що Лачинський район мав стратегічну військову важливість і що існувала потреба доставляти їжу, ліки та інші ресурси в Нагірний Карабах. Проте, незалежно від того, чи можуть ці обставини виправдовувати втручання в індивідуальні права мешканців цього району, захоплення Лачина в травні 1992 року не має прямого відношення до питання, що досліджується, а саме – чи можна вважати обґрунтованою нездатність заявників повернутися та пов'язана з цим триваюча неможливість користуватися своїм майном.

198. Так само Суд не вважає, що триваючі переговори в рамках Мінської групи ОБСЄ з питань переміщених осіб створюють юридичне обґрунтування для втручання у права заявників. Ці переговори не звільняють Уряд від обов'язку вживати інші заходи, особливо коли переговори тривають так довго (див., *mutatis mutandis*, цитоване вище рішення у справі *Loizidou*, параграф 64; цитоване вище рішення у справі *Cyprus v. Turkey*, параграф 188). У цьому зв'язку Суд посилається на Резолюцію № 1708 (2010) “Вирішення майнових питань біженців та переміщених осіб” Парламентської Асамблеї Ради Європи, яка, посилаючись на відповідні міжнародні стандарти, закликає держави-члени “гарантувати своєчасне і дієве відшкодування збитків у зв'язку з втратою доступу до та прав на житло, земельні ділянки та інше майно, залишене біженцями і ВПО, незалежно від проведення в цей момент переговорів про вирішення збройних

конфліктів або про статус конкретної території” (див. параграф 100 вище).

199. Рекомендації щодо заходів, які Уряд-відповідач може і повинен вжити з метою захисту майнових прав заявників, можна знайти у відповідних міжнародних стандартах, зокрема в Принципах Пінейру ООН (див. параграф 98 вище) та вищезгаданій резолюції Парламентської Асамблеї Ради Європи. На поточному етапі, та до досягнення комплексного мирного врегулювання, видається особливо важливим створити механізм подання майнових вимог, який повинен бути легко доступним та включати процедури, що передбачають гнучкий стандарт доведення та дозволяють заявниками та іншим особам у схожій ситуації відновити свої майнові права і отримати компенсацію за втрату можливості користування ними.

200. Суд повною мірою усвідомлює, що Уряд-відповідач повинен був надавати допомогу сотням тисяч вірменських біженців та внутрішньо переміщених осіб. Проте, хоча потреба в наданні допомоги такій великій групі людей вимагає значних ресурсів, захист цієї групи не звільняє Уряд від його обов’язків по відношенню до іншої групи, а саме громадян Азербайджану, які, як заявники, були вимушені втекти під час конфлікту. У цьому зв’язку, слід згадати про принцип недискримінації, визначений в статті 3 вищезазначених Принципів Пінейру. Нарешті, Суд зауважує, що досліджувана ситуація більше не є надзвичайною, а продовжується вже дуже довгий час.

201. У підсумку, що стосується періоду, який аналізується, тобто починаючи з 26 квітня 2002, не було наведено жодної мети, яка могла б обґрунтувати відмову заявникам в доступі до їхнього майна та відсутність компенсації за таке втручання. Відповідно, Суд вирішує, що мало місце і триває порушення прав заявників за статтею 1 Протоколу № 1, за яке відповідальність несе Республіка Вірменія.

VI. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ СТАТТІ 8 КОНВЕНЦІЇ

202. Заявники стверджували, що те, що вони не могли повернутися до Лачинського району, становило триваюче порушення також їхнього права на повагу до житла і до приватного та сімейного життя. Вони посилалися на статтю 8, яка передбачає таке:

“1. Кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції.

2. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров’я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.”

А. Подання сторін

1. Заявники

203. Підстава для цієї скарги заявників була майже такою ж, що й для поданої за статтею 1 Протоколу № 1: вони стверджували, що триваюча відмова Уряду-відповідача дозволити їм повернутися до Лачинського району порушувала також їхні права за статтею 8. У цьому зв'язку вони посилалися на справу *Cyprus v. Turkey* (цитовано вище). Відрізняючи свою справу від ситуації у справі *Loizidou v. Turkey* (цитовано вище), заявники зазначили, що на відміну від пані Лоїзиду вони всі проживали тривалий час у Лачинському районі і побудували там своє житло і приватне та сімейне життя. Вони вважали, що не існувало обґрунтування за пунктом 2 статті 8 для втручання в їхні права.

2. Уряд-відповідач

204. Коментарі Уряду Вірменії також переважно повторювали його доводи за статтею 1 Протоколу № 1. Додатково, Уряд стверджував, що оскільки будинки та інше майно, які нібито належало заявникам, були знищені в 1992 році, заявники не могли стверджувати, що вони мали будь-яке приватне чи сімейне життя або житло в тій місцевості після цієї дати. На підтвердження цього Уряд порівняв ситуацію заявників із справою *Loizidou v. Turkey* (цитовано вище) і послався на рішення Суду (параграф 66 рішення): “[Н]авряд чи можна поширити поняття “житло” в розумінні статті 8 на земельну ділянку, на якій планувалося побудувати будинок для подальшого проживання. Так само це поняття не можна застосовувати до території країни, де людина виросла і де колись жила її сім'я, проте сама вона вже не живе.” У будь-якому разі, вважав Уряд, стверджуване втручання відповідало закону та було необхідним в демократичному суспільстві: контроль за Лачинським районом відповідав інтересам національної та громадської безпеки, економічного добробуту країни, оскільки він забезпечував “гуманітарний коридор”, що з'єднував “НКР” із зовнішнім світом.

3. Уряд Азербайджану, третя сторона

205. Уряд Азербайджану підтримав позицію заявників.

В. Оцінка Суду

206. Поняття “приватне життя”, “сімейне життя” та “житло” в статті 8, як і поняття “майно” в статті 1 Протоколу № 1, є автономними поняттями; їх захист залежить не від класифікації в національному законодавстві, але від фактичних обставин справи. Як зазначалося

вище (параграфи 137 та 150), усі заявники народилися в Лачинському районі. До своєї втечі в травні 1992 року вони проживали та працювали там все або більшу частину свого життя. Майже всі вони одружилися та народили дітей там. Крім того, вони заробляли собі там на життя і там жили їхні предки. Також вони побудували та володіли будинками, у яких вони проживали. Тому очевидно, що заявники мали усталене життя та житло в районі, і що їхня ситуація відрізняється від ситуації пані Лоїзиду у справі *Loizidou v. Turkey* (цитовано вище). Заявники не переїхали в інше місце проживання добровільно, але вимушено живуть як внутрішньо переміщені особи в Баку та в інших місцях. За обставин справи, їхнє примусове переміщення та недобровільна відсутність у Лачинському районі не можуть вважатися такими, що припинили їхній зв'язок з районом, незважаючи на тривалість часу, що минув з моменту їхньої втечі.

207. З тих же причин, що були наведені за статтею 1 Протоколу № 1, Суд вирішує, що відмова в доступі заявників до їхнього житла становить необґрунтоване втручання у їхнє право на повагу до їхнього приватного і сімейного життя, а також їхнього житла.

208. Таким чином, Суд робить висновок, що мало місце і продовжується порушення прав заявників за статтею 8 Конвенції і що Республіка Вірменія відповідальна за це порушення.

VII. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ СТАТТІ 13 КОНВЕНЦІЇ

209. Заявники стверджували, що вони не мали доступу до ефективних засобів захисту стосовно їхніх скарг. Вони посилалися на статтю 13, яка передбачає таке:

“Кожен, чії права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб юридичного захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження.”

A. Подання сторін

1. Заявники

210. Заявники стверджували, що для осіб, переміщених з окупованих територій, були відсутні засоби юридичного захисту. Вони вважали, що, оскільки вони не є вірменами за національністю, спроби отримати відшкодування від влади Республіки Вірменія чи “НКР” були б безплідними. На їхню думку, засоби юридичного захисту для їхніх скарг були відсутні, як у теорії, так і на практиці. Відсутність національних засобів юридичного захисту була ще більш очевидною, якщо врахувати, що питання права на повернення внутрішньо

переміщених осіб становило одну з головних розбіжностей між сторонами триваючого процесу мирного врегулювання і, таким чином, залишалось невирішеним.

2. Уряд-відповідач

211. Уряд Вірменії вважав, що заявники мали у своєму розпорядженні ефективні адміністративні та судові засоби юридичного захисту – як у Республіці Вірменія, так і в “НКР”, які не розрізняли переміщених осіб і людей з іншим статусом. Стосовно засобів захисту в “НКР”, Уряд посилався на висновки Суду у справі *Cyprus v. Turkey* (цитовано вище, параграф 98) і стверджував, що засоби захисту міжнародно невизнаного суб’єкта повинні бути вичерпані, якщо тільки не можна було довести їх відсутність або неефективність. Уряд далі посилався на доводи та приклади справ, наведені у зв’язку з питанням вичерпання національних засобів захисту, і стверджував, що заявники не скористалися доступними засобами захисту і не подали жодних доказів того, що ці засоби були відсутні або неефективні.

3. Уряд Азербайджану, третя сторона

212. Уряд Азербайджану, по суті, погодився з доводами заявників. Крім того, посилаючись на справу *Doğan and Others v. Turkey* (цитовано вище, параграф 106), він стверджував, що Вірменія не лише не забезпечила ефективний засіб юридичного захисту, але й не провела розслідування щодо тих, хто був відповідальний за відмову в доступі до майна і житла заявників.

В. Оцінка Суду

213. Суд вже визнав порушення статті 1 Протоколу № 1 та статті 8 Конвенції стосовно триваючої відмови в доступі до майна і житла заявників. Тому їхні скарги є такими, що можуть бути доведені, у цілях статті 13 (див., наприклад, *Doğan and Others v. Turkey* (цитовано вище, параграф 163)).

214. Ця скарга містить ті ж самі або схожі складові, що вже були розглянуті в контексті заперечення стосовно вичерпання національних засобів юридичного захисту. Суд повторює свій висновок, що держава-відповідач не виконала свій тягар доведення наявності у заявників засобу захисту, який міг би надати відшкодування стосовно їхніх скарг на підставі Конвенції і який надавав би розумні перспективи успіху (див. параграф 120 вище). З цих же причин Суд вирішує, що були відсутні ефективні засоби юридичного захисту стосовно відмови в доступі до майна і житла заявників у Лачинському районі.

215. Таким чином, Суд робить висновок, що мало місце і продовжується порушення прав заявників за статтею 13 Конвенції і що Республіка Вірменія відповідальна за це порушення.

VIII. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ СТАТТІ 14 КОНВЕНЦІЇ

216. Заявники стверджували, що у зв'язку з їхніми попередніми скаргами вони зазнали дискримінації з боку Уряду-відповідача внаслідок етнічної та релігійної належності. Вони посилалися на статтю 14, яка передбачає таке:

“Користування правами та свободами, визнаними в цій Конвенції, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою - статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження, або за іншою ознакою.”

A. Подання сторін

1. Заявники

217. Заявники стверджували, що якби вони були вірменами за національністю та християнами, а не азербайджанськими курдами та мусульманами, то вони не були б примусово переміщені з їхніх домівок силами, які підтримувалися Вірменією. Вони посилалися на звіт пана Девіда Аткінсона та резолюцію Парламентської Асамблеї Ради Європи, відповідно до яких “військові дії та поширені етнічні сутички, які цьому передували, призвели до масштабного етнічного вигнання та створення моноетнічної зони, що нагадує жахливе явище етнічної чистки” (параграф 64 вище). Альтернативно, заявники вважали, що вони зазнали непрямой дискримінації з боку Республіки Вірменія, оскільки дії збройних сил Вірменії та карабаських сил, які підтримувалися Вірменією, непропорційно вплинули на азербайджанських курдів, які були особами, що належали до певної групи.

2. Уряд-відповідач

218. Уряд Вірменії вважав, що не виникало жодних питань за статтею 14 Конвенції, оскільки були відсутні порушення інших статей, на які посилалися заявники. У будь-якому разі, заявники не зазнали дискримінаційного ставлення, тому що військові дії у Лачині були спрямовані лише на відкриття “гуманітарного коридору” між Вірменією та Нагірним Карабахом і не були спрямовані проти мешканців району, якою б не була їхня національність чи релігійна належність. Крім того, курди ніколи не дискримінувалися у Республіці

Вірменія чи “НКР”, а група з близько 1500 курдів, яка живе у Вірменії, бере активну участь у суспільному та політичному житті і користується усіма правами.

3. Уряд Азербайджану, третя сторона

219. Уряд Азербайджану вважав, що військові дії в “НКР” та навколишніх районах мали на меті створити моноетнічну територію. Він далі стверджував, що заявники та інші внутрішньо переміщені особи азербайджанської національності і надалі не могли повернутися до свого житла та майна, тоді як вірменам надавалося заохочення в різних формах (у тому числі безоплатне житло, гроші, худоба та податкові пільги) з тим, щоб вони оселялися на цій території, особливо в Лачині. Азербайджан також зазначив, що азербайджанські курди відрізняються від курдів, які живуть у Вірменії, тим, що перші є мусульманами, тоді як другі практикують релігію езидизму.

В. Оцінка Суду

220. Висновки Суду про порушення статті 1 Протоколу № 1 та статей 8 та 13 Конвенції у цій справі стосуються загальної ситуації, що включає втечу практично всіх громадян Азербайджану, більшість яких нібито є мусульманами, з Нагірного Карабаху та навколишніх територій і неможливості для них повернутися на ці території. Тому скарга заявників за статтею 14 нерозривно пов’язана з іншими скаргами. Отже, з огляду на порушення, встановлені за іншими положеннями, Суд вважає, що окремих питань за статтею 14 не виникає (див., наприклад, рішення у цитованій вище справі *Cyprus v. Turkey*, параграф 199; рішення у справі *Xenides-Arestis v. Turkey*, заява № 46347/99, параграф 36, 22 грудня 2005 р.; рішення у цитованій вище справі *Catan and Others*, параграф 160).

ІХ. ЗАСТОСУВАННЯ СТАТТІ 41 КОНВЕНЦІЇ

221. Стаття 41 Конвенції передбачає:

“Якщо Суд визнає факт порушення Конвенції або протоколів до неї і якщо внутрішнє право відповідної Високої Договірної Сторони передбачає лише часткове відшкодування, Суд, у разі необхідності, надає потерпілій стороні справедливу сатисфакцію.”

222. Заявники вимагали відшкодування матеріальної шкоди в різних індивідуальних розмірах – від 808950 to 2093050 азербайджанських манатів, на загальну суму для всіх шести заявників – 8386600 азербайджанських манатів. Ця сума відповідає приблизно 7,9 мільйонам євро. Додатково, вони просили 50 тисяч євро за

моральну шкоду для кожного. Нарешті, юридичні витрати, станом на 6 жовтня 2013, становили 41703,37 фунтів стерлінгів. На слуханнях в Суді 22 січня 2014 року, представники заявників, проте, попросили призначити експерта для підготовки висновку з оцінкою шкоди, яка була завдана заявникам.

223. Уряд-відповідач заперечував проти всіх вимог заявників.

224. Суд, з огляду на винятковий характер цієї справи, вирішує, що питання застосування статті 41 не готове для прийняття рішення. Воно повинно бути прийнято пізніше в окремому провадженні.

З ЦИХ ПРИЧИН, СУД

1. *Відхиляє*, 14 голосами проти 3, попередні заперечення Уряду-відповідача щодо невичерпання національних засобів юридичного захисту;
2. *Відхиляє*, 15 голосами проти 2, попередні заперечення Уряду-відповідача щодо статусу потерпілих у заявників;
3. *Постановляє*, 14 голосами проти 3, що оскаржувані питання знаходяться в юрисдикції Республіки Вірменія та *відхиляє* попередні заперечення Уряду-відповідача щодо юрисдикції;
4. *Постановляє*, 15 голосами проти 2, що має місце триваюче порушення статті 1 Протоколу № 1 до Конвенції;
5. *Постановляє*, 15 голосами проти 2, що має місце триваюче порушення статті 8 Конвенції;
6. *Постановляє*, 14 голосами проти 3, що має місце триваюче порушення статті 13 Конвенції;
7. *Постановляє*, 16 голосами проти 1, що окремого питання за статтею 14 Конвенції не виникає;
8. *Постановляє*, 15 голосами проти 2, що питання застосування статті 41 Конвенції не готове для прийняття рішення; і відповідно
  - (a) *відкладає* розгляд цього питання;
  - (b) *запрошує* Уряд Вірменії та заявників подати, упродовж дванадцяти місяців з дати повідомлення цього рішення, свої письмові коментарі з цього питання та, зокрема, повідомити Суд про будь-яку угоду, яку вони можуть укласти;

(с) відкладає подальше провадження і делегує Голові Суду повноваження з його регулювання в разі потреби.

Учинено англійською та французькою мовами і оголошено під час публічного слухання в Будівлі прав людини у Страсбурзі 16 червня 2015 року.

Майкл О'Бойл
Заступник Секретаря

Дін Шпільманн
Голова

Згідно з пунктом 2 статті 45 Конвенції та пунктом 2 правила 74 Регламенту Суду, до цього рішення додаються такі окремі думки:

- (а) окрема думка, що збігається з думкою більшості, судді Моток;
- (б) окрема думка, що частково збігається і частково не збігається з думкою більшості, судді Зім'єле;
- (с) окрема думка, що частково не збігається з думкою більшості, судді Гаджієва;
- (д) окрема думка, що не збігається з думкою більшості, судді Гюлумян;
- (е) окрема думка, що не збігається з думкою більшості, судді Пінто де Альбукерк.

D.S.
M.O'V.

Окремі думки не перекладаються, але доступні англійською та/або французькою мовою у версії рішення офіційною мовою, яка може бути знайдена в базі даних рішень Суду HUDOC.

© Рада Європи/Європейський суд з прав людини, 2015

Офіційними мовами Європейського суду з прав людини є англійська та французька мови. Цей переклад було замовлено за підтримки Трастового фонду з прав людини Ради Європи (www.coe.int/humanrightstrustfund). Переклад не є обов'язковим для Суду, також Суд не несе жодної відповідальності за його якість. Він може бути завантажений з бази даних рішень Європейського суду з прав людини HUDOC (<http://hudoc.echr.coe.int>) чи будь-якої іншої бази даних, з якою Суд поділився цим перекладом. Переклад може бути відтворено у некомерційних цілях за умови цитування в повному обсязі назви справи, а також зазначення наведеного вище копірайту та згадки про Трастовий фонд з прав людини. Якщо планується використати будь-яку частину цього перекладу в комерційних цілях, прохання звернутися за адресою publishing@echr.coe.int.

© Council of Europe/European Court of Human Rights, 2015

The official languages of the European Court of Human Rights are English and French. This translation was commissioned with the support of the Human Rights Trust Fund of the Council of Europe (www.coe.int/humanrightstrustfund). It does not bind the Court, nor does the Court take any responsibility for the quality thereof. It may be downloaded from the HUDOC case-law database of the European Court of Human Rights (<http://hudoc.echr.coe.int>) or from any other database with which the Court has shared it. It may be reproduced for non-commercial purposes on condition that the full title of the case is cited, together with the above copyright indication and reference to the Human Rights Trust Fund. If it is intended to use any part of this translation for commercial purposes, please contact publishing@echr.coe.int.

© Conseil de l'Europe/Cour européenne des droits de l'homme, 2015

Les langues officielles de la Cour européenne des droits de l'homme sont le français et l'anglais. La présente traduction a été effectuée avec le soutien du Fonds fiduciaire pour les droits de l'homme du Conseil de l'Europe (www.coe.int/humanrightstrustfund). Elle ne lie pas la Cour, et celle-ci décline toute responsabilité quant à sa qualité. Elle peut être téléchargée à partir de HUDOC, la base de jurisprudence de la Cour européenne des droits de l'homme (<http://hudoc.echr.coe.int>), ou de toute autre base de données à laquelle HUDOC l'a communiquée. Elle peut être reproduite à des fins non commerciales, sous réserve que le titre de l'affaire soit cité en entier et s'accompagne de l'indication de copyright ci-dessus ainsi que de la référence au Fonds fiduciaire pour les droits de l'homme. Toute personne souhaitant se servir de tout ou partie de la présente traduction à des fins commerciales est invitée à le signaler à l'adresse suivante: publishing@echr.coe.int.